

Jevgenij Paščenko

HRVATSKI GROBOVI

1914-1918.

KARPATI, GALICIJA, BUKOVINA

Nakladnik

Hrvatski državni arhiv

Za nakladnika

Mario Stipančević

Urednik

Amir Obhodaš

Recenzenti

Stjepan Ćosić

Željko Holjevac

Lektura

Vesna Radaković-Vinchierutti

Grafičko oblikovanje i prijelom

DA koncept d.o.o., Zagreb

Organizacija tiska

DA koncept d.o.o., Zagreb

Naklada

400 primjeraka

*Knjiga je objavljena uz novčanu potporu
Ministarstva kulture Republike Hrvatske*

ISBN 978-953-7659-37-0

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000938424.

Jevgenij Paščenko

HRVATSKI GROBOVI
1914-1918.
KARPATI, GALICIJA, BUKOVINA

Zagreb, 2016.

SADRŽAJ

ZABORAV KAO OBRANA OD RATA	7
RAT 1914–1918.	9
Uzroci rata.....	9
Bojišta	9
Ukrajina između dviju monarhija.....	11
Galicija i Bukovina u ratu.....	12
Galicijska bitka 18. kolovoza – 21. rujna 1914.....	14
Povlačenje ruske vojske iz Galicije 1915.....	15
Ruske ofenzive 1916. i 1917.....	15
Posljedice rata.....	16
UKRAJINSKO PITANJE U RATU	19
Politička potpora.....	19
Rat i ukrajinsko društvo	24
Stradanje stanovništva od austrougarskih i ruskih represija	28
Međuetnički odnosi.....	32
Bukovina u ratnim zbivanjima	34
HRVATSKE POSTROJBE NA ISTOČNOME BOJIŠTU	37
S Balkana 1914. – u karpatske bitke 1915.....	37
Bojišta u Galiciji.....	43
Brusilovljeva ofenziva 1916. i pad monarhija 1917–1918.....	44
Hrvatske postrojbe u Bukovini	46
Ljudske sudbine.....	49
GROBLJA, IMENA...	53
Zajednički grobovi	55
Devastacija groblja.....	55
MJESTA POKOPA	57
Karpati – Zakarpatje.....	57

Užoc'kyj prijevoj	58
Poznati i nepoznati grobovi.....	60
Ukrajinska Galicija	62
Lavov – Ljviv.....	63
Ljvivščyna	63
Prykarpattje	65
Bukovina	66
Černivci	67
Zvenjačyn.....	68
Valja Kuz'myna.....	69
HRVATSKA OBILJEŽJA	75
Černivci	75
Dobrynivci.....	77
Glybivka	78
U traganju za imenima i mjestima pokopa.....	78
SVJEDOČENJA MIROSLAVA KRLEŽE	83
Poznavanje ukrajinske Galicije.....	87
Spomenik palim vojnicima	90
Internacionalistički slavizam kao utopija.....	91
VIZIONARSTVO VLADIMIRA NAZORA	95
RATNA ZBILJA ZABILJEŽENA FOTOAPARATOM	101
Iz vojničkoga života.....	103
Odnos prema ukrajinskom stanovništvu	125
Sprovodi, groblja... ..	161
DODATAK 1.	187
Poginuli u karpatskim bitkama	187
DODATAK 2.	197
Pokopani na groblju u selu Glybivka.....	197
UMJESTO ZAKLJUČKA	199
Summary	202
Резюме	203

ZABORAV KAO OBRANA OD RATA

Svjetski ratovi nastajali su i odvijali se u suodnosu pojmova veliki i mali, imperijalnih interesa velikih država i sudbine malih naroda, maloga čovjeka. Onih koji pokreću ratove uvijek je manje od njihovih žrtava, posebice u sredinama malih ili nedržavnih naroda. Statistika Prvoga svjetskog rata pokazuje taj suodnos: iako je rat zahvatio gotovo cijeli svjetski prostor – njegovih je pokretača bilo malo u odnosu na milijune poginulih, osakaćenih ili psihički oboljelih. Ova trauma ogromnih razmjera postupno se nastojala potisnuti iz sjećanja, čemu je pridonio i razvoj političkih događaja u 20. stoljeću, u kojemu je ubrzo sljedeći, Drugi svjetski rat, zasjenio prethodni. Prvi svjetski rat se postupno zaboravljao i samo je obilježavanje 100-godišnjice njegova početka i završetka potaknulo istraživanje potisnute prošlosti i ponovnu upotrebu davno zaboravljanih pojmova. U njih se ubrajaju pokrajine Galicija i Bukovina, svojevrсни simboli stradanja vojnika s hrvatskih prostora, sagorjelih u požaru Prvoga svjetskog rata.

U svijesti hrvatskoga društva Galicija ima poznati prizvuk, ali se teško može konkretizirati kao zemljopisni pojam. On postupno nestaje iz svijesti, kao i predodžba o Prvome svjetskom ratu. Tu pojavu možda najbolje oslikava stvaralaštvo Miroslava Krleže, te njegovo dramsko djelo istoimena naslova, koji također poslije nestaje, voljom autora koji je mijenjao naslov djela. Galicija kao zemljopisni pojam s vremenom nestaje, ne bez utjecaja političkih režima koji su negirali i prešućivali ukrajinski identitet. S obzirom da je ta pokrajina imala važnu ulogu u povijesti ukrajinskog otpora antiukrajinizmu, prešućivanje naziva odrazilo se i u hrvatskoj društvenoj svijesti – postupnim gubitkom predodžbe o njezinu zemljopisnom smještaju. Osim političkih intervencija, postojala je i ljudska potreba za zaboravom: ne treba se vraćati dramatičnim događajima koji su ispunjeni smrću, gubitkom bližnjih i porazima! Na taj je način Prvi svjetski rat postupno nestajao iz društvenog pamćenja i pretvarao se u svjestan zaborav, a s njim i pojam Galicije.

Prvi svjetski rat unosi je pojam Galicije u hrvatsku društvenu svijest sve do 1920-ih godina, dok je sljedećih desetljeća ta predodžba postupno nestajala. Na dnu zaborava ostala su i hrvatska groblja, odnosno sudbine i povijest naraštaja obilježenog ratom. Sjećanje na njih potrebno nam je ne samo radi boljeg razumijevanja prošlosti, već i kao prostor osmišljavanja sadašnjosti, te anticipacije budućnosti, pri čemu su važan dio ovih nastojanja svjedočanstva samih sudionika rata.

RAT 1914–1918.

Uzroci rata

Prvi svjetski rat nije započeo atentatom u Sarajevu, koji je predstavljao samo inicijalnu iskrinu u političkoj barutani. Preduvjeti za veliki rat stvoreni su već u 19. stoljeću, nakon poraza Francuske u ratu s Njemačkom 1871. i stvaranja složenog sustava savezništva, što je dovelo do snažnih podjela na europskom prostoru. Velikome ratu prethodile su krize s početka 20. stoljeća: Marokanska kriza 1905–1906. i 1911; Bosansko-hercegovačka kriza 1908–1909, Talijansko-turski rat 1911–1912, Balkanski ratovi 1912–1913, njemačka pomoć u ustrojavanju turske vojske 1914. i dr. Vojna industrija ubrzano se razvijala, znanost je pronalazila nove načine masovnog uništenja, a diplomacija je vodila otvorene ili prikrivene dogovore o koalicijama, što je pratila česta promjena savezništva. Kako su jačale proturječnosti između velikih europskih država jačalo je i uvjerenje u nužnost ratnoga rješenja. Veliki interesi relativno male skupine morali su se riješiti sudjelovanjem golemoga broja ljudi. Tako je Velika Britanija nastojala eliminirati Njemačku kao sve jaču pomorsku silu, Francuska je željela vratiti pokrajine Alsace i Lorraine te pobijediti njemačkog suparnika, Rusija je maštala o izlasku na toplu mora istjerivanjem Turske, a istiskivanjem Austrije s Balkana i drugih europskih prostora željela je zavladata svim slavenskim zemljama; Srbija je htjela osvojiti Bosnu i Hercegovinu, nastojeći biti Rusija na Balkanu. S druge strane Njemačka se smatrala najvećom silom u Europi, dok se Austro-Ugarska bojala sve većeg ruskog utjecaja na Balkanu.

U sveopćoj napetosti atentat u Sarajevu inicirao je brzi slijed događaja koji će podijeljenu Europu uskoro pretvoriti u veliko bojište.

Bojišta

Nakon izbijanja sukoba glavnina vojnih operacija odvijala se na tri bojišta:

1. Na zapadu Europe bojišnica se protezala od Švicarske, duž granice Njemačke s Belgijom i Francuskom, da bi se uskoro pomaknula prema zapadu, gdje se pružala kroz sjeveroistočnu Francusku čineći tako Zapadno bojište.

2. Na istoku je bojišnica tekla duž granice između Ruskoga Carstva te Njemačke i Austro-Ugarske; poslije se proširila na cijeli zapadni granični prostor koji je bio pod Ruskim Carstvom. Ovo područje ratnih operacija činilo je Istočno bojište.
3. Južni dio u početku je zaokruživao područja uz granicu Austro-Ugarske sa Srbijom; a poslije se proširio na cijeli Balkan te postao Južno, Balkansko bojište.¹

Vojne operacije u 1914. godini otpočele su prodorom njemačke vojske u Belgiju i Francusku. Nakon obostrano velikih gubitaka uslijedilo je zatišje i zaustavljanje na dosegnutim pozicijama, a dužina bojišnice iznosila je 720 km. Na Istočnome bojištu ruska je vojska prodrla u istočnu Prusku, ali je nakon poraza kod Tannenberga ubrzo prešla u obranu. Na Balkanskome bojištu Srbija je potkraj 1914. uspjela odbiti napad austrougarske vojske, dok su na bliskoistočnome području započela ratna djelovanja protiv Turske.

Vojne operacije u 1915. godini obilježile su pozicijske borbe na Zapadnome bojištu i premještanje težišta ratnih djelovanja na Istočno bojište. Njemačko zapovjedništvo započelo je ofenzivu na Istočnome bojištu kako bi smanjilo ruski pritisak na austrougarske snage u Karpatima, što je dovelo do ruskog strateškog uzmaka. Italija, koja je prešla na stranu Antante, objavila je rat Austro-Ugarskoj, ali je u sve četiri bitke na Soči koje su se vodile te godine doživjela poraz. Položaj snaga Antante bio je otežan uključivanjem Bugarske u rat na strani Centralnih sila. Tijekom godine porasla je uloga Istočnoga bojišta, gdje se koncentriralo više od polovice vojske Centralnih sila. Među pučanstvom sve se više osjećalo nezadovoljstvo ratom.

Vojne operacije u 1916. godini započele su njemačkom ofenzivom na Zapadnome bojištu, a austrougarske snage sve su se više usmjeravale na Talijansko bojište. Na Istočnome bojištu Centralne su sile namjeravale prijeći u obranu, ali je Rusija te godine započela ofenzivu pod zapovjedništvom generala Brusilova, kojom su naneseni teški gubici austrougarskoj vojsci i zbog čega je Njemačka bila prisiljena prebaciti dio svojih snaga na Istočno bojište. To je olakšalo stanje na bojištima Italije i Francuske, čemu je pridonio i prelazak Rumunjske na stranu Antante. Premda niti jedna od zaraćenih strana nije ostvarila svoje ciljeve, premoć Antante bila je sve vidljivija.

Vojne operacije u 1917. godini odvijale su se u okolnostima porasta revolucionarnih zbivanja u svim zemljama i općeg nezadovoljstva ratom, pri čemu su događaji u Rusiji imali poseban značaj. Sile Antante planirale su sveopću ofenzivu

---

1 Andrij Zajončkovs'kyj. „Plany vijny“. // *Nezaležnyj kulturolohičnyj časopys „I“*, 2014, 75, str. 50.

na Zapadnome te Istočnome bojištu, s ciljem konačnoga poraza Njemačke i Austro-Ugarske. Njemačka je pokušala pojačanim pomorskim djelovanjem oslabiti Veliku Britaniju i Francusku, ali jedina stvarna posljedica bila je približavanje SAD-a ulasku u rat. U Rusiji je došlo do pada carizma, a nova je vlada nastavila sudjelovanje u ratu, unatoč obećanju da će izaći iz ratnog sukoba. Ofenziva sila Antante završila je porazom i pobunama u francuskoj vojsci, koje su morale biti ugušene silom. Na kraju godine, nijedna od zaraćenih strana nije ostvarila očekivane ciljeve. Poljuljana moć ruskoga carizma oslabila je snage Antante, a Njemačka i njezini saveznici bili su gospodarski sve iscrpljeniji i sve su teže nosili teret rata.

Naznake nadolazećeg preokreta bile su vidljive već i prije **1918**. Boljševički prevrat u Petrogradu doveo je do izlaska Rusije iz rata, širila se revolucionarna kriza u drugim zemljama. Snage Antante pripremale su odlučan udarac, a Centralne sile žurile su završiti rat ofenzivom na Zapadnome bojištu. Nakon Mirovnog ugovora, sklopljenog s ruskim boljševicima, Njemačka je zauzela golema prostranstva Ukrajine i Bjelorusije. Međutim, njemačka ofenziva u Francuskoj doživjela je neuspjeh, a uključanjem SAD-a u rat nanesen je Njemačkoj poraz na svim bojištima. Pobune koje su izbile u Njemačkoj dovele su do pada Monarhije, dok je Antanta, bojeći se širenja revolucionarnog raspoloženja u svoje zemlje, požurila uspostaviti mir s Njemačkom, uz zahtjev da napusti sva osvojena područja, da se razoruža i potpiše bezuvjetnu kapitulaciju.²

Ukrajina između dviju monarhija

U sukob velikih snaga bili su uvučeni i narodi koji su se nalazili u sastavu višenacionalnih državnih zajednica, te su bili primorani sudjelovati u ostvarivanju ciljeva vladara koji nisu vodili primarnu brigu o njihovim interesima. Ukrajinci i Hrvati imali su status podređenih naroda, a nalazili su se u državama koje su bile u neprijateljskim odnosima. Ukrajinu su već u 18. stoljeću podijelile Ruska i Austro-Ugarska Monarhija. Nakon triju podjela Poljske, Ruskome je Carstvu pripojena takozvana Pravoberežna (Desnoobalska) Ukrajina, dakle zemlje zapadnije od Dnjepra koje su prije pripadale Poljskoj, a također i zapadni Volynj – regija na sjeverozapadu Ukrajine koja graniči s poljskim i bjeloruskim zemljama.

Austrijskoj kruni pripale su četiri samostalne ukrajinske pokrajine: **Galicija** kao jugoistočni dio nekadašnje Poljske koji su osvojili Habsburzi nakon podjele Poljske 1772; **Bukovina** – jugoistočni dio na granici s Rumunjskom pripojen

2 Andrij Olijnyk. „Perša svitova vijna za peredil svitu“. // *Nezaležnyj kulturolohičnyj časopys „I“*, 2014, 75, str. 32-42.

Austrijskoj Monarhiji 1775. prema austrijsko-turskoj konvenciji; zatim pokrajine: **Volynj**, nastanjen i Poljacima, priključen Austriji 1796. nakon treće podjele Poljske; **Zakarpatje**, smješteno na zapadnim obroncima Karpata i nizinski dio – koje je do 17. stoljeća bilo u sastavu Ugarske Kraljevine, a u 19. st. u ugarskome dijelu monarhije Habsburga, izolirano od drugih ukrajinskih zemalja.³ Habsburzi su time postali vladari velikoga dijela ukrajinskih zemalja, površine veće od 70.000 četvornih kilometara s više od 2,5 milijuna stanovnika, pretežito Ukrajinaca (oko dva milijuna). Stjecajem povijesnih okolnosti ove su se pokrajine našle razjedinjene i uključene u različite države i uređenja. Ukrajinske zemlje tako su podijeljene između Rusije i Austro-Ugarske, gdje je ruska uprava podijelila svoj dio na gubernije, a austrougarska uspostavila Kraljevinu Galicije i Lodomerije; Bukovina, s glavnim gradom Černivci, s vremenom je postala odvojena regija pod austrijskom vladavinom, a Zakarpatje je pripalo Bratislavskom namjesništvu.

Zapadnoukrajinske regije – Galicija, Bukovina i Zakarpatje bile su najslabije razvijene provincije Austro-Ugarskoga Carstva. Njihov se društveno-politički i kulturni razvoj odvijao u neprekidnom otporu asimilacijskoj politici austrijske, poljske, ugarske i rumunjske, odnosno ruske uprave. Jačanjem ruskog antiukrajinizma, posebice od druge polovice 19. stoljeća, Galicija je postala središte nacionalnog otpora, solidarizirajući se s podruskom Ukrajinom, gdje se, osim represivnih akcija, sustavno zabranjivao ukrajinski jezik.⁴ Unatoč napetim političkim odnosima, posebice između poljskog i rus'kog (rutenskog, dakle ukrajinskog) stanovništva, uvjeti nacionalnog razvoja u podaustrijskoj Ukrajini bili su povoljniji glede podruske Ukrajine, što je bio razlog da se regiju smatralo ukrajinskim Pijemontom. Tome je pridonijela i svijest o postojanju srednjovjekovne kneževine sa sjedištem u mjestu Galyč, poznate kao Galyč'ko-Volynjs'ka kneževina.

Galicija i Bukovina u ratu

Ukrajinska Galicija (ukr. Галичина, *Galyčyna*, polj. *Galicja*, njem. *Galizien*, engl. *Galicja*) je povijesno-zemljopisna regija na zapadu Ukrajine.⁵ Sastoji se od današnjih oblasti (županija) – Ljivivs'ke, Ivano-Frankivs'ke i Ternopiljs'ke. Zemljopisno je uglavnom ravničarska, obuhvaća prostor sjevernih padina Karpatskih

---

3 Vidi: *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet*. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Knjižnica *Ucrainiana Croatica*, knj. 10. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo, 2013, str. 420.

4 Više o tome: Jevgenij Paščenko. *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*. Split: Književni krug, 2010; Rusifikacija Ukrajine: http://hr.wikipedia.org/wiki/Rusifikacija_Ukrajine

5 *Ukrajinska Galicija*. Zbornik radova (prijevodi s ukrajinskoga). Uredio Jevgenij Paščenko. Zagreb: Udruga „Hrvatsko-ukrajinska suradnja“ (HORUS), Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2015, str. 560.

planina, zemlje uz gornji i srednji Dnjestar, gornji dio Zapadnoga Buga i Sjana, dok je istočna granica rijeka Zbruč. Naziv se povezuje s gradom Galyč kao središtem srednjovjekovne Galyč'ko-Volynjs'ke kneževine. Najveći gradovi su Lavov, Ivano-Frankivs'k (prije Stanislaviv), Ternopilj, Tarnuv, Rjašiv, Drogobyč, Kaluš, Stryj, Truskavec', Boryslav, Sambir, Peremyšlj, Jaroslav, Zloživ, Čortkiv i dr. Prema nacionalnim oznakama, dijeli se na istočnu (ukrajinsku) i zapadnu (poljsku) Galiciju. Naziv se širio i na poljske predjele nakon prve podjele Poljske 1772, kada je u sastavu Austrijskoga Carstva stvorena provincija pod nazivom Kraljevina Galicije i Lodomerije. Potonja je obuhvaćala ukrajinske zemlje istočne Galicije i poljske – Krakovskog i Sandomirskoga vojvodstva. Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918, taj je naziv nestao iz uporabe.

Tijekom Prvoga svjetskog rata, Istočno je bojište bilo mjesto neprekidnih sukoba ruske i austrougarske vojske na liniji između graničnih teritorija Ruskoga Carstva s provincijama istočne Pruske i zapadne te istočne Galicije. Prijeratni planovi Ruske carske vojske predviđali su defenzivno držanje protiv Njemačke i energično napredovanje prema Austro-Ugarskoj. To je značilo da su se ruske ofenzive u Galiciji izvodile s posebnom žestinom. Austro-Ugarska je pripremala glavni obrambeni postav u Galiciji, dakle istočno od Karpata, u Prykarpattju. Planine ukrajinskih Karpata u pozadini bile su važna zaštita od mogućega ruskog prodora. Veliku ulogu u zaustavljanju ruske vojske na putu prema Karpatima imala je utvrda Peremyšlj, s obrambenim središtima uz rijeku Sjan. Gradile su se i manje utvrde uz gradove Galyč, Mykolajiv, Zališčyky i dr.; privremeni obrambeni objekti građeni su oko Lavova. Glavni nedostak Centralnih sila na Istočnome bojištu bio je nepostojanje zajedničkog plana operacija. Njemačko vrhovno zapovjedništvo bilo je skeptično prema austrijskoj vojsci, namjeravajući se njome poslužiti uglavnom u zaustavljanju ruske vojske, dok bi se Nijemci usredotočili na udar prema Francuskoj. Uloga austrougarskih snaga mijenjala se ovisno o raspodjeli njemačkih snaga između Zapadnoga i Istočnoga bojišta. U kritičnim razdobljima ruske ofenzive Njemačka je bila prisiljena prebacivati znatne snage na Istočno bojište.

U pripremanju za rat, austrougarski plan predviđao je podizanje 1100 pješačkih bojni u tri „operativna ešalona“, od kojih je najveći bio „Ešalon A“, usmjeren prema Rusiji. Ruska vojska planirala je snažne ofenzive na svim bojištima, ponajprije u Galiciji. Cilj je bio privući na sebe velike snage austrijske vojske i spriječiti njihovu moguću ofenzivu u zapadnoj Galiciji. Za ruski udar bio je najvažniji jugozapadni smjer. Stoga se austrougarska vojska na Istočnome bojištu postupno povećavala, premještale su se snage i sa srpskog bojišta, a Njemačka je također slala pojačanje, koje se razmjestilo na bojišta od Lavova do Stanislaviva (Ivano-Frankivs'ka).⁶

Rusija je u Veliki rat ušla s brojnom vojskom, koju je novačila širom zemlje. Vojska je imala niz slabosti, a gospodarstvo se sporo preusmjeravalo na vojnu

6 Andrij Zajončkovs'j. „Plany vijny“. // *Nezaležnyj kuljturolohičnyj časopys „I“*, 2014, 75, str. 72-84.

proizvodnju. Austrougarske su snage, prema mišljenju vojnih povjesničara, bile među najslabije pripremljenima za vođenje rata; nisu imale dovoljnu spremu i bile su višetničke (Austrijanci/Nijemci, Mađari, Česi, Poljaci, Hrvati, Srbi, Ukrajinci, Slovaci, Rumunji, Talijani i dr.). Vojska je imala složen ustroj; Zajednička carska i kraljeva vojska (Gemeinsame Armee) bila je mješovita, a Landwehr, Honved i Domobranstvo bili su nacionalno homogeni. Međutim brzinom mobilizacije i koncentriranja nadmašivala je Rusku vojsku, što je bila jedna od značajnih prednosti vojski Centralnih sila.⁷

Na području Galicije odvijale su se složene vojne operacije, s promjenjivim uspjehom i velikim ljudskim gubicima na obje strane.

Galicijska bitka 18. kolovoza – 21. rujna 1914.

Vojna operacija poznata kao Galicijska bitka trajala je 33 dana, s poraznim rezultatom za austrougarsku stranu. Odvijala se između Visle i Dnjestra na bojišnici dužine do 400 km. Sudjelovalo je devet armija s obje strane, ukupno 100 pješaćkih i konjaničkih divizija s više od milijun i pol ljudi. Odvijala se u nekoliko etapa na prostoru od zapadne Galicije do Galicijsko-Ljvivs'ke regije, s bitkama na rijekama Zolota Lypa i Gnyla Lypa. Prema ruskim planovima, trebalo je zaustaviti austrougarsko napredovanje i dovesti njihove snage u okruženje. Ofenzivu je započela armija pod komandom generala Brusilova, a nakon niza operacija promjenjiva uspjeha, ruske su snage, imajući premoć u ljudstvu, zauzele Galyč, a zatim Lavov. Nastupilo je najporaznije razdoblje austrougarske vojske, koja se povlačila prema Karpatima; utvrda Peremyšlj bila je opkoljena. Zbog slabo organizirane pozadine, ruska je vojska uglavnom zauzimala napuštena područja i nije progonila austrijsku vojsku koja je imala velike gubitke – do 400.000 ljudi, od kojih je 100.000 bilo zarobljeno, kao i mnoštvo vojne tehnike. Ali ni ruski gubici nisu bili mali. Posljedice tih borbi bili su jačanje pozicija Antante i slabljenje najvažnijega saveznika Njemačke – Austro-Ugarske, koja je do kraja rata izgubila sposobnost da samostalno vodi odlučne akcije bez potpore njemačke vojske. Cilj Njemačke da brzo i uspješno završi rat na Istočnome bojištu nije ostvaren te je bila primorana prebacivati snage na rusko bojište, što je slabilo njezin položaj na Zapadnome bojištu. Galicijska bitka omogućila je ruskoj vojsci da preko Galicije uđe u Austro-Ugarsku.⁸

---

7 Andrij Zajončkovs'kyj. „Zbrojni syly oboh storin konfliktu“. // *Nezaležnyj kuljturoložičnyj časopys „Ň“*, 2014, 75, str. 94, 98.

8 Aleksandr Stokov. „Galyč'ka operacija 1914.“ // *Nezaležnyj kuljturoložičnyj časopys „Ň“*, 2014, 75, str. 107-112.

Povlačenje ruske vojske iz Galicije 1915.

Ruske snage jugozapadnoga krila našle su se pred karpatskim prijevojima, preko kojih su mogle doći do Austro-Ugarske, što bi dovelo do pada Habsburga. Njemačko je zapovjedništvo preduhitrilo ruski prodor i uočivši grupiranje velikih snaga u Galiciji. To je uvjetovalo i stanje austrougarske vojske (slabljenje vojničkog morala, posebno u češkim redovima), koju je trebalo dopuniti s drugom, slavenskom vojskom.

Rusko zapovjedništvo nadalo se izlasku u panonsku ravnicu. Takvu je mogućnost vidjelo u osvajanju grada Gorlice na jugu Poljske, ali je ruska vojska bila znatno oslabljena. Gorlicka operacija započela je 2. svibnja snažnim njemačkim udarom, uz jaku potporu tehnike i kemijskog naoružanja, već provjerenog na Zapadnome bojištu. U žestokim bitkama njemačke su snage potiskivale ruske, koje su se povlačile prema svojim granicama. Tijekom dva mjeseca ruska je vojska napustila Galiciju uz velike gubitke, koji su, prema procjenama njemačke strane, nadmašili pola milijuna ljudi. Međutim, frontalno potiskivanje Rusa iz Galicije nije znatnije utjecalo na opće ratno stanje, a i Centralne su sile imale velike gubitke.

Nastojeći oslabjeti Rusiju, koristeći njezinu industrijsku i vojno-tehničku zaostalost, njemačko je zapovjedništvo od 1915. počelo premještati težište ratnih djelovanja na Istočno bojište. Ondje su se vodile glavne operacije, dok englesko-francuska vojska nije poduzimala odlučne vojne akcije. Posljedica je bila rusko povlačenje iz Poljske, međutim njemački strateški plan, bez obzira na postignute uspjehe, nije uspio i Rusija nije izašla iz rata.⁹

Ruske ofenzive 1916. i 1917.

Godine 1916. odvijale su se dvije velike operacije – pod gradom Verdunom na Zapadnome, odnosno francuskome bojištu, i na Istočnome bojištu, u Galiciji. Njemačka je gubila snage u Verdunskoj bitci, dok su na istoku njezine pozicije oslabile nove ruske ofenzive. Početkom lipnja započela je velika ruska operacija na Istočnome bojištu.

Poznata kao Brusilovljeva, ta je ofenziva bila odraz općega strateškog plana Antante, koja je predviđala zajednički nastup savezničkih snaga na različitim bojištima. Rusija je planirala udare na svim pravcima Istočnoga bojišta. Na bojištu jugozapadno od Rusije, general Brusilov je iznenadio austrougarsko zapovjedništvo te je u ljeto 1916. ruska vojska probila austrougarsku bojišnicu. Da bi je zaustavili, austro-njemački generali su na galicijsko bojište usmjeravali sve postojeće snage, uključujući i turske. Ni to nije zaustavilo rusku invaziju, a završilo je povlačenjem

9 Aleksandr Stokov. „Vidstup rosijs'koji armiji z Galyčyny“. // *Nezaležnyj kuljturologičnyj časopys „I“*, 2014, 75, str. 119-129.

njemačkih snaga. Ruska vojska približila se Lavovu, osvojila Galyč te niz drugih gradova, uključujući Stanislaviv. Međutim, do kraja kolovoza rusku ofenzivu zaustavili su jak otpor austro-njemačkih snaga i veliki ljudski gubici.

Brusilovljeva ofenziva bila je jedina operacija Prvoga svjetskoga rata koja je dobila naziv prema imenu vojskovođe. Doveda je do poraza austrougarske vojske na Istočnome bojištu, gdje su neprijateljske snage ušle na 80–120 km u dubinu linije. Vojska je zauzela ukrajinske pokrajine – gotovo cijeli Volynj, Bukovinu i dio Galicije. Gubici Austro-Ugarske i Njemačke iznosili su 1,5 milijuna – ubijenih, ranjenih ili nestalih; stotine tisuća umrlo je od rana ili bilo zarobljeno, uz velike količine zarobljene vojne tehnike. Sve je to znatno umanjilo sposobnost austrougarske vojske za daljnje vođenje rata. Podjednako veliki bili su i ruski gubici. Prema izračunima ruskoga vojnog zapovjedništva, na tom je bojištu Rusija izgubila više od 1,65 milijuna ljudi. Posljedica Brusilovljeve ofenzive bio je golem broj poginulih, a ni jedan od strateških ciljeva nije ostvaren. Jedino se poboljšalo stanje na Zapadnome bojištu. Zapadna Ukrajina je doživjela teška razaranja i poginuo je velik broj Ukrajinaca – vojnika i časnika te civilnoga stanovništva.

Premještanje vojnih snaga s talijanskoga bojišta na galicijsko spasilo je talijansku vojsku od poraza, dok je Rumunjska pod utjecajem ruskih pobjeda prešla na stranu Antante.

Završetkom ofenzive bojišnica se nije mijenjala tijekom cijele godine. U međuvremenu je Rusiju potresla tzv. buržoaska revolucija u veljači/ožujku 1917. U nastojanju da skrene pozornost s unutrašnjih problema, nova ruska vlada je u ljeto 1917. započela napad koji je završio porazom i velikim gubicima.

Austro-njemačke snage krenule su u protunapad te je ruska vojska bila primorana napustiti Galiciju i povući se dublje nego 1915. godine. Bojišnica se nije mijenjala sve do Brest-Litovskoga mira u siječnju 1918, kada je Rusija izašla iz rata. Boljševički prevrat u Petrogradu doveo je do pada Ruske Monarhije.

Ukrajinske nacionalne snage bile su usmjerene prema ideji neovisnosti. Proglášena je Ukrajinska Narodna Republika, koja je započela pregovore o završetku rata. Prvi mirovni ugovor u godinama rata Ukrajina je potpisala 9. veljače 1918. u Brestu, kojim je zaključen mir s Njemačkom.¹⁰

Posljedice rata

Potrajavši relativno kratko, samo četiri godine i nekoliko mjeseci, Prvi svjetski rat uništio je brojne ljudske sudbine. Od 59 neovisnih država, 38 ih je na različite načine bilo uvučeno u rat, koji je na tome prostoru obuhvatio goleme ljudske

---

10 Oleksandr Rejent. *Ukrajina v Peršij svitovij vijni: sučasni naukovo-metodologični akcenty*. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12731/19-Reient.pdf?sequence=1>

mase. Osobito se taj pojam izrazio u broju žrtava: u različite vojske unovačeno je oko 73,5 milijuna, u bitkama je izgubilo život ili podleglo ranama 9,5 milijuna, ranjeno je više od 20 milijuna, a osakaćeno 3,5 milijuna. Brojne vojske zauzimale su položaje na bojišnicama dugačkim i tri do četiri tisuće kilometara.

Gospodarstvo je bilo preusmjereno na ratnu proizvodnju, a trgovina je u velikoj mjeri postala ograničena, što je za posljedicu imalo nestašice i glad među stanovnicima mnogih zemalja, uključujući Hrvatsku i Ukrajinu. Posebice su stradali gradovi Njemačke, Austro-Ugarske i Rusije, gdje je nedostatak hrane izazvao glad koja se osjetila i u vojsci. Rat je zahtijevao goleme financijske izdatke, što je vodilo osiromašenju društva, porastu nezaposlenosti, inflaciji, povećanju poreza i porastu cijena. Uništena su mnogobrojna kulturna dobra, opustošene mnoge pokrajine, posebice u sjevernoj Francuskoj, dok je korištenje kemijskog naoružanja imalo ozbiljne ekološke posljedice.

Najveće ljudske gubitke imali su Rusko Carstvo (5 milijuna), Austro-Ugarska (4,4 milijuna) te Njemačka (4,2 milijuna). Rat je završio porazom Njemačke te propašću Ruske i Austro-Ugarske Monarhije. Međutim, proturječnosti odnosa dominirajućih svjetskih sila nisu bile riješene, čak su se zaoštrile i pojačale. Prvi svjetski rat pokrenuo je val novih kriza koje će utjecati na daljnji povijesni razvoj – i u konačnici do Drugoga svjetskog rata.

U ratu su nestale sve monarhije, a na njihovim su dijelovima nastale države koje su težile neovisnosti. Upravo takva bila je i Ukrajina.

UKRAJINSKO PITANJE U RATU

Politička potpora

Ukrajina je, posve očekivano, bila u središtu pozornosti dviju monarhija. Nakon triju podjela Poljske, prostor Ukrajine našao se podijeljen između Ruskoga i Austro-Ugarskoga Carstva. Položaj Ukrajinaca bio je vrlo težak, zbog žestoke antinacionalne politike – kao zakonitosti imperijalne ideologije, u pitanju je bio i njihov nacionalni opstanak.¹¹ Europski vladari smatrali su ukrajinski narod nedržavnim i nepovijesnim, što se temeljilo i na trajnoj antiukrajinskoj politici tadašnjih monarhija, odnosno imperija. Zbog porasta napetosti između dviju monarhija, jačala su politička nastojanja usmjerena na daljnju diobu ukrajinskih teritorija, s ruskim pretenzijama na zapadne, podaustrijske regije, uz jaku velikodržavnu politiku usmjerenu na slabljenje nacionalne svijesti Ukrajinaca.

Prvi svjetski rat, koji je započeo kao oružani sukob dviju vodećih europskih država, opet je aktualizirao pitanje Ukrajine. Nije slučajno da je ona, ne samo zbog zemljopisnih okolnosti, postala polje najvažnijih bitaka. Međutim, kao odgovor na neprekidni antiukrajinizam, u ukrajinskom su se društvu tijekom rata javile nove snage pod nazivom „Ukrajina mlada“, u koju su se uključili politički angažirani intelektualci koji su težili neovisnosti.¹² Upravo je Galicija bila središte intelektualnih snaga koje su se zalagale za nacionalnu ideju. Važnu ulogu u intelektualnom i političkom konsolidiranju imao je pisac Ivan Franko (1856–1916), koji se dopisivao i s Vatroslavom Jagićem.¹³ Kao pisac i politički djelatnik, snažno se zalagao za povezivanje podaustrijske Ukrajine s onom Velikom, kako se nazivala podruska Ukrajina, i zastupao neophodno uvođenje općeg naziva za zemlju i narod – Ukrajina, odričući se imena Rus' i etnonima Rusyn, Ruten. To ime potječe iz srednjovjekovnoga doba Rus'ke zemlje sa sjedištem u Kijevu, kada se veliki prostor nazivao Rus'ka zemlja. Međutim državnost je slabila i nestala nakon mongolo-tatarske navale 1240–1241. Nakon raspada Zlatne Horde, novonastala

---

11 Jevgenij Paščenko. *Slavist i imperije. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine*. Zagreb: Udruga hrvatskih ukrajinjista, Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2010.

12 Jevgenij Paščenko. *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*. Split: Književni krug, 2010.

13 Volodymyr Galyk. *Ivan Franko i hrvatska kulturna baština*. Zagreb: Udruga hrvatskih ukrajinjista, 2012.

Moskovska kneževina prisvojila je srednjovjekovne slavenske atribute, uključujući i naziv Rus' i potiskujući Kijev kao središte. Postupno je sve više Moskovijska upotrebljavala ime Rus', a od 1721. i službeno je proglašena Rossijom (hrv. Rusija). Zbog imperijskog diskursa, izvorni nositelji morali su se odreći imena Rus', upotrebljavajući naziv Ukrajina kao slavenski naziv srednjovjekovne države Rus'-Ukrajina, koju su kasnije ruski povjesničari nazivali Kijevska Rus'. Nazivi Rusyn i rus'kyj i dalje su se zadržali u podaustrijskoj Ukrajini, što su katkad iskorištavale različite antiukrajinske grupacije; u njihovim ideologijama bila je to potvrda pripadnosti naroda velikoruskoj državnosti. Stoga je među zapadnoukrajinskim intelektualcima i političarima jačala težnja da preuzmu ime Ukrajina kao izraz općenacionalnoga konsolidiranja. Nazive Rusyn, Ruten zadržali su zakarpatiski Ukrajinci, zatim oni iz Galicije koji su se u sklopu Austrijske Monarhije preseljavali u hrvatska područja, sve do Bosne.¹⁴

Političko konfrontiranje poljskih i rus'kih odnosno rutenskih masa sve je više privlačilo pozornost Berlina koji je na svoju stranu nastojao privući slavensko, ponajprije poljsko stanovništvo, ne odobravajući njegovo sukobljavanje s rus'kim stanovništvom kao većinskim u Galiciji. Ovaj stav privukao je pozornost ukrajinskih intelektualaca u sporovima s poljskom ili austrijskom upravom, koja je prevladavala u Galiciji, odnosno Bukovini. Ukrajinska politička elita očekivala je političku potporu Berlina u promicanju nacionalnih problema. Takav stav zastupao je i dvotjednik *Ruthenische Revue*, kojeg je financirala njemačka vlada. Njemačka je podržavala naziv Ukrajinci, ali ne i Ruteni, što pokazuje promjena naslova u *Ukrainische Rundschau* (1906). List se prodavao u inozemstvu, dijelio po veleposlanstvima, slao informativnim agencijama, piscima i novinarima, pretplaćivalo se građanstvo, što je znatno pridonijelo afirmaciji Ukrajine u svijetu. Njemačke vladine institucije već su 1905. upozoravale da treba poboljšati stanje Rusyna-Ukrajinaca pod poljskom vladom u Galiciji. Kritiziralo se rusku vladu, naglašavajući nužnost ratne intervencije. Predvidjelo se, opravdano, da će Carstvo nakon revolucije 1905. potresati unutarnje razmirice i da će se raspasti na brojne tvorevine, pri čemu se Ukrajincima pridavala posebna uloga.

Međutim službeni Beč, za razliku od Berlina, nije bio sklon davanju većih prava galicijskim Ukrajincima. Ne osvrćući se na porast poljsko-ukrajinskih napetosti, podršku je davao poljskim političkim snagama. Sa svoje strane ruska vlada je jačala, posebice od 1908, antihabsburšku propagandu u Galiciji, poigravajući se slavenofilskim raspoloženjima koje je bečka vlada nazivala panslavizmom. Službeni Beč vidio je u tome prikrivene planove velikoruske ekspanzije. Peterburg je zapadnoukrajinske regije, službeno ih nazivajući Jugozapadnaja Rus', uvijek smatrao „iskonski“ velikoruskim zemljama, dok je samu Grkokatoličku crkvu kao i

---

14 *Zakarpat'ska Ukrajina: povijest – tradicija – identitet*. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Knjižnica *Ucrainiana croatica*, knjiga 10. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Udruga hrvatskih ukrajinjista, 2013, str. 420.

ukrajinski jezik smatrao posljedicom intriga katoličanstva protiv ruskoga pravoslavlja. Razvijao se panslavizam, koji je služio kao mamac za slavenske narode, pritiskute austrougarskom upravom. U Peterburgu je tako 1903. osnovano Galicijsko-rusko dobrotvorno društvo, koje je trebalo jačati rusofilsko „zajedništvo“ galicijskih, bukovinskih i zakarpatskih Ukrajinaca-Rusyna.

Njemačka strana pružala je potporu nacionalnim težnjama galicijskih Ukrajinaca, što je pokazala 1911. mišljenjem da bi aktualiziranje „ukrajinskog pitanja“ moglo imati važnu ulogu u promjeni odnosa između Ukrajine i Rusije. Da bi u Galiciju privukla rodoljubno raspoložene Ukrajince iz podruske Ukrajine, podržavala je težnju da se osnuje ukrajinsko sveučilište u Lavovu. Ruska vlada vidjela je u tome potkopavanje svojih interesa, šireći strah od germanske ugroženosti Slavena i pojave Ukrajinaca kao rezultata njemačkih manipulacija. Nakon što je ruska vojska okupirala istočnu Galiciju, u rujnu i listopadu 1914. ruska je policija širila vijesti o pronađenim dokumentima koji otkrivaju namjeru nasljednika prijestolja, Franza Ferdinanda, da stvori trijalnu Dunavsku Monarhiju (Austrija-Ugarska-južnoslavenska država/Češka), u čemu su sudjelovali i galicijski Ukrajinci na čelu s unijatskim mitropolitom Andrejem Šeptyc'kym. Prema njima, potonji bi dobili teritorije zapadne Ukrajine, neovisne o Rusiji. Njemačka potpora ukrajinskome pitanju ulijevala je nadu političkim krugovima zapadnih Ukrajinaca glede mogućnosti da bi se budući rat mogao iskoristiti za ostvarivanje neovisne Ukrajine. Istodobno su ukrajinski nacionalni vođe nastojali austrofilski program prilagoditi promicanju vlastitih težnji. Razvijala se ideja o zajedničkom promidžbenom nastupu, usmjerenom na ostvarenje ukrajinskih interesa u slučaju općeg europskog rata. Očekivalo se da će budući rat stvoriti temelj za odcjepljenje poddnjeparške Ukrajine od Ruskoga Carstva i stvaranje „Ukrajinske kraljevine pod rukom Habsburga“. Međutim takve su ideje kritizirali kijevski politički vođe, koji su ih smatrali zastarjelim oblicima državnosti iz 19. stoljeća, zastupajući moderne europske strukture kao što je demokratska država i slično.

Zaoštavanje opće europske vojno-političke krize izazvalo je zanimanje njemačkih i austrougarskih političara za ukrajinsko pitanje i poticalo na poduzimanje konkretnih pothvata, što su nastojale iskoristiti nacionalne snage. Premda se pitanje osnivanja ukrajinskoga sveučilišta u Lavovu nije rješavalo, Ukrajinci-Ruteni izborili su pravo na veće predstavništvo u galicijskom parlamentu, kako bi ograničili poljski monopol. Ali ostvarenje takva prava nije uspjelo jer je odluka o njemu donesena neposredno pred izbijanje Prvoga svjetskog rata.

Dinamičan razvoj rata primoravao je službeni Berlin da angažira sve ljudske resurse i zato je poćčana pozornost prema ukrajinskome nacionalnom pokretu i stvaranju neovisne Ukrajine nasuprot ruskoj dominaciji. Budući da su Ukrajinci-Ruteni u podaustrijskome dijelu činili znatan broj stanovništva, s njima se povezivao uspjeh na Istočnome bojištu. Stoga je sazrijevala ideja o stvaranju ukrajinske nacionalno-teritorijalne autonomije. Namjeravalo se uključiti i središnja ukrajinska područja, od Kijeva i nadalje, u slučaju napredovanja austrijske vojske u ta

područja. Samostalna ukrajinska država morala bi biti pod njemačko-austrijskim protektoratom. Ukrajinske političke snage su u tome vidjele mogućnost ostvarenja neovisnosti te su zagovarale maksimalnu lojalnost Habsburzima i središnjim državama, tvrdeći da „će pobjeda Austro-Ugarske Monarhije biti i našom pobjedom“. Početak rata doveo je do stvaranja Saveza za oslobođenje Ukrajine (Sojuz vyzvolennja Ukrajiny – SVU). „Samo slobodna Ukrajina“, naglašavalo se u *Apelu društvenoj misli Europe* – „povezana s tridržavnim savezom, mogla bi, zahvaljujući svom velikom teritoriju od Karpata sve do Dona i Crnoga mora, stvoriti štit Europi protiv Rusije, koji bi jednom i zauvijek obezvrijedio ekspanziju carizma i oslobodio slavenski svijet od utjecaja panslavizma“.¹⁵ Iako je Galicijska bitka, s kojom je ruska vojska zauzela Lavov i Galyč, primorala ukrajinske političke organizacije da se premjeste do Beča, one su nastavile promicati ideju neovisne države. Uz austrijsku potporu, širila su se predstavništva u prijestolnicama i velikim europskim gradovima, u Turskoj, a također u SAD-u. Inozemna predstavništva SVU-a pokrenula su informativnu djelatnost, objavljujući svoj *Vjesnik*, zatim posebna izdanja i knjige o Ukrajini na jezicima drugih zemalja, uključujući i Hrvatsku.¹⁶ Sve je to pogodovalo stvaranju predodžbe o Ukrajini kao zemlji, narodu, naciji, povijesti, kulturi i važnom političkom čimbeniku Istočne Europe, što potvrđuje ideju neovisne države. Nakon povlačenja ruske vojske iz Galicije, SVU je počeo obnavljati središta ukrajinske prosvjete. Bez obzira na promjenjivo stanje na bojištima, ukrajinski oslobodilački pokret već je od početka rata uvelike promicao svoje ideje, ponajprije ih internacionalizirajući. Ukrajinsko pitanje dobilo je općeeuropsku, međunarodnu pozornost. Slomljena je ruska strategija marginaliziranja ideje neovisne Ukrajine, rušeći velikodržavnu tvrdnju o Ukrajini kao mašti skupine separatista – „mazepinaca“ (prema tvrdnji da je getjman Mazepa bio izdajnik, kojega je 1709. porazio car Petar I.). Ideju neovisnosti ukrajinski su pregasili nastojali prenijeti i ruskim boljševicima, što je Lenjin podržavao zbog sloma carizma u korist diktature ruskog proletarijata.

Njemačkim prebacivanjem težišta ratnih djelovanja na Istočno bojište u 1915. godini pojačalo se zanimanje za ideju ukrajinske države. Stvarani su krugovi njemačkih publicista koji su morali srušiti viziju Rusije kao države izričito Rusa i potvrditi da to nije etnički, politički i državno homogena tvorevina. Kao dokazi ukrajinske državnosti navodili su se Kijevska i Galyč'ko-Volynjs'ka država u srednjem vijeku te povijest kozačke formacije Zaporoška Sič kao „posljednje samostalne kozačke republike“ koju je uništio ruski carizam.

Takva njemačka stajališta nailazila su na osporavanje poljskih krugova. Jedan od argumenata bio je poistovjećivanje Rusyna s pojmom Rusija, koji je u Poljskoj imao negativan prizvuk. Ukrajinska i njemačka reakcija na poljske prigovore bila

15 *Vistnyk Sojuza vyzvolennja Ukrajiny*, 1914, br. 1, str. 2.

16 Primjer je tiskanje knjige: Vasilij Choma-Dowski. *Ukrajina i Ukrajinci* (s etnografskom mapom Ukrajine). Zagreb: Savez za oslobođenje Ukrajine, 1916, str. 72.

je vrlo oštra, a uspjeh austro-njemačke protuofenzive na Istočnome bojištu 1915. ojačao je ukrajinsku poziciju. Zato su njemačke vlasti konkretnije pristupale ostvarenju ideje Ukrajinske države. Pokrenuto je glasilo koje je službeno bilo ukrajinski projekt i pružena je potpora političkim organizacijama. Ukrajinska tema zainteresirala je intelektualce, rasprava u njemačkim medijima i znanstvenim institucijama uključivala je i važna imena iz društvenih znanosti, posebice povijesti, politologije i gospodarstva. Razvijala se ideja Srednje Europe, u kojoj bi važno mjesto zauzimala cijela, dakle ujedinjena Ukrajina.

Mada je razvoj događaja na unutarnjem i vanjskom planu, kao i određene političke snage, kočio uključivanje projekta Srednje Europe u aktualnu njemačku politiku, njemačka se vlada pozitivno postavljala prema ideji stvaranja neovisne Ukrajinske države. To je bilo posebice aktualno 1915–1916, kada se ukrajinsko pitanje trebalo iskoristiti u svrhu slabljenja Ruske Monarhije. Austro-Ugarska se pribojavala političko-diplomatske pomoći slavenskim narodima, jer je smatrala da bi to moglo ugroziti teritorijalnu cjelovitost Dunavske Monarhije. Međutim, njemačka je vlada podržavala ukrajinske težnje prema neovisnosti, pružajući im potporu, promičući ukrajinsko pitanje kroz medije i znanstvene institucije. Sve više se razvijala ideja stvaranja i jačanja „Srednje Europe“, kojoj je pripadala i Ukrajina. Brusilovljeva ofenziva poticala je nužnost prihvaćanja neovisne Ukrajine kao zemlje važne u otporu ruskoj invaziji. U isto je vrijeme austrougarska uprava nastavila pružati potporu poljskim snagama koje su dominirale u Galiciji, što nije pogodovalo idejama ukrajinske neovisnosti kao cjelovite države od istoka prema zapadu. Austrijska vlada je smatrala da bi samo istočna i zapadna Galicija morale biti ujedinjene, i to pod poljskom dominacijom – kao dio monarhije. Ukrajinci nisu priznavali takvu podjelu, smatrajući ju prikrivenom težnjom novoga koloniziranja, što je vodilo novim napetostima, posebice u ukrajinsko-poljskim odnosima.

Ukrajinsko pitanje također je bilo prisutno u politici zemalja Antante, ponajprije u ruskoj politici. Pod paskom panslavizma, ruski je carizam nastojao pripojiti zapadnoukrajinske pokrajine, smatrajući ih (Jugozapadnaja Rus') iskonski „svojim“ vlasništvom. Zato su ukrajinsko pitanje neki povjesničari smatrali jednim od glavnih ciljeva rata. Zapadni su saveznici saznali o ukrajinskom problemu ponajprije preko Njemačke, prateći njezine težnje da zavlada ukrajinskim prostorom nasuprot ruskim težnjama. Zanimanje za Ukrajinu širilo se i u zapadnim zemljama, gdje su istaknuta imena znanosti bili britanski povjesničari Arnold Toynbee i Robert William Seton-Watson te političar David Lloyd George; ukrajinsko pitanje bilo je zanimljivo američkim političarima i novinarima, koji su kritizirali austrijski stav prema Rusynima-Ukrajincima. Također se govorilo o okupatorskom ponašanju ruskih snaga u razorenim zemljama Galicije. Francuska je bila znatno manje zainteresirana za Ukrajinu. Premda se u intelektualnim krugovima izražavala potpora narodima koje je tlačio ruski ili austrougarski carizam, službenom je Parizu više odgovarao status cjelovite Rusije kao važnog saveznika u ratu i neprijatelja Njemačke. Slična stajališta zastupala je i britanska politika. Države članice

Antante uoči rata ukrajinsko pitanje nisu posebno razmatrale, iako su se smatrale osloboditeljicama naroda pod Habsburzima, jer je Rusija bila ključna članica tog saveza. Ukrajinsko pitanje potiskivalo se aktualiziranjem poljskog pitanja; Rusija je izražavala neophodnost pripojenja cjelovite Poljske ruskoj kruni, što je podrazumijevalo i pripojenje ukrajinske Galicije. Pravac svojega glavnog udara nije slučajno planirala prema Galiciji; pripajanje zapadnoukrajinskih i poljskih zemalja time bi bio svršen čin.¹⁷ To bi značilo uništiti ukrajinski nacionalni identitet, za koji je propaganda tvrdila da ne postoji i da je stvoren njemačkim ili vatikanskim spletkama.

Međutim, bez obzira na ruske težnje da marginalizira ukrajinski etnos, zapadni su intelektualci vidjeli njegovo značenje u sastavu Ruske Monarhije. Osim političkih razloga za aktualiziranje ukrajinskog pitanja, u njemačkim znanstvenim i intelektualnim krugovima sazrijevao je stav da se ukrajinski narod razlikuje od ruskoga. Slično mišljenje širilo se i u zemljama Antante. Povjesničar Arnold Toynbee ustvrdio je 1915. da maloruski (službena ruska terminologija prenosila se i u zapadnu znanost¹⁸) element predstavlja gotovo trećinu pučanstva i ako ga se otrgne od osnovne mase, nastavit će se kretati vlastitim putem, što bi uvelike oslabilo cijeli sustav i značilo raspad Ruskog Imperija. Ukrajinci su izražavali veliku težnju prema oslobođenju i predstavljali su potencijalno veliku vojnu snagu ako se Ukrajina ujedini u državu.¹⁹ Posebnu naklonost prema Ukrajincima pokazao je Vilhelm, predstavnik dinastije Habsburga, kojeg su nazivali i Vasyľ Vyšyvanyj, s aluzijom na vezenu narodnu košulju (ukr. vyšyvanka) koju je katkad nosio.²⁰

Međutim, i austrijski i njemački vrh težili su prije svega ostvarenju glavnoga cilja: rušenje Rusije, pri čemu su računali i na mogućnost potpore boljševicima, dok bi Ukrajina bila u drugom planu.

Rat i ukrajinsko društvo

Kada je 6. kolovoza Austro-Ugarska objavila rat Rusiji, Ukrajinci koji su živjeli u dva sukobljena imperija morali su se odazvati vojnoj obvezi, ratujući u vojskama zavičajnih država i smatrajući suprotnu stranu svojim neprijateljem. Početak rata bio je obilježen rodoljubljem u obim sredinama. U zapadnoj Ukrajini je grkokatolički mitropolit Andrej Šeptyc'kyj, obraćajući se ukrajinskoj javnosti, naglašavao:

---

17 V. I. Golovčenko, V. F. Soldatenko. *Ukrajins'ke pytannja v roky Peršoji svitovoji vijny*. Kyjiv: Parlaments'ke vydavnytvo, 2009, str. 48-100.

18 Jevgenij Paščenko. *Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine*. Zagreb: Udruga hrvatskih ukrajinista, 2010.

19 Sergij Grabovs'kyj. „Nacija i zbroja: ukrajins'kyj vymir Peršoji svitovoji vijny“. // *Nezaležnyj kul'turologičnyj časopys „I“*, 2014, 75, str. 181.

20 Timothy Snyder. *The Red Prince: The Secret Lives of a Habsburg Archduke*. Basic Books, 2008.

„Mi smo Božjom voljom povezani s austrijskom državom i dinastijom Habsburga, zajednička nam je sudbina i nesreća. Ako vojska našega cara pobijedi – čeka nas bolja budućnost. Do zadnjega daha budite odani caru.“ Središnji ukrajinski sabor, koji su formirali galicijski političari, već je 1914. izrazio potporu austrijskoj vladi radi stvaranja samostalne Ukrajinske države na prostoru podruske Ukrajine i autonomne formacije sastavljene od zapadnoukrajinskih zemalja u okviru Austrije. Te su stavove podržale i sljedeće političke organizacije zapadne Ukrajine. U podruskoj Ukrajini je Symon Petljura, društveni i politički djelatnik te budućí vojskovođa za neovisnu Ukrajinu, u svom časopisu *Ukrajinski život* proglasio spremnost istočnih Ukrajinaca da ispune svoj dug Rusiji. Međutim, istočni Ukrajinci nisu bili spremni tako zdušno podupirati svoju vladu kao galicijski – svoju. Rasla je ideja stvaranja neovisne Ukrajinske države koja bi bila potrebna Europi kao pandan Ruskome Carstvu s njegovim osvajačkim ambicijama. Tek se kasnije istočnoj ukrajinskoj sredini rat između dvaju carstava počelo objašnjavati kao mogućnost ujedinjenja dviju Ukrajina.

Ukrajinski prostor postao je jedna od glavnih pozornica Velikoga rata. Podijeljeni između dviju monarhija, Ukrajinci su se našli na dvjema suprotstavljenim stranama, primorani ratovati za interese monarha koji su ih tlačili. U Kijevu je bio smješten stožer ruske Jugozapadne grupe vojski, pod čijom se odgovornošću nalazila bojišnica koja je prolazila kroz Volynj, Galiciju, Bukovinu i Podilju i u koju je mobilizirano stanovništvo iz istočne Ukrajine. Sa suprotne strane je austrougarsko zapovjedništvo usmjeravalo na to bojište postrojbe u kojima je također bilo Ukrajinaca. U austrougarsku vojsku javilo se i 30.000 dobrovoljaca, međutim, zbog straha od jačanja nacionalne svijesti, odabrano je samo nekoliko tisuća dobrovoljaca za ustroj legije *Sičovi striljci*. Ostali ukrajinski vojni obveznici bili su novačeni u redovne postrojbe austrougarske vojske u kojoj je ratovalo 250.000 Ukrajinaca – kao redovne snage, ali i homogene nacionalne postrojbe.

Ratni događaji ubrzali su nacionalno konsolidiranje, posebno u podaustrijskim zemljama. Dinamično se razvijao politički život i širile komunikacije s europskim središtima u vezi s ukrajinskim pitanjem. Masovna mobilizacija prekinula je tradicionalni način života ukrajinskog seljaka koji je vojsku služio najčešće u etnički mješovitim postrojbama. Ondje su se sporazumijevali uglavnom na ruskom ili njemačkom jeziku, koji im nisu bili materinski. Suočavajući se s tuđim etnosom, često agresivnim i podrugljivim, bili su primorani osvijestiti svoj etnički identitet i konsolidirati se sa zemljacima s istočne strane, što je jačalo svijest o nacionalnoj pripadnosti. Ukrajinci iz središnje, odnosno velike Ukrajine s podruskih teritorija upoznavali su zapadne Ukrajince koji su govorili istim jezikom te imali slična uvjerenja o nepravdi rata za tuđe interese. To je poticalo svijest o pripadnosti istome narodu, koji su razdvojili tuđinci. Istočni Ukrajinci su kasnije priznali da su se prvi put doživjeli Ukrajinacima zahvaljujući Galiciji, gdje je nacionalni nabo bio najjači. Zapadni Ukrajinci su prenosili tradiciju ukrajinskoga kozaštva te povijesne i suvremene oblike utjecaja na nacionalnu svijest, među ostalim širenje

udruga *Prosvita* koje je zabranjivao ruski carizam. Upravo se u ratu obnovljala ukrajinska vojna tradicija, posebice iz doba zaporoškoga kozaštva kao Sič, a nastajala je nova, usmjerena prema ukrajinskom ujedinjenju; otud i naziv legije *Sičovi striljci* (Kozaci-strijelci).

U dramatičnim okolnostima, uz velike gubitke i osiromašenje stanovništva, društvo se mijenjalo, ponajprije demokratiziralo. Mijenjala se i društvena misao: od lojalnosti prema Monarhiji – na početku rata, do jačanja antimonarhizma i nacionalno-revolucionarnih uvjerenja. Bitke koje su se vodile na prostoru Galicije donosile su promjene u percepciji *svojih* i *tudjih*. Razvijalo se etničko polariziranje, zaoštrilo se nacionalno razdvajanje i konsolidiranje. Ukrajinsko stanovništvo bilo je objekt terora vladajućih – austrougarskih i ruskih snaga. U ratu su Ukrajinci Galicije upoznali Hrvate i doživljavali ih kao svoje. U tradicionalnom konfrontiranju s Poljacima doživljavalo ih se kao važan čimbenik u planovima sukobljenih strana.

Mijenjao se stav prema ratu – od entuzijazma na početku, s vjerom u pobjedu Habsburga kao „svojih“ vladara, do razočarenja, straha i osude vojnih vlasti. Pred kraj rata sve se više izražavalo neprihvatanje ciljeva rata te umor i nezainteresiranost u bitkama za tuđe interese. S druge strane, jačala je ideja stvaranja ukrajinske državnosti.²¹

Osim u građanskoj, rat je odjeknuo i u seoskoj sredini, što pokazuju sačuvane zbirke i zapisi prognanih u austrijske logore zbog tobožnje špijunaže ili optužaba za moskofilstvo. Ruska propaganda tražila je pristalice među tamošnjim moskofilima i širila rusofilске tendencije (što će se prenijeti i na hrvatski kontingent), što je u dio seljaštva unosilo neodređenost prema zaraćenim stranama. Stav prema ratu imao je odjek u usmenoj književnosti. Premda se u njoj ponekad osjeća propagandni utjecaj, folklor je važan kao percepcija rata ukrajinskoga pučanstva. U tekstovima se razmatra početak rata i njegovi razlozi. Obilježeni su poznavanjem ratnih događaja, izraženih dijalektalnim osobinama jezika: „u četrnaestoj godini... Srbija s Austrijom rat je započela“; upućuju na razlog – atentat. Ukrajinci Galicije su u početku na strani službene ideologije i osuđuju atentat: „Stigla je vijest nevesela iz grada Sarajeva / Poginulo je od ruku anarhista carsko dijete“; „U nedjelju popodne vijest je pristigla / da je Srbija Ferdinanda našega ubila“; „Nastale su ružne vijesti po cijeloj Galiciji / da su poginule dvije osobe u carskoj obitelji“. Međutim prevladava osjećaj tjeskobe izazvan regrutiranjem: „a u subotu popodne vijest je pristigla / cijeli narod u Galiciji suzama oprala“, „u subotu po noći“ car „zove sve u rat“, „Zazvonila su sva zvona u subotu u noć: / Idite vojnici u rat jer tako car želi.“²² U nekim zapisima prikazan je i međunarodni aspekt: „kako su se započeli Austrijanci sa Srbijom tući / a moskovski car Nikola ide braniti“, spo-

21 Roman Golyk. *Perša svitova vijna v mentaljnosti galyc'kyh ukrajinciv ta poljakiv*. / Teze ta simpozij Mižnarodna konferncija „Perša svitova vijna v istoryčnij doli narodiv Centraljno-Shidnoji Jevropy“.

22 Prema istraživanju: Roman Golyk. „Sljozy j kosti: Perša svitova vijna u tekstah ta ujavlennjah galyc'kyh seljan“. // *Narodnoznavči zošyty*. Serija filologična, 2014, 3 (117), str. 494-501.

minje se savezništvo država: „A Francuska Moskalju počela je pomagati / Protiv Nijemca dosta država počela je nagovarati / Da li ste čuli dobri ljudi, da li ste to znali / Na Austriju i na Nijemca deset država je stalo?“ Većina tekstova prenosi-la je opću tjeskobu seoske sredine: „proširila se vijest tužna tužnim redovima, / jer su se redali sinovi gustim redovima“. Neki zapisi upućuju istraživače na svoje autorsko, premda anonimno podrijetlo, te utjecaj intelektualaca na poimanje op-će europskog događaja: „A godine četrnaeste kada je žetva nastala / svi su monar-si europski rat započeli“. Opisuju i razlog rata u Galiciji – sukob dvaju carstava: „Četrnaeste godine tisuću devetstote / sazvaio je car vojsku na rat s Rusom“. Me-đutim, tekstovi su izražavali kolektivnu svijest i bili bliski usmenoknjiževnoj sti-listici, prikazujući regrutiranje kao nesreću: „U nedjelju rano tužno zvone zvona. / Plaču žene jer muževe ispraćaju iz sela“. Javlja se motivi srodni usmenoknji-ževnim zapisima – predosjećaj smrti, vijest o pogibiji sina, oca, patnjama majki, udovica, djece te nadama u povratak. Neki autorski tekstovi prikazuju tragičnu sliku povratka s bojišta: porušene rodne kuće i obitelji nestale u ratu, što se često objašnjava religijskim motivima – kaznom Božjom.

Poseban dio ukrajinskoga folklora su djela zatočenika austrijskog logora Inter-niertenlager Thalerhof, kraj Graza, među kojima su bili i mnogi Ukrajinci iz Gali-cije. Prikazuju se patnje zatočenih seljaka, Rusyna-Ukrajinaca, koji su nepravedno optuženi: „U Gracu, Taljargofi naredbe su oštre / Čak i do groba proganjaju, do kosti / U Gracu Taljargofi oštro kažnjavaju / Ruke, noge vežu i na stup vješaju“, „U Taljargofi su samo Nijemci, a ja sam jadan u neznanju“, u barakama drže „gali-cijske bedake (ukr. bidakiv)“, „A uokolo ti bedaci opkoljeni žicom. / Nijemci se s nama tamo ophode / kao s nekom stokom“. S ironijom su opisani Ukrajinci kao nedužne žrtve rata: „A u tome ratu ruskom i pruskom / nastradali su ljudi rus’ki. / Nastradali su gospoda i popovi / A najviše rus’ki hlopi (seljaci)“. Pjesme su ispu-njene očajem, patnjama i nadom u završetak rata.²³

Osim stvaralашtva u zatočeništvu, u većini usmenih pjesama opisuju se bitke, stradanja na bojištu i ratni užasi. Put ukrajinskih seljaka u austrijskoj vojsci vo-dio je u početku prema Srbiji, zatim prema Lavovu, pa prema Poljskoj: „...Idemo do Srbije, za bijelu Savu. / Pa došli smo do Srbije i u kolone smo stali. / Svi su voj-nici-rezervisti žene svoje ostavili. / Otuda smo stigli do Lavova, tamo u Lavovu smo stali. / A vojnici su rusijski (iz ruske vojske – J. P.), sav Lavov pomokrili“. *Ga-lacijanci* su poslani na bojišta u Srbiju, dok „Moskalj“ vojsku skuplja da „Srbiju od Austrije obrani“. Kao odgovor „Nijemac“ šalje „ponosne divizije“ i „prenosi rat na Moskalja“, kojem pomažu Francuska i druge zemlje. Opisuju se bojišta i krvave bitke u kojima galicijski regruti (žovniry) idu u „ofendzivu“ da osvoje „talijan-ske šance“, bili su „u dalekome Rimu“ te u „Serdiniji“ i San-Marinu. Opisane su i bitke u Galiciji, gdje u austrijsko-ruskim sukobima u Karpatima ginu brojni do-moroci, a zarobljeni odlaze u Sibir. Posljedice rata porazne su za države i vladare:

23 *Isto*, str. 494-501.

„Austrija – sirota život je završila... A u Rusiji Nikolaja ipak su strijeljali, a kralja austrijskog iz Beča su protjerali“. Cijela je Galicija porušena, izgladnjela i neobrađena. Stoga galicijski seljak smatra da: „Naš car se zamislio što morao bi uraditi. / Treba rat završiti, vojsku raspustiti. / Neka idu kućama gazdovati, djecu hraniti. / Jer već proljeće bliži se, treba proljetovati“.²⁴

Ukrajinsko usmeno ili anonimno autorsko pučko stvaralaštvo o ratu rasprostranjeno je u različitim nacionalnim sredinama, uključujući i Hrvatsku. Nastalo je kao svojevrsna pjesma-kronika i razvija se kao prikaz početka rata, preko patnji i stradanja do osude rata i poruge vladajućih i njihovih aureola svetosti. Potonje obilježava i hrvatsku usmenu antiratnu književnost, što Krleža navodi u svojim zapisima. Ukrajinsko seljaštvo blisko je hrvatskome u shvaćanju rata kao tragičnog i nemilosrdnog zadiranja u život čovjeka. Pretpostavke da će taj kratki događaj promijeniti život i donijeti pobjedu caru i narodu pretvorile su se u doživljaj rata kao zla i patnje. Tako ga prikazuje i Miroslav Krleža, neposredno iz galicijske perspektive.

Stradanje stanovništva od austrougarskih i ruskih represija

Stanovništvo ukrajinskih regija u sustavu Austro-Ugarske živjelo je u složenim odnosima sa službenim Bečom. Ratu je prethodilo napeto stanje međuetničkih odnosa u kojima je ukrajinska politika bila razdvojena na proaustrijsku i moskofilsku, dok je Poljska nastojala austrijskim vlastima prikazati Ukrajince uglavnom proruskima, u čemu se rabio naziv Ruteni, Rusyni kao tobože proruski, što nije odgovaralo stvarnosti.²⁵ Galicijski moskofili imali su financijsku i političku potporu Rusije i nastojali su prenijeti svoj utjecaj na ukrajinsko stanovništvo regije.

Službeni Beč, iako je pokušao privući proukrajinske snage na svoju stranu, nije imao jasan stav; doživljavao ih je proruskima. Radi neutraliziranja tih snaga, a pod izgovorom „sigurnosti“, austrijske su vlasti uoči rata provele u Galiciji masovne represije nad vlastitim građanima, što je obavljala poljska uprava. Pod izgovorom borbe s moskofilstvom, poljske su snage nastojale uništiti ukrajinstvo; tisuće ljudi bilo je uhićeno i zatvoreno. Kažnjavalo se za najmanju sumnju o suradnji s neprijateljem, bez obzira na nedostatak dokaza ili neosnovanost sumnji. Teror protiv Ukrajinaca dopuštalo je zapovjedništvo austrougarske vojske. Civilno stanovništvo pozivalo se na nužnost informiranja vojnih vlasti o sumnjivim osobama, što je u napetim međuetničkim odnosima vodilo lažnim optužbama. Austrougarska vojska ponašala se u Galiciji i Bukovini kao na neprijateljskom terenu; svaki poraz od

---

²⁴ *Isto*, str. 500.

²⁵ O imenu Rusyn, Ruten: *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet*. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Knjižnica *Ucrainiana Croatica*, knj.10. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo, 2013.

ruske vojske imao je za posljedicu nasilje nad civilnim stanovništvom. Vojnicima se zabranjivao dobronamjeran stav prema pučanstvu. Represije su bile posebno oštre u selima kao središtima ukrajinskoga pučanstva; postojao je popis naselja koja se smatralo „rusofilskima“. Vojnici su dobivali konopce za vješanje osumnjičenih. Posebno je surovo bilo ponašanje mađarskoga kontingenta, što pokazuje izjava generala Kolossváryja da „prije no što započne rat s Rusijom, treba objesiti cjelokupno rusynsko (dakle ukrajinsko – J. P.) stanovništvo“.²⁶ O nasilju nad Ukrajincima Galicije svjedoči i Miroslav Krleža.

Austrijski generali opravdavali su svoje gubitke „izdajništvom“ ukrajinskog stanovništva. Povlačeći se pred ruskom invazijom, austrijske vlasti vodile su i tisuće ljudi, koji su potom zatočeni u logorima. Nakon apela ukrajinskih intelektualaca, Beč je naredio da se vojsci protumači naziv Rusyn: on znači Ukrajinac, odnosno građanin austrijske države, što je značilo i priznanje represija nad civilnim stanovništvom, ali ih to nije zaustavilo. Promjene vlasti prelaskom regije u ruke sukobljenih snaga obnavljale su i zaoštravale teror uz opravdanje da iskorjenjuju rusofile kao državne izdajice. Iživljavanje nad stanovništvom bilo je toliko vidljivo da je postalo predmet razmatranja austrijskoga parlamenta 1917, izazvavši politički skandal jer se radilo o podanicima vlastite države. Prema nekim podacima, žrtve austrijskoga terora u Galiciji i Bukovini u Prvome svjetskom ratu iznosile su više od 500.000 ubijenih i više od 100.000 umrlih u logorima. Represije austrijskih vlasti nad mirnim stanovništvom središte su drame *Galicija* Miroslava Krleže.

Rat je donio velike traume, pretvorivši Galiciju i Bukovinu u ruševinu. Ruska vojska ih je dvaput okupirala, a neke zapadnoukrajinske krajeve – i tripud. Već je 1914. veliki dio zapadnoukrajinske regije okupirala carska vojska, ali je u svibnju-lipnju odbijena natrag. Galiciju je austrijska vojska osvajala nakon Galicijske bitke (kolovoz-rujan 1914) i Gorlivs'ke operacije (1915), tijekom kojih je doživjela poraz pod Lavovom i Gorodkom; pale su strateške utvrde kao Peremyšlj.

Upadi ruske vojske u Galiciju ostvarivali su se prema planu pripajanja tog ukrajinskog područja, što su pratile represije nad lokalnim stanovništvom. U namjeri da iskorijene nerusko pučanstvo u svim regijama, dolasku regularne vojske prethodili su kozački upadi. Prema svjedočenju suvremenika, samo je nekoliko gradića koje je okupirala ruska vojska izbjeglo pogrome. Posebice je bio izražen antisemitizam, rasprostranjen u svim regijama koje su graničile s Rusijom. Nakon represije kozaka, dolazila je vlast i uvodila ruske zakone.

Program djelatnosti oglasio je Georgij Bobrinskij, kojega je carska vlada postavila za general-gubernatora Galicije. Prema tom programu, objavljenom već pri prvoj okupaciji Lavova, istočna Galicija i Lemkivščyna – regije prema Poljskoj – iskonski su dijelovi velike Rusije, zato jer je stanovništvo tih zemalja „uvijek bilo

26 Orest Mazur, Oleksij Suhyj. *Ukrajins'ke naselelnja Galyčyny na počatku Peršoji svitovoji vijny: represyjni akcii avstrijs'koji vlady. // Deržava ta armija.* Ljviv: Vydavnyctvo Nacionaljnogo universytetu „Ljvivs'ka politehnika“, 2000, str. 200.

rusko“ i moraju se graditi na ruskim temeljima, odnosno na ruskom jeziku, zakonu i redu. Osvojeni teritorij ruska službena propaganda nazvala je Galicijskaja Rusija, Červonaja Rusija, jugozapad velike Rusije, a ukrajinski jezik nije priznavala, jer je *podnarečije* ruskoga jezika. Pod nadzorom okupacijskih vlasti provedeni su lokalni izbori novih gradonačelnika, najčešće iz krugova takozvanih moskofila koji su djelatnost započinjali pljačkanjem stanovništva.

Ratni upadi donosili su i materijalna razaranja, od kojih je najviše stradala Galicija. Većinu gradića i sela razorila je i opljačkala ruska vojska. Na okupiranim teritorijima provodila se politika gladi oduzimanjem hrane civilnom stanovništvu. Ugrabljeno se izvozilo u Rusiju.

Posebna pozornost bila je usmjerena na uništenje ukrajinskoga nacionalnog izraza; najprije su zabranjena sva glasila na ukrajinskome, zatvorene su nacionalne škole te proganjani politički i društveni djelatnici. Brojni intelektualci i duhovništvo, među kojima i mitropolit Ukrajinske grkokatoličke crkve Andrej Šeptyc'kyj, prognani su u Rusiju – ukupno 12.000 ljudi. Umjesto grkokatoličkih parohija, nasilno su uvedene ruske, pravoslavne. Posebna pozornost posvećena je rusificiranju prosvjete; iz Varšave se namjeravalo prenijeti Varšavsko sveučilište. Nakon povlačenja ruske vojske iz Galicije u proljeće i jesen 1915, opljačkane su ili uništene kulturne i znanstvene ustanove, a iz knjižnica odvezene zbirke starih knjiga. U Rusiju je prognano tri do šest milijuna zapadnoukrajinskih ljudi.²⁷

U tom pogledu znakovita je sudbina stanovnika grada Stanislaviv (Ivano-Frankivs'k), drugoga po veličini i jednog od središta Galicije u kojem su bile razmještene i hrvatske postrojbe. Grad, osnovan već u 17. stoljeću, bio je važno središte gospodarskoga i kulturnog života Prykarpattja. Tijekom Prvoga svjetskog rata grad je pretrpio teška stradanja sa svih strana. Austrijske vlasti optuživale su stanovništvo da špijunira za Rusko Carstvo, nakon čega su 1914. mnogi Rusyni bili uhićeni. Povlačenje austrougarske vojske pred ruskom invazijom 1914. povuklo je i intelektualce te zaustavilo kulturni i društveni razvoj grada. Ruska strana je na sve načine nastojala ubrzati uključivanje grada u sastav Ruskoga Carstva. Stanje i posljedice tog djelovanja ukrajinski povjesničar i političar Myhajlo Gruševs'kyj uspoređivao je s drugom „Ruinom“ (prva je bilo stanje u Ukrajini nakon priključenja Moskovskome Carstvu, 1654). Ruska administracija tražila je proaustrijske špijune i posebno je bila oštra prema nepravoslavnoj crkvi; progonila je stanovništvo u daleke ruske provincije. U proglašima se zahtijevalo prihvatiti rusku upravu „s punim štovanjem“. Uvodio se ruski rubalj kao platežno sredstvo i zahtijevala predaja svih vrsta oružja. S obzirom da se linija bojišta nalazila u blizini grada, uvodile su se mjere ograničena kretanja. Škole i gimnazije prestale su raditi i u njima su smještene bolnice. Građani su morali slaviti ruske državne blagdane kao što su obljetnica krunidbe ruskoga cara ili rođendani članova carske obitelji, uz

---

27 Sergij Grabovs'kyj. „Nacija i zbroja: ukrajins'kyj vymir Peršoji svitovoji vijny“. // *Nezaležnyj kul'turologičnyj časopys „I“*, 2014, 75, str. 177-182.

obrede koje su obavljali pravoslavni svećenici u grkokatoličkim (ukrajinskim) katedralama. Službeni dokumenti pisali su se dvojezično.

Austrougarske snage ponovno su zauzele Stanislaviv u veljači 1915, što je značilo donošenje novih zakona. Ponovno je ograničeno kretanje gradom, a stanovništvo je strogo nadzirano u borbi protiv moskofila, uz zahtjev da se preda naoružanje ako ga stanovništvo posjeduje. U međuvremenu je ruska vojska započela protunapad; u grad su prve upale kozačke čete i druge kavkaskе postrojbe. Juriš je izazvao teška razaranja, a stanovništvo je napuštalo grad. Ruska okupacijska vlast zauzela je brojne znanstvene i prosvjetne ustanove. Na trgovinama su natpisi bili na ruskom i poljskom jeziku, dok su na njemačkome i židovskome morali biti uklonjeni. Religijski život odvijao se u tri grkokatoličke i četiri katoličke parohije; osim pravoslavnih, postojale su poljska katedrala, armensko-katolička crkva i sinagoge te nekoliko drugih religijskih općina. Kao i pri prvoj okupaciji, provodila se politika rusifikacije s ciljem pripojenja. Međutim, prema svjedočenjima suvremenika, ruska je uprava dovela velik broj korumpiranih, slabo obrazovanih i nestručnih činovnika, što je diskreditiralo rusku vlast. Ruska vojska ponašala se nedisciplinirano i pljačkala je stanovništvo. Otvorene su škole radi učenja ruskog jezika.

U lipnju 1915. grad je ponovno zauzela austrijska vojska, uz granatiranje koje ga je pretvorilo u ruševinu. Odmah je strijeljano nekoliko desetaka građana, uključujući istaknute društvene djelatnike, zatim radnike – optužene za rad s Rusima. Mnogi su stanovnici zbog sličnih optužbi prognani i zatočeni u austrijskim logorima. U isto vrijeme grad se vraćao prijašnjem načinu života, ponajprije kada je riječ o prosvjeti i obnovi infrastrukture, premda je stanje bilo teško, posebice zbog nedostatka hrane. Za razliku od ruske okupacijske vlasti, koja je čak srušila spomenik pjesnika Tarasa Ševčenka, austrijska vlast nije sprečavala obnovu ukrajinskoga nacionalnog života. Pružala se potpora ukrajinskoj vojnoj postrojbi *Sičovi striljci*, srodnoj hrvatskim domobranima. Godišnjica oslobođenja od ruske okupacije svečano je proslavljena uz mise u ukrajinskim crkvama. Međutim, u ljeto 1916. započela je Brusilovljeva ofenziva i u kolovozu grad su ponovno zauzeli ruski vojnici. Započela su uhićenja, optužbe zbog špijunaže i protjerivanja u Sibir. Na osvojenim područjima stvoreno je „General-gubernatorstvo regija Austro-Ugarske, osvojenih na pravima rata“, koje je moralo raditi za potrebe ruske vojske i fronte. Grad se našao na samoj bojišnici, jer su se na suprotnoj strani rijeke Bistrica nalazili austrougarski postavi, s kojih je grad bombardiran topništvom. Osobito teške borbe vodile su se u prigradskom selu Jamnica. Pojavila se epidemija, pojačale su se represije protiv civila, harala je korupcija i iznuđivanje; naveden je slučaj da je ruski činovnik upao u sinagogu, proglasio sve vjernike zatočenim i otpustio ih tek po primitku mita. Od Ukrajinaca se tražilo da budu lojalni upravi Gubernatorstva. Nakon buržoaske revolucije u Petrogradu, u veljači 1917. nova je vlada nastavila vojna djelovanja, ali je vojska bila demoralizirana i vjerovala je boljševičkoj promidžbi, što je slabilo carističke snage te se austrijska vlast vratila

u grad. Ponovio se ciklus represija i obnavljanja života, no bojišta su zahtijevala novu ljudsku snagu te su Ukrajinci Galicije bili podvrgnuti novoj mobilizaciji.²⁸

Grad Lavov, središte ukrajinske Galicije, više je puta dolazio pod rusku vlast. Zahtijevalo se isticanje ruskih zastava na vladinim zgradama, usklađivanje sato-va prema ruskom vremenu (sat unaprijed), posebna se pozornost pridavala podržavljenju imovine, ponajprije vezane uz naftnu industriju. Privredni proizvodi izvozili su se u Rusiju, otvarale su se podružnice ruskih banaka. Tijekom svakog upada opljačkane su kulturne ustanove i crkve, plijenila se industrijska oprema. U prosvjeti su se primjenjivali ruski programi; društveni predmeti predavali su se na ruskome, a poljski jezik – prema ruskim priručnicima, dok su se učitelji morali obučavati u Petrogradu i Kijevu. Obnavljale su se moskofilske udruge i prevladavao ruski tisak, koji je dobivao financijsku potporu iz Rusije. Ukinuti su ukrajinski mediji i obustavljeno djelovanje ukrajinskih društava. Grkokatoličko svećenstvo moralo je prihvatiti pravoslavlje. Brojni predstavnici crkvene hijerarhije Lavova uhićeni su i prognani u Rusiju.

Ruska politika bila je usmjerena na iskorjenjivanje etničke svijesti i rušenje nacionalnih tradicija s ciljem asimiliranja stanovništva u procesu pripajanja ukrajinskih zemalja Rusiji. Sve je to izazivalo otpor stanovništva, posebice mladeži i intelektualaca koji su masovno ilegalno odlazili na austrijska bojišta, vjerujući da brane ideju neovisnosti buduće države.²⁹ Ne manje dramatična bila je i sudbina drugih naroda na području zapadne Ukrajine.

Međuetnički odnosi

Gradsko stanovništvo Galicije uoči rata bilo je višetničko i višekonfesionalno te je osim Ukrajinaca u pokrajini bilo nastanjeno i dosta Poljaka i Židova. Židovsko stanovništvo dočekalo je rat sa zebnjom, znajući za pogrome u Rusiji. Samo su neki poljski i ukrajinski intelektualci upozoravali na zlo koje može donijeti rat. Prevladavao je optimizam, vjera u promjene, izlaz iz tradicionalnoga provincijalizma s promjenama granica i nastankom novih država koje su očekivali poljski ili ukrajinski političari. Optimizam je davala i spoznaja da na ovom području dugo nije bilo rata. Tome su prethodila politička suprotstavljanja izazvana problemom poljske političke dominacije u Galiciji.

---

28 Sergij Adamovč. *Stanyslaviv u časy lyholit' Velykoji vijny (1914–1918)*. Ivano-Frankivs'k: Lileja-NV, 2013, str. 78.

29 Mykola Lytvyn. Žyttja ta pobut Ljvova v period funkcionuvannja rosijskohoji vijsjkovoji administraciji (1914–1915). Separat simpozija Mižnarodna konferencija „Perša svitova vijna v istoryčnij doli narodiv Centraljno-Shidnoji Jevropy“. Fond Konrada Adenauera, Bratstvo magistriv akademiji deržavnogo upravlinnja „Brama“, Instytut ukrajinoznavstva im. I. Krypjakevyča NAN Ukrajinj. Ljviv, 25-27 veresnja, 2014 r.

Poljsko-ukrajinski sukobi zaoštrili su se potkraj 19. i na početku 20. stoljeća, kada je poljsko stanovništvo, migrirajući iz krajeva koji su pripali Rusiji, izrazio ideju obnove države sa središtem u ukrajinskoj Galiciji, dok su tamošnji Ukrajinci težili autonomiji u sastavu Austro-Ugarske. Poljaci su se, imajući veću potporu austrugarske uprave, osjećali vladarima pokrajine koja bi porazom Rusije, kako su se nadali, postala njihovom, pod Habsburškom krunom. Pritom su ukrajinsko stanovništvo prikazivali potencijalno proruskim, dok je istodobno galicijske moskofile – podupirala ruska uprava. Da bi se smanjilo ukrajinsko rodoljublje, prikazivalo ih se u Beču neprijateljima Habsburga već u prvim godinama rata. Daljnji razvoj bio je obilježen velikim materijalnim i ljudskim gubicima, inflacijom i gladi te je utjecao na konfliktne međuetničke odnose. Surovost rata izazivala je paniku i optuživanja bližnjih za špijunažu, poticala klevete i slično.³⁰

Odvojena od drugih bila su naselja Nijemaca, koji su se u prethodnim razdobljima doseljavali u Galiciju. Oni su bili na meti ruskih vlasti; optuživali su ih zbog špijunaže te otpremali u Rusiju.

Posebno je teško bilo stanje Židova. Asimilirana židovska elita je na početku rata podržala bečku vladu i zato što su se u Rusiji vršili pogromi Židova. Intelektualna elita pozivala je na svesrdnu potporu austrijskoj vladi, nadajući se takvom djelatnošću dobiti još veće priznanje nakon pobjede. Samo u Galiciji mobilizirano je nekoliko stotina časnika židovskoga podrijetla, a ukupno je bilo unovačeno oko 300.000 vojnika; deseci su bili odlikovani i dobili visoke činove, uključujući i generalske.

Slično je bilo u Rusiji, gdje su se ruski Židovi odazvali sudjelovanju u ratu protiv Austrije. Brojni židovski tisak na ruskome pozivao ih je na sudjelovanje, u sinagogama su se izvodile ruska himna i pjesme u slavu monarhizma. Međutim, entuzijazam su umanjile vijesti o nasilju ruskih postrojbi nad židovskim stanovništvom u Galiciji. Novom snagom buknuo je antisemitizam, Židove se smatralo neprijateljima čovječanstva i Rusije te saveznicima Nijemaca, što je pojačavalo tradicionalnu rusku ksenofobiju i antisemitizam. U vojsci je antisemitizam bio izrazito naglašen; čak su postojale upute o strogim mjerama prema židovskom stanovništvu na okupiranim područjima. Iako je u ruskoj vojsci bilo mobilizirano nekoliko stotina tisuća vojnika židovskoga podrijetla, vojno vodstvo im je bilo nesklono a napredovanje ograničeno.

Tijekom ruske okupacije Galicije židovsko je stanovništvo bilo izloženo restriktivnim postupcima, zbog čega su se mnogi povlačili s austrijskom vojskom. Više od polovice, oko 900.000 ljudi, pobjeglo je prema unutrašnjim područjima Austro-Ugarske. Najbogatiji koji su ostali, prema naredbi ruskih zapovjednika, bili su uhićeni pod optužbom da su zločinci. Rušene su sinagoge, židovski vjerski predstavnici su fizički kažnjavani, stotine tisuća civila je iseljeno iz pokrajine ili prema naredbi vrhovne komande prisilno odvedeno s vojskom u odstupanju, a

30 Mykola Vitenko. *The daily life of cities of Galicia during the First World War*. / Separat simpozija Mižnarodna konferencija „Perša svitova vijnja v istoryčnij doli narodiv Centralno-Shidnoji Jevropy“.

potom prognano u Sibir. Takva se djelatnost prikrivala, cenzura je strogo pratila da se ne otkriju zlodjela okupacijske vojske. Raspadom ruske vojske nakon propasti carizma, vojnici koji su se vraćali vršili su pogrome nad židovskim stanovništvom.³¹ Ruski antisemitizam nastavio se i u godinama građanskoga rata.³²

Bukovina u ratnim zbivanjima

Bukovina (ukr. Буковина, rum. *Bucovina*) je Galiciji susjedna pokrajina. Nalazi se na jugozapadu Ukrajine, između srednjega dijela Dnjestra i osnovnoga Karpatskoga grebena, u dolinama rijeka Prut i Siret, uz granicu s Rumunjskom i Moldavijom. Etimologija naziva povezuje se s osobinama krajolika – s ukrajinskim nazivom stabla bukve, dakle *kraj bukvi*. U širem značenju naziv obuhvaća bukovinsko Prykarpattje, Hotyns'ku visoravan i druge krajeve. Povijesni događaji doveli su do podjele regije, čiji je sjeverni dio danas ukrajinski, dok je južni dio rumunjski i moldavski. Etničko stanje je raznoliko: od 76 naroda, većina su Ukrajinci, potom Rumunji, Moldavci, Rusi, Poljaci, Bjelorusi, Židovi i dr. Zemljopisno je smještena uglavnom na padinama Karpatskih planina, visine 1.000–2.000 metara. Ukupna joj je površina veća od 10.000 četvornih kilometara, a glavni grad – Černivci ima oko 800.000 stanovnika. Kroz povijest je doživljavala sudbinu Ukrajine – bila je sastavni dio ukrajinske srednjovjekovne države Rus'ka zemlja, s prijestolnicom u Kijevu; padom Kijeva zbog mongolske navale, bila je do 14. st. u sastavu staroukrajinske Galyc'ke kneževine. Padom staroukrajinskih kneževina, preuzimaju ju susjedne države – Ugarska i Moldovska kneževina, a širenjem Osmanlija od kraja 16. st. jedna je od osmanlijskih provincija. S novim preporodom Ukrajine u 17–18. st., u Bukovinu dolazi vlada ukrajinske kozačke države koja je presječena širenjem Ruske, a potom i Austrijske Monarhije, koje su potisnuvši Osmansko Carstvo prisvojile i podijelile regiju. Habsburzi su, pripojivši Galiciju, isticali pravo i na Bukovinu te ju 1774. priključuju Monarhiji. Godine 1786–1849. Bukovina je bila u sastavu Galicije pod austrijskom upravom, a od 1849. do pada Monarhije proglašena je krunskom pokrajinom (*Herzogtum Bukowina*). Kao samostalna administrativna jedinica u sastavu Habsburške Monarhije, na sjeveru je graničila s Galicijom (pod poljskom upravom, u sastavu Monarhije), na zapadu s Ugarskom i Transilvanijom te na jugoistoku s Rumunjskom i Besarabijom.

Zbog zemljopisnog položaja, nalazeći se između granica Ruskoga Carstva i Rumunjske, s jugozapada okružena Karpatima i relativno malom površinom, u

---

31 Viktorija Hiter. „Pogromy, včyneni častynamy rosijs'koji armiji v Galycyni“. // *Nezaležnyj kuljturolohičnyj časopys „I“*, 2014, 75, str.155-158.

32 Vladyslav Grynevyč. „Jevreji v avstro-ugors'kij ta rosijs'kij armijah“. // *Nezaležnyj kuljturolohičnyj časopys „I“*, 2014, 75, str. 149-153.

početku nije imala veliki značaj u strateškim planovima austrougarskoga zapovjedništva, međutim, postupno je uvučena u bitke.³³ Ukrajinsko stanovništvo kao podanici Austro-Ugarske unovačeno je u vojsku Centralnih sila i ratovalo je uglavnom protiv ruske vojske, gdje je znatan dio boraca bio unovačen iz područske Ukrajine. Kraj je pretrpio tri ruske okupacije, u kojima su Bukovince smatrali saveznicima neprijateljske vojske, a povratkom austrougarske uprave jednako se tako doživljavalo i tamošnje Slavene-Ukrajince. Slično kao u Galiciji, austrijska je vlast i ovdje podvrgnula ukrajinsko pučanstvo represijama: optuživala ga je za rusofilstvo te strogo kažnjavala, ponajviše deportiranjem u posebne logore u Austriji. Ruska vlast provodila je u Bukovini prisilnu rusifikaciju. Represivne mjere ruskih okupatora prema ukrajinskome pučanstvu bile su surovije od austrijskih.³⁴

Ruska vojska je okupirala velik dio Bukovine potkraj rujna 1914, ali je već u listopadu austrijska vojska uspjela istisnuti ruske snage s tog područja. Međutim, nakon tri tjedna gotovo je cijela pokrajina ponovno dospjela u ruske ruke. Potkraj zime 1915, austrijske su snage započele uspješnu ofenzivu s Karpata te se već u proljeće ruske postrojbe postupno povlače iz Bukovine, napustivši ju u potpunosti do lipnja 1915. Na početku 1916. Brusilovljeva ofenziva uspijeva probiti austrijske postave u Volynju i već u lipnju 1916. Bukovina je iznova pod vlašću ruske okupacijske vojske. Bez obzira na velike gubitke i na događaje u Petrogradu, Rusija je spremala daljnji prodor na područje Austro-Ugarske. Međutim, ruski resursi bili su potpuno iscrpljeni i njihove oružane snage bile su prisiljene na defenzivu. Vojska je postala upućena na sebe samu, što je dovelo do nemilosrdnih pljački i velikih gubitaka u gospodarstvu Bukovine.

Na bojištima je dolazilo do bratimljenja istočnih Ukrajinaca sa zapadnima, poznatima kao Guculi. Postupno je ruska vojska napuštala Bukovinu povlačeći se do Rusije, a padom Austro-Ugarske Monarhije u tome su kraju ostale samo neznatne vojne snage. Okupacijsko razdoblje koje je potrajalo 1387 dana³⁵ osiromašilo je kraj. Međutim unatoč iscrpljenosti, nacionalna ideja ulijevala je snagu; Ukrajinci su bili zaokupljeni idealom preporoda svoje zemlje kao neovisne i ujedinjene s drugim pokrajinama u zajedničku Ukrajinsku Narodnu Republiku.

33 Volodymyr Zapolovs'kyj. *Bukovyna v ostannij vijni Avstro-Ugorščyny 1914–1918*. Černivci, 2003, str. 21.

34 *Isto*, str. 195.

35 *Isto*, str. 198.

HRVATSKE POSTROJBE NA ISTOČNOME BOJIŠTU

S Balkana 1914. – u karpatske bitke 1915.

LJudi s prostora Hrvatske, unovačeni u vojsku Austro-Ugarske, borili su se na tri velika bojišta: Balkanskom, Jugozapadnom (Talijanskom) te Istočnom (Galicija, Bukovina, Volynj). Premještanje ljudi na bojištima obavljalo se prema različitim kriterijima. Postrojbe iz područja Hrvatske u sastavu Austro-Ugarske Monarhije – kojemu je pripadao i Srijem, ali ne i Dalmacija – popunjavale su i jedinice c.i kr. „zajedničke“ vojske.³⁶ Osim većinski katoličkoga, regrutirano je etnički i vjerski različitož stanovništvo. Nazastupljenije je bilo pješaštvo, u kojemu su bile prisutne sve nacije s područja Hrvatske, a nalazilo se u sastavu sljedećih postrojbi: c.i kr. 16. pješačka pukovnija (Bjelovar), c.i kr. 53. pješačka pukovnija (Zagreb), c.i kr. 70. pješačka pukovnija (Petrovaradin), c.i kr. 78. pješačka pukovnija (Osijek), c.i kr. 79. pješačka pukovnija (Otočac), c.i kr. 96. pješačka pukovnija (Karlovac) i dr.³⁷ Vojnici su sudjelovali u najkrvavijim ratnim sukobima. Najviše ih je poginulo na bojištima u Galiciji, Volynju i Bukovini: od 1914. do kraja rata između 100.000 i 150.000 vojnika.³⁸

Vojnici iz Hrvatske borili su se na Istočnome bojištu u sklopu austrougarske vojske tijekom svih ratnih godina. Početkom rata znatan dio postrojbi usmjeren je prema Balkanskome bojištu – protiv Srbije, ali vojnici iz Hrvatske raspoređeni su također i u Galiciji, koja je radi svojega strateškog značaja bila poprište najveće bitke u 1915. godini. I Austro-Ugarska i Rusija planirale su glavne pravce svojih nastupa upravo preko ovoga područja, stoga je Galicija imala veliko značenje za obje sukobljene monarhije. Ruska je vojska uspjela probiti austrougarsku obranu i zauzeti najveći, uglavnom ukrajinski dio Galicije i Bukovinu, te izbiti na Karpate.

---

36 Koristimo podatke iz istraživanja pukovnika Nikole Tominca i zahvaljujemo mu na informaciji.

37 Prema podacima mađarskog istraživača Tibora Molnara, kojemu također zahvaljujemo na informaciji.

38 Podaci prema istraživanju: Nikola Tominac. „79. pukovnija zajedničke vojske u prvome svjetskom ratu“. // *1918. u hrvatskoj povijesti*. Uredio Željko Holjevac, Zagreb: Matica hrvatska, 2012. http://www.stajnica.com/sites/default/files/nikola-tominac-zbornik-1918_0.pdf

U prvim operacijama na području Galicije od postrojbi iz Hrvatske sudjelovale su samo 96. karlovačka i 70. petrovaradinska pukovnija, koje su se nalazile u sastavu VII. temišvarskoga zbora, jer se većina postrojbi iz Hrvatske tada još nalazila na Balkanskom bojištu. Kasnije ih se je sve više usmjeravalo prema ukrajinskim područjima, gdje su sudjelovale u najtežim bitkama Prvoga svjetskog rata.

Početak rata nije donio značajniji uspjeh austrougarskim snagama na Istočnome bojištu; izgubile su oko 326.000 vojnika i 400 topničkih oruđa, a ruske snage imale gubitke od 230.000 vojnika i 94 topnička oruđa. Gubici su se povećavali svake godine i sve je više bilo grobova s imenima vojnika unovačenih s prostora Hrvatske.

Početak 1915. na Istočnome bojištu pripremale su se opsežne operacije protiv ruske vojske, koju je trebalo odbaciti s Karpatskoga gorja. Radi jačanja Centralnih sila, na Karpate je došao i dio postrojbi s Balkana, ponajprije XIII. zagrebački zbor u sastavu kojeg su se nalazile 36. pješačka i 42. domobranska pješačka divizija. Zagrebački zbor potpao je pod zapovjedništvo Grupe Pflanzler-Baltin (kasnije 7. vojska) i potom je razmješten u šire područje oko gradova Kolomeja (danas Kolomyja) i Nadvorna/Nadvirna. Na Karpate je došla i 7. pješačka divizija iz Osijeka, koja je ušla u sastav Grupe Szurmay (kasnije Zbor Szurmay) pod zapovjedništvom 3. vojske. U njezinu se sastavu nalazila 79. pješačka pukovnija iz Otočca, razmještena prema strateški značajnom prijevoju Uzsok (ukr. Užok, Užoc'kyj preval) na Karpatima. Svi su oni sudjelovali u najtežoj bitci – Karpatskoj, u kojoj su Hrvati pretrpjeli goleme gubitke; taj je događaj, prema zapažanju Nikole Tominca, malo poznat u hrvatskoj široj javnosti.³⁹

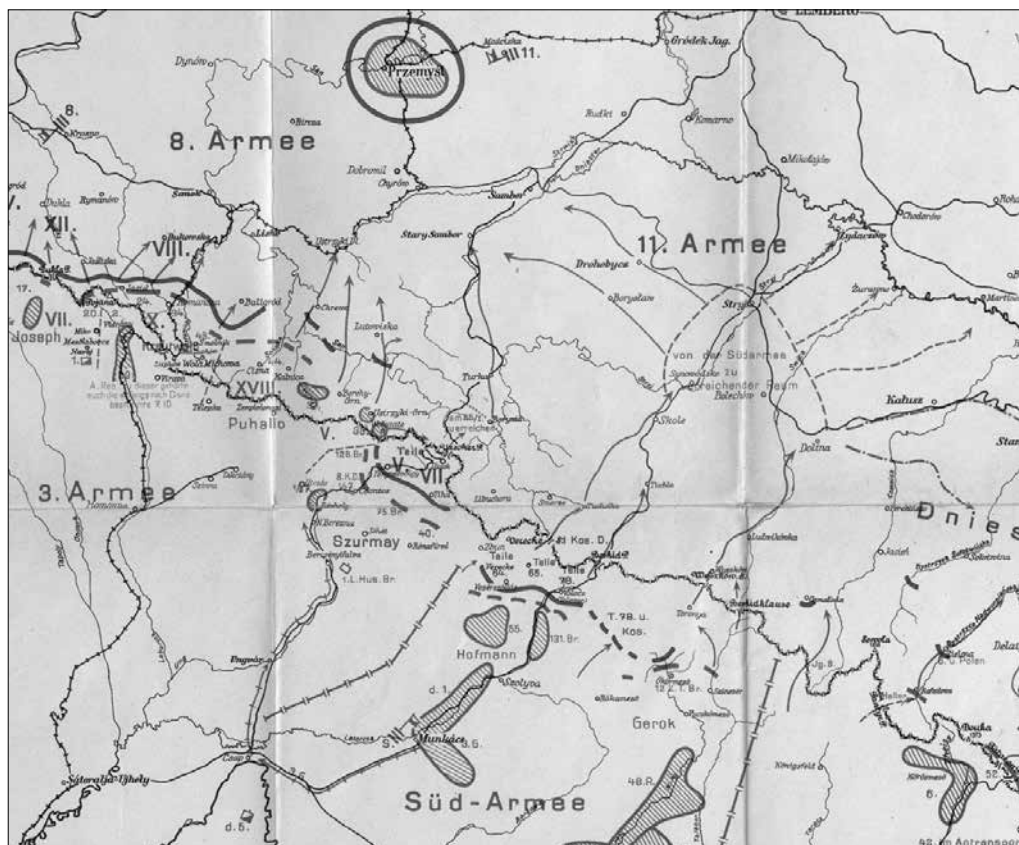
Godina je započela žestokom bitkom za Karpate 22. siječnja, koja je trajala do kraja travnja 1915. Vojne operacije u Karpatima odvijale su se u nekoliko faza: prva karpatska ofenziva trajala je od 23. siječnja do 26. veljače 1915, druga od 27. veljače do 31. ožujka 1915. i ruski protudar koji je otpočeo početkom travnja, te je uz ogorčene borbe trajao sve do 20. travnja, a koji se naziva i Uskršnja bitka.

Na ratnim kartama prikazana su djelovanja postrojbi iz Hrvatske tijekom najtežih bitki širom zapadne Ukrajine – u Galiciji, Bukovini i Volynju, koji graniči s Poljskom. Vojne snage Centralnih sila označene su plavom bojom, a ruske crvenom. Naznačene su vojske, zborovi i divizije, a Hrvati su se nalazili u sastavu 42. HID (Honwed infanterie division – 42. domobranska pješačka divizija) i 36. ID (Infanterie division – 36. pješačka divizija) zajedničke c. i kr. vojske.⁴⁰

---

39 Nikola Tominac. *Ličani u „Velikom ratu“*. *Zimska bitka za Karpate, siječanj – travanj 1915*. Zahvaljujemo pukovniku Nikoli Tomincu što nam je omogućio uvid u rukopis.

40 Uvid u karte i tumačenja omogućio nam je pukovnik Nikola Tominac. Sve karte su preuzete iz: Österreich-Ungarns letzter Krieg, 1914–1918. /ÖULK/ Vol. 2, Das Kriegsjahr 1915, izdanje 1931.

Karta 1. Planovi Centralnih sila za proboj prema oppkoljenom gradu-utvrđi Peremyšlj.

U prvoj fazi (siječanj) cilj austrougarskih snaga bio je probiti se prema gradu-utvrđi Peremyšlj, koji je ruska vojska dovela u potpuno okruženje. Zbog vremenskih uvjeta, zaleđenih komunikacija i vrlo niskih temperatura pokret većine postrojbi bio je spor. Zauzete su manje važne pozicije prema naselju Sjanky (Сянки) ispod Užočkoga prijevoja. Na sjevernim obroncima planine vojnike je dočekala jaka mećava na prijevojima kod Uzsoka (Ужок), Verecke (Верецке, Verecke) i Wyszkowa (Вишків, Vyškiv). Zaustavljanje austrougarskih snaga na tom položaju i u takvim uvjetima uzrokovalo je među vojnicima velik broj ozeblina, a ranjenike i stradale od ozeblina nije se moglo otpremiti u prihvatilišta, čime je većina bila osuđena na smrt.

Borbe su se vodile na lokacijama Užočkoga prijevoja: mjesta Mezölaborcza (Мезолаборч), Borynie (Бориня) i ceste prema Turki (Турка) i Libuchori (Либухора). Hrvatske postrojbe imale su velike gubitke, osobito u razdoblju od 28. siječnja do 4. veljače kraj mjesta Dydiove (Дидьова), Sczawinke (Щавник), Javorova (Яворова) i Butelke Vysna (Вижня Бутелка), uz cestu prema Turki, iza Užočkoga prijevoja.

Iscrpljujuće borbe vodile su Grupa Puhallo (zapovjednik Hrvat – general Pavao Puhalo) i 71. brigada pod zapovjedništvom pukovnika (Oberst) Ante Plivečića: naselja Usztrzyki (Устрижки), Sianki (Сянки), Voberka (Боберка) i Wolosate (Волосате), prijevoj Uzsoj (Ужок). Nakon toga krenulo se prema naseljima Tiha (Тиха) i Libuchora, prijevodu Verecke (Верецьке) i uzvisinama kraj Borynie, Turki i Libuchori na putu prema Peremyšlju (Перемишль).

Ruska vojska prešla je u protunapad, koji je na obje strane izazvao velike gubitke. Do 10. veljače austrougarska 3. vojska uspjela je izdržati ruske napade, ali se zbog velikih gubitaka jednim dijelom povukla na pričuvene položaje. Austrougarske i njemačke snage su 23. siječnja 1915. pokrenule novu ofenzivu s ciljem deblokade opkoljene utvrde Peremyšlj/Przemysl s oko 100.000 vojnika i probojem u galicijsku ravninu. Ljudi su ginuli i stradavali od velike hladnoće i popratnih bolesti, a austrougarske i njemačke snage odbačene su na svoje polazne položaje.

Sačuvana izvješća opisuju karpatsku tragediju kao nerazuman i strašan zločin. U izvješću 34. pješačke divizije/XIX. zborni utvrđeno je da „po cestama leže iscrpljeni vojnici pogođeni hladnoćom, zatrpani snijegom i neprohodnim terenom“, što je preraslo u epidemiju.⁴¹ Liste gubitaka (Verlustlisten) govore da je od 892 pripadnika vojne formacije bilo 66 mrtvih, 355 ranjenih, 26 zarobljenih te 445 nestalih. Mnogi su umrli od smrzavanja, a zbog pretrpanih bolnica, ranjenike su slali kući na liječenje.

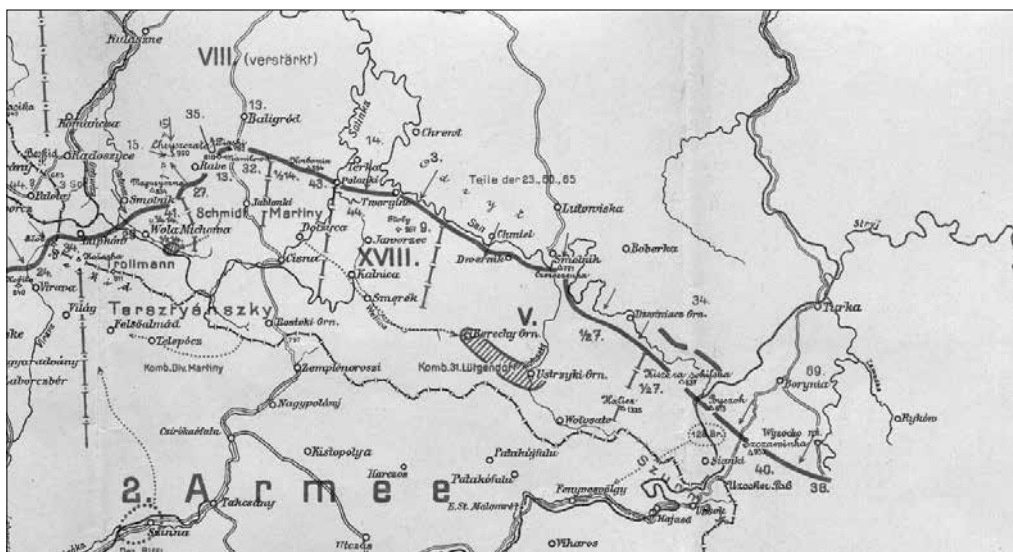
Karta 2. Karta prikazuje stanje na bojištu od 19. veljače 1915. Bojišnica se pružala pravcem prema Stanislaviv i dalje prema Bukovini, a Galicija se nalazila pod nadzorom austrougarske vojske. Bojišnica je prolazila i kroz mjesto Bogorodčany, nedaleko od njege je selo Glybivka, u kojemu se nalazio stožer 25. domobranske pješačke pukovnije.

41 Tominac. *Isto*, str. 14.

S obzirom na gubitke, Njemačka je na ovo područje uputila dodatne snage za slučaj ruskoga protunapada iz smjera Stanislaviva (Ivano-Frankiv'ska). Postrojbe 36. pješačke i 42. domobranske divizije/XIII. zbornice sudjelovale su u teškim borbama za mjesta Kolomyja i Nadvorna (31. siječnja – 16. veljače).

Prva karpatska ofenziva nije polučila očekivane rezultate i završila je velikim gubicima na obje strane. Novi austrougarski pokušaj proboja s Karpata, započeo je 27. veljače. Međutim, sumnje generala Borojevića u izvedivost planova uskoro su se potvrdile u stvarnosti. Austrougarsku ofenzivu zaustavio je zapovjednik ruske 8. armije general Brusilov, koji je 2. i 3. ožujka pokrenuo snažan protunapad. Borbe su potrajale do 14. ožujka, a Peremyšlj se zbog gladi morao predati 23. ožujka. Gubici u austrougarskoj vojsci bili su golemi i samo je XIX. korpus/2. armije izgubio 5.000 ljudi, a u 32. pješačkoj diviziji od 11.871 vojnika preživjelo je samo 5.971.⁴²

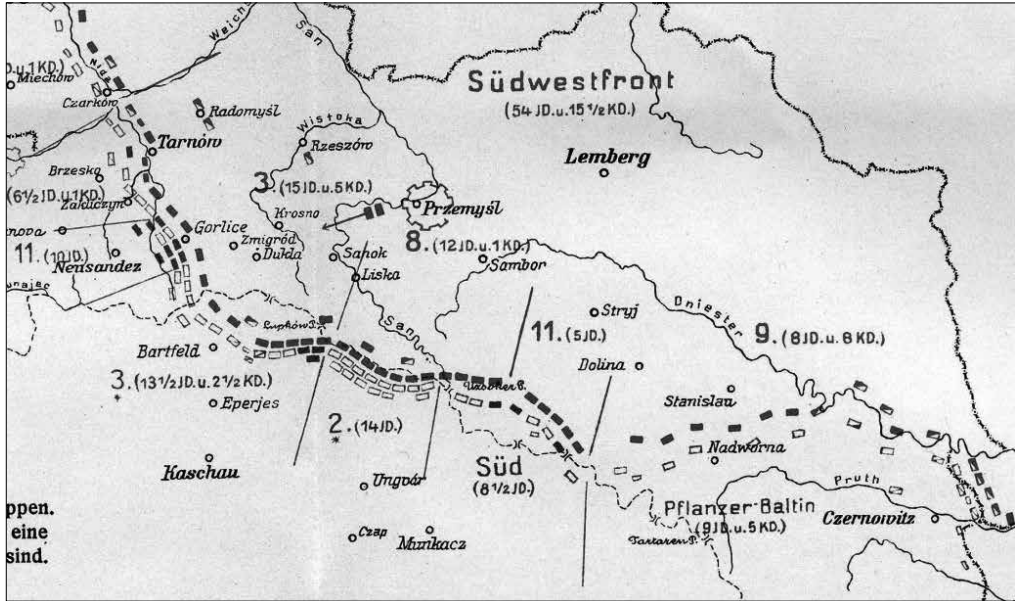
Karta 3: Stanje na bojištu od 20. ožujka 1915. Hrvatske postrojbe u sklopu 2. vojske razmještene su kod Kiczere Sokilske [Кічера Сокільське], sjeverno od naselja Siianki [Сянки].⁴³

U zaustavljanju ruskoga protunapada potkraj ožujka posebno se istaknula Borojevićeva 3. vojska, ali su obje strane pretrpjele velike gubitke. Vrhunac ruskog protunapada bila je Uskršnja bitka (travanj 1915). Ruska vojska pokušala je osvojiti položaje kraj naselja Ceremchi i Kiczere Sokilske koje je držala 7. pješačka divizija, u čijem su se sastavu nalazili i vojnici iz hrvatskih krajeva. U borbama su

42 Tominac. *Isto*, str. 21.

43 *Isto*, str. 24. Autor upućuje na izvor: „Österreich-Ungarns letzter Krieg, 1914–1918.“ (ÖULK). Vol. 2, Das Kriegsjahr 1915, 1931, Prilog 8, dio.

imali velike gubitke, posebice kraj naselja Bukowies (Буковець), Tarnow Vuzna (Тарнов Вишній) i Sianki (Сянки) te brda Kiczera (Кичера) i Sokilska (Сокільська). U izvješćima je potvrđeno 11 poginulih, 38 ranjenih, 39 zarobljenih i 814 nestalih.

Karta 4. Stanje Istočnoga bojišta početkom svibnja 1915. nakon zimskih bitaka za Karpatе. S tih su položaja austro-njemačke snage krenule u proboj kod Gorlica i Tarnowa.

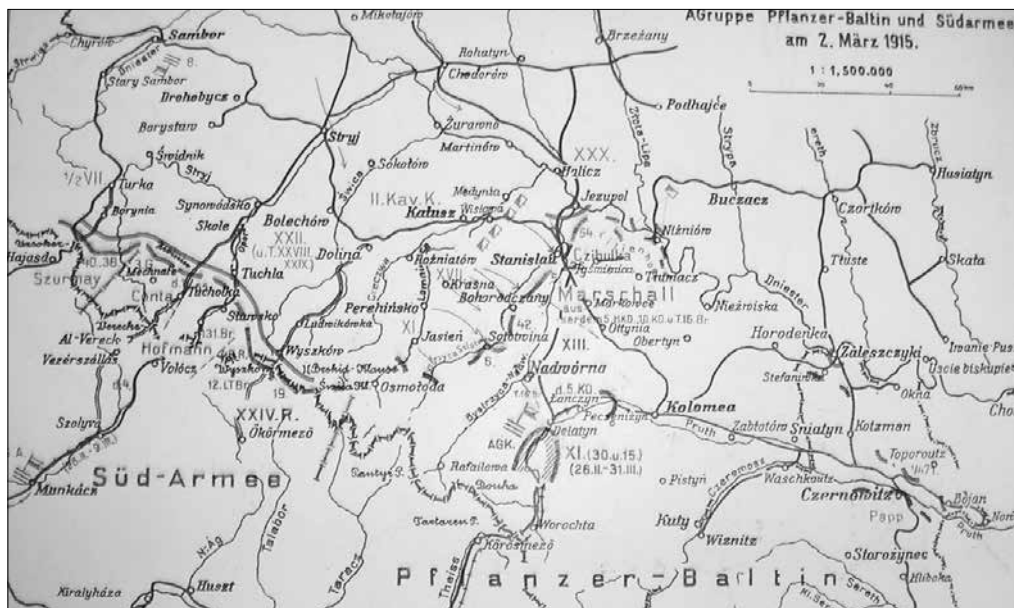
U ovim borbama nijedna od zaraćenih snaga nije uspjela ostvariti svoj cilj: Centralne sile nisu prodrle u Galiciju, a ruske snage nisu izbile u mađarsku ravnicu. Obje strane imale su goleme gubitke. Prema izračunima, austrougarska je vojska do 30. travnja izgubila 793.000 vojnika, uključujući i posadu tvrđave Peremyšlj/Przemysl. Veliki su bili i gubici hrvatske 36. pješačke i 42. domobranske pješačke divizije, posebice početkom ožujka u sukobima kraj karpatskih mjesta: Beniowa (Беньова), Dydiowa (Дидьова), Smolnike (Смольник) i Szcavinke (Щавник); u borbi za stratešku uzvisinu Sokoliki (Соколики) pretrpjele su gubitke od čak 90%. Prema dostupnim listama bilo je 161 mrtvih, 469 ranjenih, 12 zarobljenih i 288 nestalih, ukupno 930 vojnika. Od početka godine do travnja 1915. hrvatske su postrojbe u Karpatima izgubile 2.696 vojnika, od kojih 222 mrtvih, 817 ranjenih, 62 zarobljenih i 1.592 nestalih.⁴⁴

Prema istraživaču N. Tomincu, „Staljingrad Prvoga svjetskog rata desetkovao je c. i kr. vojsku po treći put od srpnja 1914. Snijeg i blato Karpata pokopali su na

⁴⁴ Tominac. *Isto*, str. 22-23; podaci iz izvora: ÖStA/KA, Namentliche Verlustliste IR 79, No 2, Ev. broj: 4448, kutija 52.

stotine tisuća ruskih, habsburških i njemačkih vojnika. Ovaj prilog je uspomena na njihovu žrtvu, ali i opomena političarima da ne donose odluke koje će izazvati patnje ljudi koji ih životima i tijelima moraju provesti.⁴⁴⁵

U ožujku 1915. hrvatske postrojbe bile su raspoređene na području koje se odnosi i na današnju Ivano-Frankivs'ku oblast.

Karta 5. Postrojbe iz hrvatskih krajeva razmještene su na dijelu bojišnice koja prolazi kroz grad Stanislaviv (Ivano-Frankivs'k), mjesto Bogorodčany, uključujući i selo Hlebowka (Glybivka).

Posebice je dramatična bila Uskršnja bitka, kada su Rusi odustali od napada na Njemačku i težište usmjerili na karpatski smjer, nadajući se povoljnijim uvjetima za ostvarenje vojnih ciljeva. Nijemci su austrougarskim snagama uputili Marwitzov (Beskidski) XXXVII. zbor kao pojačanje, što je stabiliziralo stanje na tom dijelu bojišnice. Time su primorali Ruse da 11. travnja, nakon velikih gubitaka, obustave napade, no borbe smanjena intenziteta trajale su sve do 20. travnja.

Bojišta u Galiciji

Nakon teških zimskih borbi uslijedila je ofenziva kod Tarnowa i Gorlica te pohod prema Lavovu, 2. svibnja – 22. lipnja 1915. Zahvaljujući grupiranju jakih snaga

⁴⁴⁵ Isto, str. 33.

na odabranim pravcima napredovanja i peterostrukoј nadmoćnosti u topništvu, njemačke i austrougarske snage uspjele su u borbama od 2. do 5. svibnja probiti rusku obranu, da bi se potkraj 1915. uspostavila nova bojišnica na crti od Libaua na Baltiku do tromeđe Rusije, Austro-Ugarske i Rumunjske.

Vojnici iz Hrvatske sudjelovali su u bitkama na rijeci Dnjestar (9. do 12. svibnja 1915), u istočnoј Galiciji (srpanj–rujan 1915) i na rijeci Sereth (Серет, izvire u Ljvivs'koј oblasti, ulijeva se u Dnjestar. Bitka se vodila od 9. do 12. rujna). Hrvatske postrojbe sudjelovale su također u krvavoj bitci kraj mjesta Sokalj (Сокаль, danas Ljvivs'ka oblast, sjeverno od grada Stryja /Стрий/), gdje su velike gubitke imale osobito između 13. i 16. lipnja. U izvješću od 17. lipnja 1915. zapovjedništvo navodi da je tih dana nestalo 54 časnika i 1.769 vojnika, ranjen je 1 časnik i 68 vojnika, a poginuo je 1 časnik i 15 vojnika. Posebno teške borbe vodile su se 15. lipnja 1915. kraj mjesta Kryvulja (Кривуля) i Žydačov (Жидачів, okrug Lavova) – 31 poginulih, 71 ranjenih i 1.319 nestalih. Izvješće od 17. lipnja, upućeno zapovjedništvu Grupe Szurmay, navodi da su se hrvatske postrojbe nakon teških bitaka svele na 481 vojnika. Nakon osvajanja Lavova te u prodoru prema istoku došle su na rijeku Bug, gdje su u teškim bitkama ponovno pretrpjele goleme gubitke.

U sukobima s Brusilovljevom vojskom sudjelovale su hrvatske postrojbe u pokrajini Volynj (15–18. rujna 1915), u Drugoj ofenzivi (23–30. rujna 1915) i u bitci za grad Rivne (Рівне, 1939–1991. – potom Ровно) od 27. kolovoza do 8. listopada uz velike gubitke: 1.890 vojnika. Do kraja godine zadržali su se sjeverozapadno od grada Dubno, kraj sela Torgovyci/Торговиці, u Volynju. Grupa Szurmay prošla je južno od grada Volodymyr Volyns'kyj (Володимир-Волинський, polj. Włodzimierz Wołyński) i vodila borbe za strateški grad Luck (Луцьк, središte Volynja), gdje je ušla u sastav 1. vojske generala Pavla Puhala, podrijetlom iz Like.

Nakon proboja kod Gorlica u južnoj Poljskoј, Centralne sile su djelomično ostvarile cilj – ruska je vojska oslabljena i odbačena s Karpata. Pobjeda Centralnih sila izvojevana je uz velike gubitke: iz stroja je izbačeno oko 500.000 vojnika. Sljedeće godine broj poginulih bio je još veći.

Brusilovljeva ofenziva 1916. i pad monarhija 1917–1918.

Početak 1916. godine obilježio je smanjen intenzitet borbi na Istočnoј bojišnici. Iz tog razdoblja sačuvano je dosta fotografija koje su snimali hrvatski vojnici na području Galicije, uključujući selo Glybivka gdje se nalazio stožer 25. domobranske pješačke pukovnije. Bitke su se vodile kraj galicijskoga sela Kujdanova (Куданів, Куданів) i bukovinskoga Раранче (Rarancze).⁴⁶ U operativnim izvješćima zabilježena je djelat-

---

46 Heldenfriedhof Hadik Husaren bei Rarancze. K.u.k. Kriegspressequartier, Lichtbildstelle – Wien: http://www.europeana1914-1918.eu/hr/europeana/record/9200291/BibliographicResource_3000073596383#prettyPhoto

nost hrvatskih postrojbi kraj mjesta Bojarka, gdje je satnik Dragutin Rumler vodio teške borbe lokalnog značaja. Od 28. do 31. ožujka kraj mjesta Daragostaj gubici su iznosili oko dvadeset mrtvih, a 10–29. travnja 12 mrtvih i 36 ranjenih.

Sredinom 1916. Zbor Szurmay ulazi u sastav 4. armije/Grupe vojski Linsingen, kada je otpočela najveća i najsloženija bitka, poznata kao Brusilovljeva ofenziva. Odvijala se u istočnoj Galiciji i sjevernoj Bukovini tijekom lipnja 1916, kada je ruska Jugozapadna grupa vojski sa sve četiri raspoložive vojske istodobno napala duž čitave svoje bojišnice, te izvršila proboj na više odvojenih pravaca. Jedan od udara izveden je na jugu i usmjeren na položaje austrougarske 7. vojske, u čijem su se sastavu nalazile hrvatske pukovnije iz 36. pješačke i 42. domobranske divizije. Težište ruskog napada bilo je na 42. hrvatskoj domobranskoj diviziji u Bukovini, kraj graničnog mjesta Pohorilivke kraj Okne (danas selo Погорілівка Заставнівського району Чернівецької області). Hrvatska divizija pretrpjela je velike gubitke i morala se zajedno s ostalim snagama povući do Nadvorne (Надвірна). Hrvatske su postrojbe potom sudjelovale u probouju kraj Okne, u bitkama kraj Kolomyje (28. lipnja – 7. srpnja), kraj Monasterzyska/Монастирок (4–13. srpnja) i kraj Stanisla-
viva (27. srpnja–14. kolovoza).

Prijelaz preko rijeke Styr' (Стир') uz grad Luc'k (Луцьк) u Volynju bio je tragičan za austrougarske postrojbe; u povlačenju je stradalo mnogo vojnika zbog uništenih mostova, pri čemu je 7. pješačka divizija izgubila oko 11.000 pripadnika te više nije bila sposobna za daljnja borbena djelovanja.⁴⁷ U ovim borbama teške gubitke pretrpjela je i hrvatska 79. pješačka pukovnija koja se nalazila u sastavu 71. brigade, 7. pješačke divizije, Zbora Szurmay. Uoči ruskog napada početkom lipnja ta se postrojba nalazila kraj mjesta Bol Dorogostaj (Дорогостай).⁴⁸ Prije samog napada bile su prednja zaštitnica položaja sjeverno od naselja Beregi (Береги) i Dobratin (Добратин), zbog čega su se 4–5. lipnja našle na glavnom pravcu ruskog napada. U razdoblju od 6. do 7. lipnja 71. brigada je izgubila 3.628 vojnika, da bi do 11. lipnja ti gubici narasli na 4.167 vojnika.⁴⁹ Najveći dio gubitaka odnosi se na nestale, 4.136 vojnika, što govori o žestini ruskog udara i rasula koje je nakon toga nastalo u austrougarskim postrojbama. Nakon povlačenja u mjesto Demidowka (Демидівка) i Beresteczko (Берестечко), I. i II. bojna/79. pukovnije imale su samo 1.090 vojnika, i to nakon što im je pristigla popuna! Nepoznata je sudbina III., IV. i V. bojne, koje su potpuno izbačene iz stroja. Mnogo je vojnika poginulo i utopilo se u rijeci Styr', a najviše ih je zarobljeno ili deportirano u rusko zarobljeništvo.

47 Nikola Tominac. „79. pukovnija zajedničke vojske u Prvome svjetskom ratu“. *Hrvatska revija*, 2012, br. 1-2.

48 *Österreich-ungarns letzter Krieg 1914–1918*. Herausgegeben vom österreichischen Bundesministerium für Heereswesen und vom Kriegsarchiv. <http://honsi.org/literature/svejk/dokumenty/oulk/band3.html>

49 Nikola Tominac. „79. pukovnija zajedničke vojske u Prvome svjetskom ratu“. *Hrvatska revija*, 2012, br. 1-2.

Hrvatska 79. pješačka pukovnija je potkraj lipnja i početkom srpnja sudjelovala u žestokim bitkama kraj mjesta Lipa i Mihailowka. U srpnju bilježi gubitke u Nowostaru, Smykowu, Nowy-Toku, Haliczany i Zloczewki. Ostaci pukovnije ušli su u Grupu vojski njemačkoga generala von der Marwitza, da bi u kolovozu 1916. njezina I. i II. bojna ušle u sastav bosanske 11. brdske brigade/48. pješačke divizije/Grupe vojski Marwitz, razmještene u okolici grada Sokala.

Ruski proboj kod Luc'ka i Okne bio je jedan od najtežih poraza austrougarske vojske. Gubici tijekom tromjesečnih borbi iznosili su 613.587 ljudi i 600 topničkih oruđa. Krajem 1916. godine glavnina hrvatskih postrojbi i dalje se nalazila na Istočnome bojištu, većina u 42. domobranskoj pješačkoj diviziji.

Tijekom 1917. i 1918. Hrvati su sudjelovali u bitkama kraj Stanislaviva-Kalusza (8.–13. srpnja 1917), u pohodu na istočnu Galiciju i Bukovinu (21. srpnja – 8. kolovoza 1917) te u pohodu 2. armije na Odesu (28. veljače – sredine ožujka 1918).

Nakon toga krenuli su na Jugozapadno (Tirolsko) bojište, gdje su dočekali kraj rata i tragično povlačenje u domovinu – zaključuje Nikola Tominac.⁵⁰

Hrvatske postrojbe u Bukovini

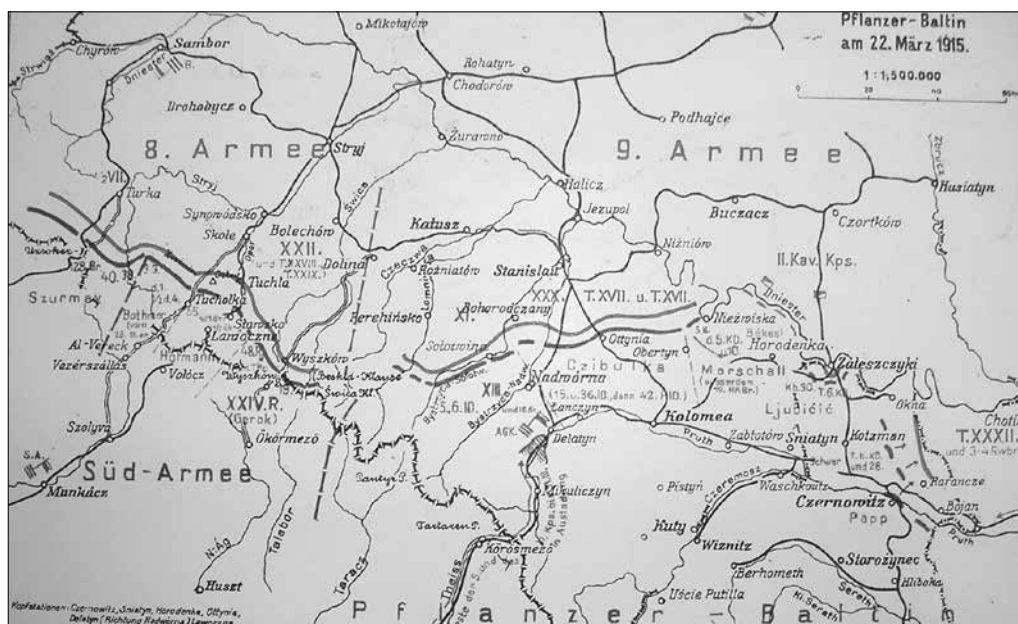
Borbena djelovanja vojnika s hrvatskih prostora na bojištima Bukovine nisu dovoljno poznata hrvatskoj javnosti, kao ni ova pokrajina koja je pomalo zasjenjena susjednom Galicijom. Mnogo se više o Bukovini znalo tijekom samoga rata. Može se zaključiti da je upravo rat potaknuo poplavu informacija o Ukrajini u hrvatskome tisku, a time i Bukovini. U novinama se redovito izvještavalo o stanju na tom bojištu. Najčešće se govori o ukrajinskim naseljima i pokrajini Bukovina. Objavljuju se fotografije s bojišta. Međutim, prema sadržaju su to službena priopćenja. Upravo u godinama rata prvi put je uspostavljena organizirana i institucionalna vojna cenzura. Provjeru informacija primjenjivale su sve zaraćene države. Cilj je bio ograditi stanovništvo, osobito vojnu komponentu, od propagande neprijateljskih država i neutralizirati oporbene skupine u vlastitome državnom sustavu. Sadržaj izvješća s bojišta bio je neobjektivan, imao je obilježje hura-patriotizma. Ali ove informacije su važne za rekonstruiranje prisutnosti hrvatskih postrojbi u Bukovini. Zadatak daljnjih istraživanja je – proučiti i istražiti kako su ratni događaji na Istočnome bojištu prikazani u hrvatskim medijima u ratnom razdoblju. Službena glasila ne daju objektivan prikaz stradanja i patnje maloga čovjeka u ratu. Ljudi su ginuli masovno, trpjeli u teškim uvjetima i vraćali se osakaćeni i ranjeni. Sve to zbog interesa monarhija koje su na kraju propale uz cijenu velikih ljudskih gubitaka.

---

50 *Isto.*

Bukovina je također bila poprište žestokih bitki nakon kojih su ostala brojna groblja. Postupno su ona nestajala, a očuvana treba pronaći i obnoviti. Premda je obilježavanje 100-te godišnjice Prvoga svjetskog rata dalo poticaj za proučavanje sudbine vojnika iz Hrvatske u ratnim događajima na Istočnome bojištu, Bukovina i Volynj ostaju manje poznat i zanemaren segment povijesti. Sudjelovanje vojnika unovačenih s područja Hrvatske, upućenih na bojišta Bukovine, zaboravljeno je, dok u suvremenoj ukrajinskoj sredini postoje predodžbe uglavnom o austro-ugarskoj vojsci. Istraživanje ratnih događaja zahtijeva pomno praćenje razmještanja postrojbi iz Hrvatske u Bukovini, a pronalaženje mjesta pokopa vojnika i prikupljanje informacija ostaju i nadalje važnim zadatkom.

Hrvatske postrojbe razmještene na prostoru Bukovine nalazile su se u sastavu zagrebačkog XIII. zbora, koji je bio dio skupine baruna Pflanzera Baltina. Poslije je od ove skupine ustrojena 7. vojska, a djelovala je na krajnjemu jugoistočnom krilu Istočnoga bojišta. Prikazana je na vojnim kartama:

Karta 6. Stanje na Istočnoj bojišnici početkom ožujka 1915. godine.

Hrvatski vojnici sudjelovali su u važnim bitkama već od početka 1915, posebno onoj protiv snaga ruskoga generala Lešickog, koji je pokušao provaliti u Bukovinu, osvojiti grad Černivci (Czernowitz) i time utjecati na približavanje Rumunjske snagama Antante.

Teške bitke nastavile su se i u proljeće 1915, a na Uskrs je započela ruska ofenziva. Na dijelu bojišnice uz naselje Okno/Vikno bila je razmještena 42. domobranska

pješачka divizija. U tim borbama dio domobrana zarobili su Čerkezi, a prema različitim izvorima, tu je zarobljen i Josip Broz, kasnije poznat kao Tito. U njegovim se biografijama spominje mjesto Okno, što upućuje da je bio u Bukovini, gdje je dospio u rusko zarobljeništvo.

Hrvatski vojnici iz 42. domobranske pješачke divizije su 20. ožujka pretrpjeli velike gubitke te su bili prisiljeni na odstupanje. U ljeto 1915. ofenzivom Centralnih sila ruske su snage ponovno potisnute s tog područja. Hrvatske pukovnije iz sastava zagrebačkoga XIII. zborna priključene su galicijsko-bukovinskom XI. zboru i raspoređene duž austrougarske granice u Besarabiji.

Praćenje vojnih operacija u 1915. godini otežava način pisanja toponima s kojima se povezuju hrvatske postrojbe. Na vojnim kartama nazivi mjesta obilježeni su njemačkim, poljskim ili rumunjskim pravopisom, koji se razlikuju od suvremenog ukrajinskog nazivlja. Taj problem otežava istraživačima lociranje hrvatskih postrojbi. Različiti izvori spominju sljedeću toponimiju:

Bojišnica na rusko-rumunjskoj granici, u smjeru Bojan–Mahala, jugoistočnije od grada Černivci. Posebno se često spominju sela Raranče (Ridkivci) i Toporoutz (ukr. Toporivci) te Hotyns'ka visoravan. Važan je naziv Dobronoutz (ukr. Dobrynivci), potom Čarni Potik (ukr. Čornyj Potik) i Samušin na Dnjestru. Zapovjedništvo 42. domobranske pješачke divizije bilo je smješteno u Černjavki (ukr. Čornivka). Tu su od svog dolaska potkraj prosinca bile smještene i postrojbe varaždinske 16. pješачke pukovnije, koje su bile u pričuvu zborna.

Posebno su bile teške borbe istočno od Raranče, na poziciji Buč (nije jasan naziv te lokacije). Poznato je da su se tu nalazile postrojbe iz Varaždina. Jednako teške borbe vodile su se iza sela Toporoutz (Toporivci), gdje je bila 27. domobranska pješачka pukovnija iz Karlovca.

Potrebno je, dakle, točno identificirati toponime i utvrditi gdje su točno boravile hrvatske postrojbe, te potvrditi bojišta i mjesta pokopa hrvatskih vojnika u toj pokrajini. U lipnju 1916. hrvatske su postrojbe sudjelovale u najvećoj i najsloženijoj bitki – Brusilovljevoj ofenzivi, koja je zahvatila i sjevernu Bukovinu. Glavni udar Brusilovljevih snaga bio je usmjeren na 7. vojsku generala baruna Karla von Pflanzer Baltina. Domobranska 42. pješачka divizija (25., 26., 27. i 28. pješачka pukovnija) bila je u obrani jugozapadnih pozicija Bukovine duž Dnjestra, sjeverno od grada Černivci. Spominju se Bilyj Potik (Білий Потік) i Čornyj Potik (Чорний Потік), a često i sela Pohorolvka (Погоролівка), Okno (Вікно), Samušin (Самушин), Mikea (nije poznat današnji naziv) i Onut (Онут). Hrvatske pukovnije borile su kraj sela Okno, Toporivci i Raranča, osobito zapadno od sela Dobrynivci. Zbog velikih gubitaka bile su primorane na povlačenje.

Godine 1917. vodile su se završne operacije na granici, uz Hotyns'ku visoravan, gdje su poginuli, ranjeni ili zarobljeni mnogobrojni austrougarski vojnici, ali mjesto njihova pokopa nije poznato.

Ruska je vojska na početku kolovoza 1917. bila potisnuta od prijeratne granice s Austro-Ugarskom. Hrvatski domobrani, u sklopu austrougarske vojske, ušli su

u Černivce i prema novinskim izvješćima, stanovnici su ih dočekali kao osloboditelje. Hrvate su i otprije poznavali, kada su bili potisnuti s tih pozicija te su ih na povratku dočekivali kao „svoje“. Na stare položaje vratile su se varaždinska i sisačka pješačka pukovnija.

Hrvatske su postrojbe ondje stale, jer je padom Rusije nastalo zatišje na bukovinskoj granici. Bukovinu su napustile početkom 1918, kada su premještene u Italiju, na Jugozapadno bojište.

Završetak rata bio je obilježen kaosom raspada Austro-Ugarske Monarhije. Preživjeli vojnici vraćali su se u domovinu sa stigmom poražene strane. Opet je prijeteća podjela hrvatskih zemalja uključenih u novu tvorevinu – Državu Srba, Hrvata i Slovenaca. To je značilo prestanak komunikacije sa Srednjom Europom i ulazak na Balkan ili, prema Krleži, u „balkansku krčmu“.

Ljudske sudbine

Ljudi i postrojbe s hrvatskih prostora bili su razmješteni u zapadnoj Ukrajini tijekom čitavog Prvoga svjetskog rata, na svim dijelovima ove bojišnice. Strahote rata ostavile su duboki trag na ljudskim sudbinama. Ljudi u Hrvatskoj patili su zbog razdvojenosti od svojih bližnjih, očekujući vijesti s bojišta i nadajući se njihovom povratku ili primajući vijest o njihovoj pogibiji. Oni na bojištima morali su se naviknuti na vojnički život, na ratne okolnosti, preživjeti ih ili bolovati zbog neizdrživih uvjeta ili rana. Dospijevali su u zarobljeništvo, a najčešće su ih odvodili u zarobljeničke logore na dalekom istoku, odakle su se nakon završetka rata vraćali uz velike poteškoće. Veliki broj zauvijek je ostao na dalekim azijskim prostranstvima, gdje su pokopani najčešće u neobilježenim grobnicama.

Pripadajući istoj državi kao i Ukrajinci zapadnih pokrajina, Hrvati su na bojištima Ukrajine lako uspostavljali komunikaciju s lokalnim stanovništvom, što je promijenilo njihovu predodžbu o Ukrajini. Uz ostale nacionalnosti, Austrijance, Mađare i Poljake, hrvatski su vojnici bili najbliži lokalnome stanovništvu. Ukrajinsku sredinu doživljavali su s velikom znatiželjom. Slušali su ukrajinski jezik koji je bio blizak hrvatskomu, zanimali se za način života, družili se s ljudima, a uspostavljale su se i bračne veze. Niz izvora potvrđuje da je u ratnim godinama dolazilo do snažnih ukrajinsko-hrvatskih odnosa, najčešće neslužbenih, s obzirom na odbojan stav austrougarskog zapovjedništva prema tamošnjim Rutenima zbog sumnje da su naklonjeni Rusima, što nije bilo istina. Međutim, fotografije i književna djela pokazuju da su hrvatski vojnici doživljavali sudbinu ukrajinskog seljaka, koji im je bio blizak. Ukrajinska sela gdje su boravili sačuvala su uspomena, što potvrđuje i očuvanost groblja – ako ih nisu uklonile kasnije vlasti. Potonje je utjecalo na postupno brisanje sjećanja o Hrvatima na tim prostorima.

Završetkom rata nastalo je razdoblje teritorijalnih dioba između pobjednika i pobijeđenih. Rat je postao tema slavlja, uz podizanje spomenika, slavloluka i slično, posebice u zemljama-pobjednicama, što je zamagljivalo pravu sliku čovjeka u ratu. Međutim, tu sliku prikazala su književna djela, u čemu je hrvatska književnost, stvaralaštvom Miroslava Krležje i drugih pisaca, dala važan doprinos antiratnoj ideji. S vremenom je Istočno bojište odlazilo u prošlost, a nova politička dinamika pripremala je novi Veliki, odnosno Drugi svjetski rat, zametak kojega se skrivao u Prvome, što je uočio i alegorijski izrazio Vladimir Nazor u antiratnoj pripovijetki *Crveni tank* (1922). Pisac je ironično prikazao poslijeratnu sujetu s podizanjem slavloluka i veličanstvenih spomenika, kao i uvjerenje o konačnom završetku svih ratova, o pobjedi Slobode, upozoravajući vizionarski na nova, još veća razaranja koja donose buduća vremena, što se i potvrdilo.

U poslijeratnome razdoblju, posebice od 1920-ih godina, započela su obilježavanja mjesta pokopa vojnika. Međutim, zapadnoukrajinske zemlje podijelili su pobjednici: Galicija i Volynj pripali su Poljskoj, Bukovina – Rumunjskoj. U sljedećim godinama, posebice nakon Drugoga svjetskog rata, zapadnoukrajinske su pokrajine većinom ušle u sastav Sovjetske Ukrajine kao dijela Sovjetskog Saveza s ruskom dominacijom, koja je određivala gledišta o povijesnim zbivanjima. S obzirom na poraz Ruske Monarhije u Prvome ratu, te zbog ideološkog pristupa sovjetske historiografije, potonja je zaboravila Prvi svjetski rat, a s njim i groblja. Postupno je informacija o ratu zaboravljena, a prisutnost ljudi iz Hrvatske pokrivena pojmom austrougarske vojske, dakle austrijske ili mađarske nacionalne pripadnosti. O poginulim Hrvatima gotovo se nije znalo, osim rijetkih sela koja su potajno čuvala uspomenu.

U hrvatskome društvu čuvala se predodžba o vojnicima na Istočnome bojištu, ograničena uglavnom imenom Galicije, dok se regije Volynj ili Bukovina gotovo nisu spominjale; s vremenom se i pojam Galicije zamaglio. Sve je vodilo prema nestanku tragova vojnika s hrvatskih prostora, negdje na istočnim prostorima. Politički potresi 20. stoljeća neprestano su zatrpavali povijesne činjenice i vrijeme je nakon sto godina izbrisalo tragove imena, humaka ili spomenika.

Međutim postoje izvori koji nam pružaju uvid u prošlost i njezin povratak u svijest suvremenoga čovjeka. Istočno bojište proučavali su istraživači 20. stoljeća, a obilježavanje 100. godišnjice rata ponovo je oživjelo zanimanje za te događaje pa tako i za one koji su se odvijali na ukrajinskome tlu. Izvori se uvjetno mogu podijeliti u nekoliko skupina.

Prva i najvažnija su vojni arhivi, koje je vodila i pomno čuvala austrougarska vojna uprava. Oni sadrže dokumentaciju, imena i lokacije pokopanih vojnika. Arhivsko gradivo, uz postignute rezultate, još uvijek zahtijeva svestrano proučavanje.

Drugi izvor su mediji, jer je ratne događaje pratio tadašnji hrvatski tisak i donosio podatke o bojištima, grobljima, podizanju spomenika i dr. O prisutnosti na Istočnome bojištu, koje se uvjetno nazivalo ruskim, govore brojna novinska izvješća, objavljujući nazive, terminologiju i snimke zapadnoukrajinskih pokrajina.

U svijest se utiskuju manje poznati nazivi Galicija, Bukovina, Volynj – kao mjesta sukoba zaraćenih strana i dolaska ljudi iz Hrvatske. Zabrinutost za sudbinu bližnjih na bojištu uzrokovala je trajnu nazočnost informacija o Ukrajini u hrvatskoj javnosti. Međutim, službena priopćenja u novinskim publikacijama nužno su bila promidžbene naravi i tisak je ponajprije morao isticati uspjehe na bojištu. Raspoloženja ljudi koji su doživljavali ratne tegobe posve su suprotna i nisu dolazila do izražaja zbog cenzure, koja je zabranila objektivan prikaz rata.

Vrijedni dokazi su i fotografije, kao i usmena svjedočanstva te amatersko stvaralaštvo, autorsko ili anonimno, koje prikazuje čovjeka u ratu kroz naivnu umjetnost i usmenu književnost.

Književno stvaralaštvo u prvome poratnom razdoblju većinom je memoarsko, a najčešće je obilježeno domoljubljem. Jedan dio tih djela bavi se i zbivanjima u Ukrajini. Ratna tematika posebno je važna u književnosti, koja varira u idejnim i stilskim izražajima, a posebice je izražena u književnosti Srednje Europe, na područjima koja su bila zahvaćena borbenim djelovanjima. Na njezinu se prostoru dodiruju i prepleću nacionalne književnosti koje zahtijevaju usporedbu, što potvrđuje i neostvarena usporedba ukrajinske i hrvatske književnosti. Nužnost porredbenoga proučavanja ratne teme ne odnosi se samo na književnosti naroda s tog bojišta, nego i unutar hrvatske književnosti. Hrvatski pisci imali su različite stavove, ali ne ratnohuškačke, što je bilo karakteristično za književnosti zaraćenih strana. Hrvatska književnost prikazuje patnje čovjeka i apsurdnost rata.

GROBLJA, IMENA...

Prema istraživanjima suvremenog ukrajinskog povjesničara Ostapa Kozačka, na području Ljiviv'skoga vojnog zapovjedništva austrougarske vojske (K.u.K. Militärkommando Lemberg) 1920. godine postojalo je 610 vojnih groblja nastalih u Prvome svjetskom ratu, od kojih su 467 bilo samostalnih vojnih groblja, na kojima je pokopano 227.130 vojnih službenika (108.220 austrougarskih, 26.320 njemačkih, 78.675 ruskih i 600 turskih vojnika, 130 talijanskih zarobljenika, 5 srpskoga podrijetla i 13.180 neidentificiranih). Od svih pokopa, 118.730 su odvojena i 10.840 skupna.

Na području Peremyšl'skoga vojnog zapovjedništva (K.u.K. Militärkommando Przemyśl) spominje se 621 vojno groblje, od kojih 412 samostalnih, s 309.703 grobova. Na njima je pokopano 111.340 austrougarskih, 119.859 njemačkih, 108.417 ruskih i 13 turskih vojnika, 58 talijanskih zarobljenika, 13 srpskoga i 3 rumunjskoga podrijetla te ostali – nepoznati.

Navedene brojke nisu konačne, jer ukrajinski istraživači i danas pronalaze nepoznate grobove, posebice u Karpatima, gdje osim pojedinačnih, postoje i masovne grobnice. U pokapanju vojnika u masovne grobnice često je sudjelovalo i lokalno stanovništvo, bilo po zapovijedi vojnih zapovjedništava ili iz vlastitih pobuda. Ljudi su najčešće nosili tijela poginulih u najbliže udubine, rovove ili iskopane grobove i zatrpavali ih zemljom. Tako su nastajale zajedničke grobnice. Brojni su grobovi nastali spontano na privatnim posjedima, rasuti po šumama, poljima ili brdovitim područjima i s vremenom su zaboravljeni. Očuvaniji su grobovi na crkvenim i mjesnim grobljima, gdje su vojnike pokapali na odvojenom dijelu groblja. S vremenom su nastajala i posebna vojna groblja, organizirana prema uputama vojnih zapovjedništava. To su bila groblja samo za vojnike (Kriegerfriedhof), ili mješovita za vojnike i civilne žrtve rata (Kriegsfriedhof). U njemačkoj praksi, nastaloj u poratnim godinama, uvodio se i termin groblje heroja; bila su to odvojena groblja oficira i običnih vojnika. Sve zaraćene strane nastojale su obilježavati zajedničkih grobove vojnika suprotne strane.

Obilježavanje imena poginulih bio je znatan problem na početku rata. Ljudi su masovno ginuli i nije se stizalo primjereno označavati grobišta, te je na mnogim grobljima pokopan velik broj nepoznatih osoba. To se posebice odnosilo na grobove austrougarskih i ruskih vojnika. Veliki broj poginulih postavljao je pitanje nužnosti organizirane skrbi za smrtno stradale, stoga je austrougarska vlada

1915. donijela odluku o ustroju posebne službe za rješavanje tog problema; bio je to 9. Kriegsgräberabteilung. Zadatak 9. Odjela bili su vođenje statistike o poginulima, pokopu stradalih, uspostavi vojničkih groblja i njihovo oblikovanje i dr. U krajevima zahvaćenima ratnim djelovanjima ustrojeni su inspektorati vojnih pokopa (Kriegsgräberinspektion), koje je morao voditi oficir kao diplomirani inženjer ili arhitekt, uz posebno uključene građevinske stručnjake, kipare, slikare i dr. Njima su bile podređene posebne radne grupe (Arbeiterabteilung), koje su se često popunjavale ratnim zarobljenicima. Inspektorat je bio zadužen za izbor lokacije pokopa, pravna rješenja parcela, izradu projekata, tehničke dokumentacije, osiguranja građevinskog materijala, završetak radova. Ostvarivao se iskop pojedinih grobova i dovoz u zajednička mjesta pokopa. Nakon privremenih groblja s drvenim križevima, započinjalo je projektiranje središnjih groblja sa spomenicima, kamenim ili betonskim križevima. Djelatnost 9. Odjela trajala je do 1918. i u tom razdoblju ostvaren je značajan rad u obilježavanju, očuvanju mjesta pokopa vojnika, među kojima i ljudi iz Hrvatske.

Nakon rata zapadnoukrajinske pokrajine podijeljene su između više država. Tijekom 1919–1939. ukrajinska Galicija se našla u sastavu Poljske države koja se vodila odlukama Versajškoga mirovnog ugovora, prema kojima se morala brinuti za mjesta pokopa vojnika poginulih u Prvome svjetskom ratu. Iste obveze imala je Rumunjska prema Bukovini. Od 1922. mjestima pokopa bavio se poseban ured (Dowodstwo Okregu Korpusu) pri Ministarstvu vojnih poslova. Ured je dobio dokumentaciju spomenutog Inspektorata austrougarske vojske i započeo registriranje mjesta pokopa te izradu dokumenta *Popis vojnih službenika i vojnih zarobljenika koji su poginuli ili umrli u razdoblju do 1. studenog 1918.* Popis je rađen na temelju svakoga dotad poznatog groblja ili grobišnoga polja. To je bio novi doprinos očuvanju sjećanja na poginule. Međutim, politički čimbenik je odigravao svoju ulogu: svaka od vladajućih zemalja u zapadnoukrajinskim regijama težila je ponajprije obilježiti tragove vlastite nacije. Ukrajinski tragovi su potiskivani, groblja su nestajala i zbog promjene vlasnika zemljišta. Novi udarac tragovima Velikoga rata nanijelo je sovjetsko razdoblje, kada su se namjerno uništavala ranije uređena groblja. Jedna od najboljih potvrda je brisanje vojnog memorijala na Lyčakivs'kome groblju u Lavovu, gdje je s vremenom načinjen sovjetski memorijal.

Zbog navedenih razloga, u zapadnoukrajinskim pokrajinama malo je očuvanih svjedočanstava na Prvi svjetski rat. Međutim, društvene udruge u suvremenoj Ukrajini posvećuju veliku pozornost dostojnom obilježavanju preostalih mjesta ukopa. Veliku potporu pruža posebna organizacija sa sjedištem u Beču, *Austrijski Crni križ (Österreichisches Schwarzes Kreuz)*, zahvaljujući kojoj je obnovljeno niz grobišta i izvršena identifikacija austrougarskih vojnika.⁵¹

---

51 Остап Козак. Організація меморіальної справи на території Східної Галичини та Львівського воєводства із 1914 до 1939 року. <http://geroika.org.ua/>

Zajednički grobovi

Groblja vojnika s hrvatskih prostora rasprostranjena su u svim zapadnoukrajinskim pokrajinama gdje su se vodile bitke Prvoga svjetskog rata. Uz pomoć dokumenata pohranjenih u arhivima potrebno je utvrditi točna mjesta pokopa, te identificirati imena poginulih, odnosno pokopanih. Premještanja vojnih postrojbi, njihov razmještaj i lokacije bitaka upućuju na groblja koja su nastajala u različitim okolnostima, najčešće na brzinu, nakon žestokih borbi. Vojni arhivi u Beču, Budimpešti, Pragu, Varšavi, Lavovu i drugim središtima austrougarske uprave čuvaju dokumentaciju koja zahtijeva pomno istraživanje. Međutim, teško je prikupiti sve podatke o mjestima pokopa jer zapadnoukrajinski prostor nakon rata nije ostao jedinstven. Nove su se vlasti različito ponašale prema grobljima iz Prvoga svjetskog rata – od sućuti do zanemarivanja ili uništenja. Potonje se posebice odnosi na desetljeća sovjetske dominacije, koja nije bila sklona poštovanju ratnih žrtava. S vremenom je u rusko-sovjetskoj ideologiji jačao kult pobjede u Drugome svjetskom ratu, koji je potiskivao i omalovažavao sjećanja na prethodne žrtve. Hladni rat i spuštanje željezne zavjese onemogućili su komunikaciju, što je još više vodilo prema zaboravu i propadanju vojničkih groblja. No postojali su i oni koji su očuvali mjesta pokopa – ukrajinsko pučanstvo koje je pobožno čuvalo groblja. S obzirom na dobre odnose između hrvatskih vojnika i ukrajinskih seljaka, potonji su bili brižni prema grobovima Hrvata, što potvrđuju dosad utvrđene lokacije. Primjer je groblje u selu Glybivka kraj Ivano-Frankivs'ka, gdje se gotovo sto godina očuvalo groblje i spomenik poginulim Hrvatima; u tome veliku zaslugu ima mjesno pučanstvo.⁵² Nije isključeno da se slični nalazi mogu očekivati na drugim lokacijama, gdje postoje groblja „vojnika austrougarske vojske“, kako su ih tradicionalno nazivali i gdje se skrivaju imena ljudi s hrvatskih prostora.

Osim službeno obilježenih mjesta, kao što su vojna groblja, češća su bila pokapanja u zajedničke grobnice nastale prilikom asanacije terena. Poginule je na brzinu pokapalo lokalno stanovništvo ili vojno zapovjedništvo – kako ne bi došlo do zaraza. Najčešće su to bili zajednički grobovi, nedovoljno obilježeni i često bez odgovarajuće dokumentacije, što stvara probleme u pronalaženju i kartografiranju. O njima svjedoče i mnogobrojne fotografije.

Devastacija groblja

Najčešće su se obilježavali grobovi osoba viših činova, a kasnije su njihovi ostaci prevezeni u domovinu uz odgovarajuće počasti, o čemu svjedoče i uspomene

⁵² Jevgenij Paščenko. „Hrvatski grobovi ukrajinske Galicije“. *Vijenac*, br. 479 (12. 07. 2012). http://www.matica.hr/vijenac/479/Hrvatski_grobovi_ukrajinske_Galicije

mještana. Osim poginulih u ratnim sukobima, umirali su i ranjenici i bolesnici. U karpatskim bitkama 1915. ranjenike i oboljele od smrzavanja najčešće se prevozilo u bolnice središnjega grada Zakarpatja – Užgoroda (ukr. Ужгород, mađ. Ungvár, slovač. Užhorod). Ondje su bili i ljudi s hrvatskih prostora, gdje su mnogi završili na bolničkim grobljima. Kako svjedoče suvremeni izvori, u Užgorodu postoje ostaci vojničkoga groblja između ulica Berčeni i Striljnyča. Danas su zapušteni, iako se poduzima obnavljanje nadgrobnih spomenika. Suvremeni ukrajinski izvori priopćuju da arhivski podaci o pokopanima (ime, prezime i mjesto podrijetla) spominju i 110 imena s hrvatskih prostora, a čuvaju se u Pragu.

U poratno doba, kada se ukrajinska karpatska regija nalazila pod poljskom upravom sve do sovjetskoga razdoblja, o mnogim se takvim grobljima brinulo lokalno stanovništvo. Posjećivala ih je rodbina, a udruga veterana je pomagala u održavanju groblja. U tome je mogla postojati i osobna motivacija – povezanost lokalnoga pučanstva s vojnicima dok su bili u selima i slično. Sovjetsko doba obilježeno je ravnodušnim ili, zbog ideoloških razloga, negativnim stavom prema sjećanju na pripadnost ukrajinskog stanovništva austrougarskom krugu. Mnoga su vojna groblja uništena i na njima su izgrađene zgrade. Među brojnim dokazima treba spomenuti da je u karpatskoj lokaciji Perkalab, na mjestu groblja smješteno šumarsko središte; u prikarpatskome selu Burkut kraj sela Bystrec', uz rijeku Šibena su na vojnome groblju izgrađene stambene zgrade za radnike; u prikarpatskome selu Žabje (ukr. Жаб'є,

polj. Żabie), gdje su se vodile žestoke borbe, na mjestu vojnoga groblja podignuta je zgrada lokalnoga komiteta Komunističke partije.⁵³ Mještani prikarpatskih sela gdje su boravile hrvatske postrojbe govore da je pri gradnji objekata pronađeno mnogo kostiju vojnika. Veliko groblje postojalo je u Karpatima na Jablunec'kom prijevoju, ali je ondje 1987. započela gradnja turističkoga kompleksa. U Užgorodu je spomenik poginulim vojnicima u Prvome svjetskom ratu pretvoren u obelisk Karlu Marxu i slično.

Slika 2. Užgorod, spomenik poginulim vojnicima u Prvome svjetskom ratu postao je obelisk Karlu Marxu (foto iz mreže).

53 Jaroslav Zelenčuk. Guculjščyna v roky Peršoji svitvoji vijny. Zelenchuk Ya. Hutsul Region During the World War I. Ukraine in the World History / Ukrajinu u svitovij istoriji. Nacionalnyj naukovodoslidnyj instytut ukrajinoznavstva ta vsesvitnoji istoriji Ministerstva osvity i nauk Ukrajinu. 2014, 1, (50), str. 256.

MJESTA POKOPA

Karpati – Zakarpatje

Ratna djelovanja odvijala su se u trima pokrajinama ukrajinskih Karpata. Iz mađarskoga smjera prema Ukrajini ulazi se u pokrajinu **Zakarpatje**. Naziv „Za-“ odnosi se na prostor zapadno od Lavova i vodi na karpatski greben. To je dio ukrajinskih Karpata smješten na zapadnim obroncima gorja, odakle se spušta prema Mađarskoj.⁵⁴ Područje **Karpata** obuhvaća samo gorje, a **Prykarpattje** istočne obronke Karpata.

Hrvatski vojnik ginuo je na svim tim prostorima. Njihovi grobovi mogu se utvrditi prema lokacijama gdje su se vodile bitke te prikupljanjem ukrajinskih spoznaja o mjestima pokopa. Važan izvor su i izvješća u hrvatskim novinama, kao i kasnija istraživanja povjesničara. Posebnu pozornost treba obratiti na nazive mjesta i nedoumice zbog različite transkripcije ukrajinske toponimije. Na vojnim kartama nazivi mjesta zabilježeni su ovisno o tome tko ih je izradio, dakle poljski nazivi u Galiciji ili njemački, odnosno rumunjski u Bukovini. S vremenom je dolazilo do promjena u ukrajinskoj toponimiji pa se pojedini nazivi mjesta javljaju u više varijanti. Nastojat ćemo pratiti put vojnika iz Hrvatske prema Istočnome bojištu, s upućivanjem na neka, zasad poznata mjesta pokopa.

Put prema Istočnome bojištu išao je preko Mađarske. Zapadnoukrajinske regije nalazile su se pod različitim administrativnim upravama. Zakarpatje, odnosno današnja Zakarpats'ka oblast Ukrajine, pripadala je Austro-Ugarskoj i dijelom je bila pod mađarskom, a dijelom pod češkom upravom.⁵⁵

Bitke na Karpatima vodile su se 1914. i u zimi 1915, s velikim ljudskim gubicima. Na mjestima njihova izvođenja već je austrougarska uprava postavila spomenobilježja poginulima. Za dio njih se s vremenom izgubio svaki trag, posebice na mjestima u dubini Karpata, udaljenima od naselja i gradova. Obilježavanje 100. godišnjice rata potaknulo je nova istraživanja, obnavljanja spomenika i pronalaženje

---

54 Vidi: *Ukrajinski Karpati. Etnogeneza – arheologija – etnologija*. Knjižnica *Ucrainiana Croatica*, knj. 11. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2014, str. 529.

55 Više o regiji: *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet*. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Knjižnica *Ucrainiana Croatica*, knj. 10. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo, 2013, str. 420.

mjesta pokopa. Poseban doprinos daju ukrajinske građanske udruge i volonteri, zahvaljujući kojima su uspostavljeni odnosi s matičnim zemaljama stradalih vojnika. U identifikaciji hrvatskih grobova javljaju se poteškoće zbog najčešćeg pojma *vojnika austrougarske vojske*, bez obilježja nacionalne pripadnosti. Tek zadnjih godina, obilježavanjem 100. godišnjice rata, pozornost ukrajinske javnosti usmjerena je na hrvatski kontingent. Potrebno je međutim još mnogo istraživanja u vojnim arhivima da bi se moglo identificirati sve poginule vojnike s hrvatskih prostora i utvrditi mjesta pokopa te ih dostojno obilježiti postavljanjem spomenika i spomen-ploča s njihovim imenima.

Slika 3. Zakarpatje danas

Užoc'kyj prijevoj

Prijevoj Užoc'kyj (ukr. Ужоцький перевал, češ. Užocký průsmyk, Užocké sedlo; polj. Urzełecz Užocka, mađ. Uzsoki-hág) pruža se zapadno od Zakarpatja prema Galiciji na istočnoj strani i nalazi se u blizini ukrajinske granice s Poljskom; visina mu je 889 metara. Kroz prijevoj vodi autoput i željeznička pruga koja povezuje Lavov i Užgorod. Naziv potječe od rijeke Už, koja izvire u tom predjelu. Jedno je

od mjesta žestokih borbi, gdje je Ruska vojska već 1914. pokušavala prodrijeti do Panonske nizine. U bitkama su sudjelovali i vojnici iz Hrvatske.

Spomenik na Užoc'kom/Užočkome prijevoju nije slučajno postavljen, a nalazi se u blizini sela Užok (ukr. Ужók, mađ. Uzsok), danas Zakarpats'ka oblast, Velykobereznjans'kyj (Великоберезнянський) okrug (općina). Kroz selo teče rijeka Už i prolazi željeznica s postajom Užok. Već od početka rata vodile su se žestoke borbe za strateški važan Užoc'kyj prijevoj. Ruska vojska osvojila je cijeli karpatski greben, od Užoc'kog do Jablunyc'koga prijevoja. Poginuli vojnici sahranjeni su na zajedničkome groblju, koje je uređeno 1924. i na njemu je postavljen spomenik. Bitke su se vodile i naredne, 1915. godine. Poginule su pokapali na brzinu, a ranjenike i bolesnike usmjeravali prema Užgorodu, gdje je pokopano na tisuće vojnika, najčešće u zajedničkim grobnicama. Među njima je grob pukovnika Mihaila Čermaka (Csermak Mihaly †01. 01. 1915.), koji je postao junak Užoc'ke bitke.

Vojna groblja imaju sela Užok, Volosjanka, Lubnja, Zagorb, Žornava i Stavne. Veliko groblje nastalo je uz Užoc'ki prijevoj, u selima Volosjanka i Kremjanci. Na planini Čeremha (1.113 m nadmorske visine) nalaze se također ostaci masovnih ukopa. Planina je na slovačko-poljskoj granici Ukrajine, gdje su se u listopadu 1914. i travnju 1915. vodile žestoke bitke s velikim gubicima; ondje je i jedna od najmasovnijih nekropola iz Prvoga svjetskog rata. Godine 1923. ekshumirano je

te identificirano nekoliko desetaka imena; posmrtni ostaci preneseni su u zajedničke grobnice na obližnjim seoskim grobljima. Prema statistici iz arhiva tadašnje Češko-Slovačke, u Velykobereznjans'kome okrugu nalazi se oko tridesetak vojnih groblja i samostalnih grobova; pokopano je 3.605 vojnih osoba raznih nacionalnosti. Nije poznato ima li na spomen-obilježjima imena hrvatskih vojnika, a mnogi su ondje poginuli. Uspomenu na njih čuva kameni spomenik postavljen nakon rata.

Slika 4. Suvremeni izgled spomenika na Užoc'kom prijevoju.

Naknadno je postavljena ploča u spomen na poginule vojnike Austro-Ugarske i Ruske Monarhije, a tekst je na ukrajinskom, ruskom, njemačkom i mađarskom jeziku. Na tom području nalaze se groblja Užok I i Užok II. Neposredno na Užoc'kom prijevoju pokopano je

363 vojnika, od kojih su poznata 43 imena uglavnom iz austrougarske vojske. Užok II se odnosi na 115 vojnika pokopanih na seoskom groblju, gdje su identificirana samo dva imena češko-slovačkoga podrijetla.

Poznati i nepoznati grobovi

Brusilovljeva ofenziva 1916. donijela je brojna stradanja, među kojima i tragičnu željezničku nesreću 15. ožujka 1916. u karpatskome mjestu Svaljava, u kojoj je poginulo nekoliko stotina vojnika, najvećim brojem ranjenika. Godine 1924. na groblju je postavljen spomenik piramidalnog oblika. Na metalnoj ploči su na njemačkome ispisana imena poginulih u željezničkoj nesreći – vojnika i medicinskog osoblja te broj neidentificiranih osoba. U Svaljavi, u ulici Verhovyns'ka, smješteno je vojno groblje, a nije istraženo sadrži li grobove vojnika iz Hrvatske.

Zakarpatju pripada i planina Goverla (Говерла, mađ. Hoverla), najviši vrh ukrajinskih Karpata i Ukrajine (2.061 m). Uz planinski uspon, usred šume, smješteno je groblje poginulih vojnika u bitci 30. kolovoza 1916. Prema podacima volontera koji su popravljali napušteno groblje, na kamenim se pločama mogu razabrati imena vojnika pisana na njemačkome, uz obilježavanje datuma smrti (prosjek je 20–22 godine života). Put prema groblju obilježen je oznakama od planinarskoga doma Zarosljak.

Slika 5. Groblje vojnika austrougarske vojske uz planinu Goverla.

Prema svjedočenju suvremenih ukrajinskih istraživača i danas se po gorskim uzvišicama Karpata, u šumskim dubinama, mogu pronaći ostaci rovova, fortifikacija, oružja i streljiva, a ponekad i ostaci ljudskih kostiju – vojnika koji nisu dočekali pokop u zajedničkim grobnicama i zauvijek su ostali na mjestima bojišta.

Strateški značajno mjesto bio je i karpatski prijevoj kod sela Torunj, danas Mižgirs'kyj rajon, Zakarpatska oblast. Torunjs'kyj je prijevoj (941m nadmorske visine) bio jedan od prijelaza prema današnjoj Ivano-Frankivs'koj oblasti (tada grad Stanislaviv). Žestoke borbe za prijevoj vodile su se u rujnu 1916. Mnogobrojni poginuli s obje strane bili su pokopani na seoskome groblju, koje je 1930. uređeno, uz obilježja zajedničkih i pojedinih groblja s očuvanim imenima na nekim od križeva.

Slika 6. Groblje uz Torunjs'kyj prijevoj.

Put iz sela Vyškiv vodi prema Vyškivs'kom prijevoju, gdje je također groblje poginulih u ratu. Brojna su groblja na mjestima gdje su se vodile karpatske zimske bitke. Imena poginulih nalaze se na grobljima u selima Slavs'ko, Tuhlja i Golovec'ko. Kraj Slavs'kog su ostaci poginulih pokopani kraj planine Makivka, za koju su se vodile ogorčene borbe.

S karpatskih vrhova spuštanje se ostvarivalo i preko Jablunec'kog/Jablunyc'kog prijevoja (Яблуніцький перевал), uz selo Jablunyci, odakle se dolazi u Prykarpattje, smješteno istočnije od ukrajinskih Karpata. Uz prijevoj se nekad nalazilo pet vojnih groblja s nepoznatim brojem pokopanih. Suvremeni ukrajinski izvori navode podatke o grobljima obližnjih sela Volivci (549 pokopa) i Pidpolozja (344); groblja se također spominju u selima Torunj, Volove (danas Mižgirs'ka) i Hust. Niz drugih lokacija po ukrajinskim Karpatima upućuju na moguća mjesta pokopa vojnika.

Slika 7. Spomenik u Karpatima.

Ukrajinska Galicija

Istočno od karpatskih vrhova pruža se pokrajina Galicija. Na tom su se području vodile neprekidne borbe iza kojih su ostala brojna groblja. Različita ukrajinska društva nastoje locirati i obilježiti takva groblja, no mnoga još čekaju na obradu. Na ovim grobljima ne navodi se nacionalnost ili podrijetlo pokopanih, već su najčešće predstavljena zajedničkim nazivnikom vojske kojoj su pripadali. Navedimo samo neka, uglavnom iz prikarpatske pokrajine (ukrajinska Galicija sastoji se od tri oblasti, nazvane prema središnjim gradovima: današnje Ljvivs'ka /Ljvivščyna/, Ivano-Frankivs'ka (Prykarpattje) i Ternopiljs'ka oblasti).⁵⁶

---

⁵⁶ Vidi: *Ukrajinska Galicija*. Zbornik radova (prijevodi s ukrajinskoga). Uredio Jevgenij Paščenko. Zagreb: Udruga „Hrvatsko-ukrajinska suradnja“ (HORUS), Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2015.

Lavov – Ljviv

Ljvivs'ka oblast često je prelazila u ruke jedne ili druge strane, što je obilježeno brojnim grobljima koja su ostala kao spomenici bitaka i smrti. Neka su obnovljena uz pomoć austrijskih suradnika, ali na njima nema identificiranih hrvatskih vojnika. U Lavovu je postojalo veliko austrijsko groblje, na kojem su pokapani zarobljenici iz austrougarske vojske preminuli u vojnim bolnicama 1914–1915. Međutim, pokopi su se obavljali i kasnije, sve do 1918, također 1935. i 1937, prigodom obilježavanja poginulih u ratu. Pokopano je više od 10.000 vojnika, različitih nacionalnosti. Groblje sada ne postoji, jer je uništeno u sovjetskome razdoblju. Danas se obnavlja, no potrebna je identifikacija vojnika podrijetlom iz Hrvatske.

Slika 8. Austrijsko groblje u Lavovu.

Ljvivščyna

Ukrajinski naziv Ljvivščyna odnosi se na današnju Ljvivs'ku oblast. Brojna groblja nalaze se u široj okolici grada. U blizini Lavova je općina Žovkijs'kyj rajon (Жовкійський район), gdje se nalazi niz vojnih groblja: u selima Gijče (Гійче) – memorijal poginulima u bitci 7. IX. 1914, Dobrosyn (Добросин), Krehiv (Крехів) i Ruda Krehivs'ka (Руда Крехівська).

U selu Lypnyk je preuređeno groblje poginulih vojnika austrougarske vojske. U selu Glyns'k (Глинськ), Žovkijs'kyj rajon Ljvivs'ke oblasti, nalazi se groblje vojnika koji su poginuli u bitkama za Lavov 21. lipnja 1915. Očuvani su spomenik, kapelica i nadgrobne ploče s imenima, uglavnom Austrijanaca i Mađara; hrvatskih imena nema, iako su hrvatske postrojbe sudjelovale u tim borbama.

Slika 9. Groblje kraj sela Glyn's'k, Ljvivs'ka oblast.

Jedno od većih obnovljenih groblja je Javorivs'ke kraj mjesta Javoriv, udaljenog 50 km sjeverozapadno od Lavova. Ovdje su bile žestoke borbe 1914, posebice Gorodoc'ka bitka na liniji naselja Gorodock – Rava-Rus'ka. Zbog mnoštva poginulih, ravnicu uz rijeku Vereščycja naziva se Dolina smrti. S vremenom je groblje, od kojega su ostali samo tragovi, obnovljeno uz sudjelovanje austrijskoga Crnoga križa, a smješteno je uz naselje Ivano-Frankove.

U Sokolovs'kome rajonu, na jugozapadu Ljvivs'ke oblasti, vodile su se bitke u kojima su sudjelovale i postrojbe iz Hrvatske. Zajedničke grobnice vojnika austro-ugarske vojske nastale prilikom asanacije terena i mogući pokopi vojnika iz hrvatskih krajeva pronađeni su uz sela Orjava, Orjavčyk, Tuholjka, Kozjova i Golovec'ko (Орjava, Орjavчик, Тухолька, Козьова, Головецько).

U selima Golovec'ko i Nyžnja Rožanka Skolivs'koga rajona, selu Čemerynci Peremyšljans'koga okruga i selu Volja Starosambirs'koga okruga uređuju se groblja na kojima su pokopani austrougarski vojnici. Istraživanja i obnovu vode ukrajinske građanske udruge u suradnji s *Austrijskim Crnim križem*. U selu Volja obnovljeno je groblje vojnika raznih nacionalnosti, poginulih u bitkama 1915.

U selu Grabivci, Stryjs'kyj okrug, uz cestu Stryj–Drogobyč nalazi se groblje vojnika austrougarske vojske. Groblje je preuređeno i obnovljeno uz potporu *Austrijskoga Crnoga križa*. Na nekoliko groblja oko sela sahranjeni su poginuli na bojištu

od sela Zavadovo do Rajliva. Niz lokacija u općini Stryj upućuju na postojanje groblja koja tek treba istražiti i identificirati.

U borbama kraj mjesta Drogobyč sudjelovali su i hrvatski vojnici; arhivi grada upućuju na neka imena. Suvremeni ukrajinski povjesničar Oleg Bagan utvrdio je da na području općine Drogobyč i u samome gradu postoji nekoliko groblja austrougarske vojske, gdje su pokopani i vojnici podrijetlom iz Hrvatske.

Prykarpattje

Prykarpattje je pokrajina prikarpatske Galicije, središte joj je grad Stanislaviv, danas Ivano-Frankivs'k, koji je tijekom Prvoga svjetskoga rata teško stradao. Iako devastirani, posebice u sovjetskom režimu, u gradu još uvijek ima tragova vojnih utvrda i groblja – od očuvanih do napuštenih. Etnički sastav pokopanih identificira se tek kad pojedine zainteresirane države potaknu inicijativu za istraživanje, što tradicionalno nailazi na povoljan odjek u ukrajinskoj sredini. Najviše su identificirani ostaci vojnika iz Austrije, Mađarske i Poljske. U selu Molodkiv (15 km od Nadvorne) je groblje poginulih u bitci 29. listopada 1914. i postavljen je spomenik poljskim vojnicima. Obilježena su groblja austrijskih i mađarskih vojnika.

Tragovi hrvatske prisutnosti ovdje su najizraženiji, ali zahtijevaju temeljitije istraživanje. U Prykarpattju su bile smještene vojne snage s većim brojem hrvatskih vojnika, kao što su 25. zagrebačka i 26. karlovačka domobranska pješačka pukovnija. O mjestima boravka Hrvata svjedoči i Miroslav Krleža, koji je najvjerojatnije bio u Nadvorni (ukr. Nadvirna), bilježeći kako vidi mjesto koje gori. Boravak u toj pokrajini inspirirao ga je za daljnje stvaralaštvo s prikazima rata. Mjesto Nadvorna je smješteno na desnoj obali rijeke Bistrica Nadvirnjans'ka (Бистриця Надвірнянська), u predgorju ukrajinskih Karpata. Pokrajina se u zapadnome smjeru pruža prema gorskom hrptu Čornogora, s najvišim vrhom, te prema planini Goverla, za koju su se vodile teške bitke. U nizu sela općine Nadvirna nalaze se groblja te ostaci utvrda i rovova. U različitom etničkom sastavu austrougarske i njemačke vojske hrvatski je kontingent bio vrlo izražen. Dva sela u općini Nadvirna nazivaju se Bistrica/Bystrycja (Бистриця), uz rijeku istoga naziva koji je rasprostranjen u slavenskoj ojkonimiji. Krleža spominje i niz drugih mjesta, među njima i selo Cucyliv (Цуцилів), koja pripadaju općini Nadvirna, što je potvrda njegovih poznavanja tog bojišta.

Na fotografijama pohranjenima u Hrvatskome državnom arhivu često se spominje mjesto Kolomyja, koje se prema dijalektalnom obliku piše Kolomeja (Коломїя), danas okružno središte. Postoje svjedočenja o pokopu vojnika nakon bitaka koje su se vodile u gradu, međutim nisu poznata groblja koja su prema sačuvanim fotografijama postojala u Kolomyji.

U okolici mjesta Galyč, smještenoga 29 km istočno od Ivano-Frankivs'ka, poginulo je mnogo vojnika s obje strane. Prema ukrajinskim izvorima, bilo je više od 500 pokopa, a danas je očuvano 314 grobova, u zapuštenom stanju. Obnovu je vodila mađarska strana, obilježivši neka imena ugarskoga podrijetla, ali ne i hrvatska.

Mjesto Kaluš često se spominje na ratnim fotografijama, često je mijenjalo stranu; na starome gradskom groblju pokopani su poginuli i umrli od bolesti, jer je ondje postojala baraka za bolesnike. Pronađeno je 358 grobova, na kojima su postavljeni križevi te dva nadgrobna postamenta s podacima o umrlima. Nisu identificirani grobovi hrvatskih vojnika.

Selo Jamnycja (Ямниця), Tysmens'kyj okrug, bilo je središte sukoba austrougarske i ruske vojske, posebice od 1916. do 1917, kada se 25–27. lipnja, u okviru Pete galicijske bitke, odvijala ruska ofenziva u kojoj su austrougarske snage doživjele težak poraz te se povukle prema Kalušu. U sačuvanim dokumentima (fotografije s bilješkama sudionika), javljaju se nazivi dolina rijeka Bistrica i Zolota Lypa, mjesta Rogatyn, Galyč, Zoločiv i dr. Selo Jamnycja bilo je središte bitaka u kojima su sudjelovale i njemačke snage. Brojni pokopi obavljani su na starome seoskom groblju, koje je obnovljeno 1930. Zahvaljujući mjesnim istraživanjima identificirano je nekoliko njemačkih imena. Isti izvori navode da između sela Cenživ (Ценжив) i Pavlivka (Павлівка) Tys'menyč'og okruga postoji vojno groblje s više od stotinu grobova austrougarskih vojnika.

Podaci o grobljima mogu se pronaći i u izvještajima tadašnjih hrvatskih novina. Kako navodi Ivica Pančić, u *Ilustrovanom listu*, 1916, br. 30, str. 714 prikazane su slike vojnih groblja u galicijskim selima (nazivi su prema tadašnjim službenim oblicima): Novi Sandec, Janusłowicze, Lubsza, Rotunda, Sekova, Bierowka. Podaci su s vremenom zaboravljeni ili postoje ostaci koji ne upućuju na pokope vojnika iz Hrvatske.

Jedno od središta hrvatskoga vojnoga kontingenta bilo je selo Glybivka (Глибівка), za koje se često koristi poljski oblik Hlibovka. U mjestu su se nalazili stožeri više postrojbi, o čemu svjedoči niz fotografija i spomenik na groblju. U blizini sela nalaze se i dvije utvrde koje su, najvjerojatnije, izgradili hrvatski vojnici.

Nedaleko od Glybivke je selo Sadžava, gdje su također bili razmješteni hrvatski vojnici. Na tragove rata upućuju ostaci vojnih utvrda i neobilježeni grobovi koje tek treba identificirati.

Svjedočanstva o prisutnosti hrvatskih vojnika u Prykarpattju su vrlo brojna i navedene lokacije nisu jedine gdje su bili razmješteni hrvatski vojnici i gdje se nalaze moguća vojna groblja.

Bukovina

Hrvatske postrojbe sudjelovale su i u borbama na području susjedne Bukovine, ali je ova tematika još manje istražena od one u Galiciji. Ova pokrajina nalazila se

pod austrougarskom upravom i dokumenti o hrvatskim vojnicima koji su ondje poginuli i pokopani čuvaju se u austrijskim arhivima. Međutim, u obilježavanju grobišta s vremenom je nastao problem u identificiranju nacionalne pripadnosti pokopanih. Najčešće je riječ o grobnicama nastalima prilikom asanacije terena neposredno nakon bitke. Njihovu brojnost potvrđuju fotografije koje su snimili vojnici koji su sudjelovali u borbama u Bukovini. Manji broj odnosi se na uređena groblja, od kojih su neka sačuvana do danas.

Problem identifikacije poginulih vojnika iz Hrvatske je i u tome što je u poratnim desetljećima, u vrijeme dok je ukrajinska Bukovina pripadala Kraljevini Rumunjskoj, došlo do prijenosa posmrtnih ostataka u zajedničke grobnice, gdje se nije vodilo računu o podrijetlu poginulih vojnika. Ukrajinski dio Bukovine nalazio se u njezinu sastavu od 1918. do 1940, kada je tu pokrajinu anektirao SSSR i preimenovao je u Černivec'ku oblast. Ove su se uprave različito postavljale prema poginulima i sjećanju na rat. Bukovina, na čijem su se području vodile ogorčene borbe, bila je prepuna brojnih, većih i manjih grobišta. Nakon rata rumunjska je uprava osnovala društvo koje je trebalo voditi skrb o vojničkim grobljima. Prema tadašnjim ideološkim normama to je društvo moralo prikazati junaštvo poginulih i ulogu zaraćenih strana u ratu, u ovome slučaju i Rumunjske, koja je kraj rata dočekala na pobjedničkoj strani. Društvo se ispočetka nazivalo „Štovanje Heroja“, a zatim „Kult Heroja“. S obzirom na brojnost grobnica, odlučeno je da se grobnice objedine, te su ostaci pokopanih prenošeni na određene lokacije. Tako je 1936, uz financijsku potporu njemačke vlade, nastalo groblje, posvećeno 1937. Onamo su, prema suvremenim ukrajinskim izvorima, preneseni posmrtni ostaci 3.785 vojnika različitih nacionalnosti. Groblje stilski ima obilježja arhitekture 1930-ih godina, s kamenim pločama na kojima su upisana imena poginulih, većinom njemačka, austrijska i rumunjska; hrvatska još nisu identificirana, a to se odnosi na sva poznata grobišta Bukovine.

Černivci

Pokopi su se u početku obavljali na Starome groblju u gradu Černivci, gdje su pokopani vojnici poginuli u bitkama 1914, u bitci kod Raranče–Magala te u bitkama na austro-ruskoj granici, posebice u proljeće 1915. i zima 1916. – jeseni 1917. Do kraja rata tu je pokopano 14.950 vojnika austrougarske, njemačke i ruske vojske na ukupno 1,5 hektara površine.⁵⁷ Nazvano je Krščanskim grobljem u ulici Zelena, gdje je nastalo Internacionalno vojničko groblje. Ukrajinska Bukovina pripala

⁵⁷ Za podatke o grobljima zahvaljujemo istraživaču Volodymyru Zapolovs'kom na ustupljenoj knjizi: Володимир Заполовський, Сергій Осадчук. Слідами забутої війни в Буковині 1914-1918. Чернівці, 1998.

je 1918. Rumunjskoj, koja je shodno međunarodnim konvencijama morala voditi skrb o vojničkim grobljima. Godine 1924. započela su obilježavanja vojničkih groblja, dolazila je rodbina poginulih, među ostalima i iz Hrvatske; podizani su spomenici, na zajedničkim grobovima postavljeni su brončani i kameni križevi. Groblje u Černivcima nazvano je Grobljem Heroja, te su na to groblje preneseni ostaci i 1.050 nepoznatih vojnika pokopanih na drugim lokacijama. Budući da se sve poginule nije moglo identificirati, njihovi posmrtni ostaci sahranjivani su u zajedničke grobnice. Sovjetske vlasti uništile su ovo groblje, a na vojničkim grobljima dopušteni su građanski pogrebi. Uništen je i memorijalni kompleks. Obnova je započela 1994. godine zahvaljujući nastojanjima bukovinskoga Crvenoga križa, te uglavnom mladih povjesničara i volontera. Međutim, podaci o poginulima nisu sačuvani, osim za nekoliko desetaka grobova. Uz mađarske, poljske, talijanske, austrijske i druge grobove nalaze se i tri koja nose imena Slavka Postružnika, Pere Pančevića i Bogdana Rajlova (Osijek). Pokopi su se obavljali i u predgrađu koje je danas u sklopu Černivaca. U Sadgirs'kom okrugu, koji je dio grada Černivci, pokopi su bili na lokaciji Stara Žučka, na građanskome groblju je vojničko groblje s obilježjem nepoznatih junaka iz 1914–1919. Od 1990-ih godina, zalaganjem ukrajinskih entuzijasta, započelo je uređivanje groblja u brojnim selima.

Zvenjačyn

Najveće vojno groblje Bukovine nalazi se nedaleko od sela Zvenjačyn (Звенячин), Zastavnijs'kyj okrug Černivec'ke oblasti, na putu prema mjestu Zališčyky (Залищики), koje se nalazi u susjednoj, Ternopiljs'koj oblasti. Groblje je nastalo

Slika 10. Groblje kraj sela Zvenjačyn, Zastavnijs'kyj okrug Černivec'ke oblasti.

1914–1918, a 1937. dograđeno je uz potporu njemačke vlade. Oko groblja je podignuta kamena ograda, dok je u središnjemu dijelu postavljen spomenik s kamenim pločama. Prema natpisu na dvjema pločama, rumunjskim i njemačkim, ovdje je pokopano 11.830 vojnika i oficira austrougarske i ruske vojske. Na osam ostalih ploča ispisana su imena 514 poginulih. Na unutrašnjoj strani zida nalazi se 56 ploča s imenima 146 vojnika, naknadno pokopanih kada su na to mjesto preneseni ostaci vojnika s groblja susjednih sela Zvenjačyn, Hreščatyk, Kostryživka, ukupno s 12 lokacija. Riječ je ponajprije o poginulima u bitkama za prijelaz preko rijeke Dnjestar. Unutar ovoga groblja, na površini od 28 četvornih metara, postavljeno je i 50 kamenih križeva te četiri kamene ploče na kojima se nalaze ispisani nazivi 48 naselja ukrajinske Bukovine, odakle su prenošeni posmrtni ostaci iz zajedničkih grobnica.

U bitkama na području Bukovine od postrojbi iz Hrvatske sudjelovale su 2. i 3. pješačka pukovnija. Suvremeni ukrajinski istraživači imaju saznanja da su se na prvotnim drvenim križevima nalazile ploče s imenima, a kako su se od 1923. obavljale ekshumacije grobova, postoji mogućnost da su ti podaci sačuvani u arhivima.

Slika 11. Groblje u selu Zvenjačyn.

Valja Kuz'myna

U selu Valja Kuz'myna (Вал'я Кузьмина) smješteno je veliko obnovljeno groblje s očuvanim nadgrobnim natpisima. Ukrajinski naziv proizlazi iz slaveniziranog oblika rumunjskoga naziva *Valea Cosminului*, dakle „Dolina Kuzminova“. Selo je smješteno u dolini rijeke Neviljnycja, Volokivs'ka općina Glyboč'kog okruga

Černivec'ke oblasti. Uz nekadašnju austrougarsku – rumunjsku granicu i danas su vidljivi ostaci vojnih rovova i utvrda iz Prvoga svjetskog rata. Memorijalno groblje nastalo je nakon prijenosa brojnih posmrtnih ostataka iz osam obližnjih sela. Prema dostupnim podacima, na ovom groblju pokopano je 3.785 austrougarskih, njemačkih i ruskih vojnika. Groblje ima pravokutan oblik, sa središnjim spomenikom i četiri kamene ploče koje obilježavaju zajedničke grobnice. Na kamenome zidu ima sedam ploča; četiri ploče sadrže 201 ime uglavnom austrijskih i rumunjskih vojnika. Na dvjema pločama su nazivi naselja, odakle su preneseni ostaci prethodnih pokopa: Bojany – 1.004, Raranče – 956, Magala – 950, Kodru-Kozminuluj – 280, Buda – 26, Magala – 105, Rokytna – 242, Tarašany – 222. Iako se sovjetska vlast uglavnom nije skrbila o groblju, ono se očuvalo zahvaljujući kvalitetnoj gradnji i danas je, uz Černivce i Zvenjačyn, treće najveće vojno groblje Bukovine. Premda nije istraženo, može se pretpostaviti da su ova mo preneseni ostaci s hrvatskih groblja, o čijem postanku svjedoče fotografije pohranjene u HDA.

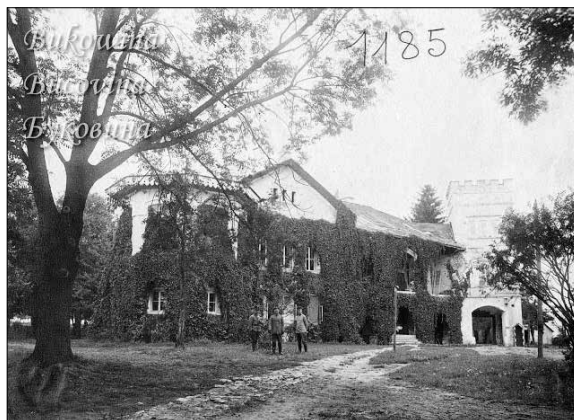
Slika 12 Groblje nedaleko od sela Valja Kuz'myna.

Osim navedenih mjesta, groblja su smještena u selima današnje Černivec'ke oblasti u različitim okruzima: u selu Ridkivci – Novoselyc'kyj okrug, Grozynci – Hotyns'kyj okrug, Rogozina, Stara Žučka – Sadgirs'kyj okrug; Bojančuk, Vinkno, Dobrynivci – Zastavnivs'kyj okrug; Beregomet, Dubivci, Glynycja, Klivodiv, Kysyliv, Lašktivka, Lužany, Strilec'kyj Kut, Pjadykivci, Reakivci, Hliviščle, Šypyn-ci – Kicmans'kyj okrug; Molodija, Čagor – Glyboc'kyj okrug; Tysivci, Storožynec' – Storožynec'kyj okrug. Neka od ovih sela bila su pod austrougarskom upravom, druga pod Rusijom. U pograničnoj zoni vodile su se teške bitke. U različitim

izvorima hrvatskih sudionika spominju se rubna sela s ruske granice kao Čornyj Potik, Vikno, Dobrynivci, Čornivka, Toporivci, Ridkivci (Чорний Потік, Вікно, Добринівці, Чорнівка, Топорівці, Рідківці). Hrvatski su vojnici nazive tih mjesta pisali prilagođeno prema njemačkoj transkripciji. Neka od mjesta ukopa vojnika s područja Hrvatske zabilježena su i na fotografijama.

U današnjem okrugu mjesta Zastavne (Zastavniv's'kyj okrug) je niz sela u kojima su boravili vojnici iz hrvatskih pokrajina, kao što su Vikno, Pogorilivka, Onut, Čornyj Potik i dr. Spomenici upućuju na pokope u selu Bojančuk (Боянчук), u kojemu je 1933. uz cestu u blizini crkve podignut spomenik na mjestu gdje je bila ploča s tekstem o poginulim vojnicima iz 1914–1918, zatim u selu Samušyn, gdje se nalazi spomen-ploča na mjestu nekadašnjega groblja austrougarskih i ruskih vojnika poginulih tijekom 1915–1916, te u selu Verencanka, gdje se na mjesnom groblju nalazi spomen-ploča poginulima 1914–1918.

Često se spominje selo Okno (Вікно, **rum.** Ocna), Zastavniv's'kyj okrug Černivec'ke oblasti, udaljeno 35 km od grada Černivci. Kao mjesto svog boravka na Istočnome bojištu Okno navodi i Josip Broz - Tito. Žestoke borbe vodile su se oko tog sela, što je zabilježeno i na vojnim kartama. Poginule su pokapali mjesni seljaci nakon prestanka borbi u zajedničke grobnice prilikom asanacije terena ili pojedinačno na seoskom groblju. Prema ukrajinskim izvorima, na tom je groblju bogata obitelj Osadci postavila veliki kameni križ kao spomen na poginule koji se očuvao do danas. U zgradi lokalnog plemića bila je vojna bolnica.

Slika 13 Zgrada u kojoj je bila vojna bolnica.

Ranjenici koji su preminuli u ovoj bolnici pokopani su u zajedničku grobnicu u obližnjem parku, gdje im je u spomen postavljen križ. Grobnica je sačuvana do danas, a prigodom obljetnica groblje su posjećivala izaslanstva iz Austrije. Iz Hrvatske

nije bilo službenih posjeta, iako je mjesto pokopa hrvatskih vojnika obilježeno; ukrajinski volonteri postavili su ploču u spomen na vojnike iz 42. domobranske pješačke divizije koji su poginuli u bitci od 16. lipnja 1916. Prema ukrajinskim podacima, na tom je mjestu pokopano više od 550 vojnika.

Ondje su pokopani i hrvatski vojnici iz Zajedničke c. i kr. vojske, stoga je neophodno u arhivima pronaći imena pokopanih u sklopu austrougarskih vojnih groblja, o čemu je hrvatska javnost slabo upoznata.

Suvremeni ukrajinski nazivi kao Вікно/Vikno, Чорний Потік/Čornyj Potik, Добринівці/Dobrynivci, Юрківці/Jurkivci i drugi koji se spominju kao mjesta bitaka u kojima su sudjelovale hrvatske postrojbe, mogu imati njemačke ili rumunjske oblike. Takav je i naziv sela Dobrynivci (Добринівці), poznat na kartama kao Dobronoutz ili Dobranouc. Selo je u Zastavniv's'kom okrugu, 16 km do željezničke stanice Zastavna, uz cestu Černivci – Ržavynci. Nalazilo se na dijelu bojišnice Toporivci–Raranče, gdje je u neprekidnim bitkama, a posebice 1915, poginulo na tisuće austrougarskih vojnika. Očuvan spomenik postavljen je na mjestu vojnoga groblja, na kojem su pokopani domobrani 42. pješačke divizije. Nakon rata njihovi su posmrtni ostaci preneseni u zajedničku grobnicu kraj sela Zvenjačyn.

Na fotografijama koje su čuvaju u Hrvatskome državnom arhivu često se javlja naziv Pogorilivka (Погорілівка, Pohorilivka, ponekad se piše Pohorlovka, Pohorilivka). Danas je to Zastavniv's'kyj okrug Černivec'ke oblasti, u neposrednoj blizini Hotyn's'ke visoravni (Хотинська височина), između rijeka Prut i Dnjestar, gdje su se 1916. vodile teške bitke. Selo je imalo važnu stratešku ulogu, kraj sela je prolazila željeznica, a u obližnjem mjestu Žolob smještene su bile značajne pričuvne snage. Kada se austrougarska vojska povukla, poginule su pokopali mjesni seljaci u zajedničku grobnicu. Kraj Sopygora (Сопигора) očuvana je zajednička grobnica, na kojoj je u poratno doba postavljen veliki križ. Kasnije su posmrtni ostaci preneseni u vojno groblje Zvenjačyn.

U selu Onut, Zastavniv's'kyj okrug, u tri zajedničke grobnice pokopani su vojnici koji su poginuli u blizini sela Onut, Samušyn, Čornyj Potik, Pogorilivka i Bojančuk. Prema suvremenim izvorima, u velike rovove uz obalu Dnjestra pokopano je oko 4.000 austrougarskih vojnika. Ukrajinski izvori navode priče starosjedilaca o hrvatskim vojnicima, koji su prema zapovijedi austrijskih časnika bili prikovani uz teške strojnice kako se ne bi povukli pred Rusima. Zajedno su pokopani na lokaciji Cvan's'kyj mist, a njihovi ostaci preneseni su 1937. u zajedničku grobnicu kraj sela Zvenjačyn. Međutim, svjedoci govore da posmrtnih ostataka još uvijek ima po okolnim šumama.

Na fotografijama se spominju nazivi Toporivci (Топорівці, njem. Toporoutz) i Raranče (Паранче); na kartama austrijski oblik Raranče, Raranca ili rumunjski Rarancea, danas Ridkivci (Рідківці), selo u Novoselyc'kom okrugu. Fotografije svjedoče o hrvatskim grobovima u tim mjestima, ali posmrtni ostaci nisu pronađeni, vjerojatno su preneseni u Zvenjačyn.

U blizini se nalazi i Kicmans'kyj okrug, s ostacima zajedničkih grobnica u selima Kyseliv, Klivodyn, Hlivišče, Beregomet, Revakivci, Pjadykivci, Dubivci, Šypynci, Laškivka, Lužany, Glyncija i Strilec'kyj Kut. U selu Klivodyn lokalno je stanovništvo 1932. podignulo spomenik poginulima u ratu; slične su grobnice u selu Glyncija i drugim selima ovog okruga.

HRVATSKA OBILJEŽJA

Na širokom prostoru Istočnoga bojišta pokopi smrtno stradalih obavljali su se u okolnostima ratnoga kaosa, najčešće u žurbi i bez propisno obilježenih grobova. Još su rjeđi grobovi koji su ostali očuvani do današnjih dana. Razlozi su različiti, od stanja na bojištima do zanemarivanja u poratnim godinama. Već u 20-im godinama prošloga stoljeća pokušalo se obilježiti grobove hrvatskih vojnika dok su uspomene još uvijek bile svježije, ali su takvi pokušaji bili slabašni u usporedbi s nastojanjima koje su provodile države poput Njemačke, Austrije, Mađarske, Poljske i Rumunjske. Hrvatska je strana poduzimala određene radnje, ali su one s vremenom zamrle, a različite uprave u zapadnoukrajinskim pokrajinama, poljska, rumunjska ili kasnije rusko-sovjetska, nisu se trudile identificirati vojnike iz Hrvatske. Na grobljima u Bukovini, kamo su od 1930-ih, najčešće nastojanjem Njemačke, preneseni ostaci iz različitih grobova, nema imena vojnika iz Hrvatske. Sve je to utjecalo da je na tom području

postupno nestajalo sjećanje na hrvatske vojnike, međutim, ne može se reći da je potpuno nestalo. Iako malobrojni, spomenici s hrvatskim obilježjima postoje i danas. Nalaze se najčešće na seoskim grobljima, a očuvani su ponajprije zahvaljujući ukrajinskom stanovništvu. Njihovi vjerski i narodni običaji nalagali su im da ne zaborave imena pokopanih na ovim grobljima. Od dosad poznatih svakako treba istaknuti sljedeća groblja.

Slika 14. Grob Slavka Postružnika.

Černivci

U Bukovini je na starome gradskom groblju identificirano ime Slavka Postružnika, čiji je grob u potpunosti sačuvan.

Slika 14. Grob Slavka Postružnika.

Dobrynivci

U selu Dobrynivci (Dobronoutz) očuvan je spomenik s hrvatskim obilježjima, vjerojatno podignut u poratnim godinama, dok su posmrtni ostaci preneseni u zajedničke grobnice – kraj sela Zvenjačyn. U hrvatskim arhivima nalazi se slika spomenika kraj sela Kulačkivci u Galiciji, međutim na toj lokaciji danas nema očuvanih tragova tog spomenika. Očigledno se radi o spomeniku u selu Dobrynivci, Bukovina:

Slika 15. Spomen-obilježje 25. domobranske pješačke pukovnije podignuto u selu Dobrynivci.

Spomenik 25. domobranskoj pješačkoj pukovnji u selu Dobrynivci/Dobronoutz snimio je 2006. suvremeni ukrajinski povjesničar Volodymyr Zapolovs'kyj. Spomenik je danas oslikan bojama ukrajinske zastave, vjerojatno na poticaj mjesnog stanovništva. Boje ukrajinske zastave izražavaju simpatije prema hrvatskoj simbolici, što je jedan od pokazatelja prohrvatskog raspoloženja stanovništva zapadne Ukrajine.

Slika 16. Spomen-obilježje 25. domobranske pješačke pukovnije danas se nalazi u selu Dobrynivci.

Glybivka

Jedino poznato hrvatsko groblje očuvano je u selu Glybivka (današnji naziv), na kartama – Hlebovka u Galiciji, danas Ivano-Frankivs'ka oblast, Bogorodčans'kyj okrug. Na groblju je spomenik s obilježjem 25. i 26. domobranske pješačke pukovnije, postavljen 1917. O tom događaju pisao je i hrvatski tisak.

Spomenik i groblje su kraj seoske grkokatoličke crkve; očuvan je metalni lijevani križ postavljen prilikom pokapanja, dok su drveni križevi s imenima s vremenom uništeni; samo ih je nekoliko očuvano. Groblje je zabilježeno i na fotografijama koje se čuvaju u Hrvatskome državnom arhivu.

Do danas su identificirana imena 37 vojnika 25. domobranske pješačke pukovnije i 5 vojnika 26. domobranske pješačke pukovnije. Poginuli su i pokopani od kolovoza 1916. do ožujka 1917.

U traganju za imenima i mjestima pokopa

Identificirana imena vojnika pokopanih na groblju kraj crkve u Glybivki važan su korak u nastojanju da se vrati uspomena na poginule i poticaj za daljnja istraživanja. Prostor koji trebaju obuhvatiti buduća istraživanja nalaze se na područjima Ukrajine zahvaćenima ratnim djelovanjima u Prvome svjetskom ratu, dok

Slika 18. Groblje u selu Glybivka. Groblje je očuvano zahvaljujući stanovnicima sela. Suvremeni izgled.

se izvorni dokumenti nalaze pohranjeni u arhivima Austrije, Njemačke, Mađarske, Poljske, Ukrajine i Hrvatske. Brojna groblja zahtijevaju pomna istraživanja, kako bi se mogla identificirati imena vojnika iz Hrvatske. Na grobljima u Bukovini, kao što su Zvenjačyn, Valja Kuz'myna i druga, neophodno je obilježiti imena poginulih podrijetlom iz Hrvatske. Nije isključeno da postoje i druga, zasad nepoznata mjesta, na kojima se nalaze posmrtni ostaci vojnika s područja Hrvatske.

Nazive mnogih mjesta gdje su pokapani vojnici čuvaju austrijski i drugi arhivi. Pri njihovu istraživanju važno je uzeti u obzir da naselja pod austrougarskom upravom ne nose uvijek ukrajinski naziv, već su često njemačkom transkripcijom izvedena iz poljskog ili rumunjskog nazivlja. Kao primjer ove problematike može

nam poslužiti pismo koje je autor zaprimio od Denisa Štuleca iz Samobora. Naime, Denis Štulec je potaknut obilježavanjem stogodišnjice početka Prvoga svjetskoga rata, odlučio istražiti sudbinu poginulog pradjeda Stjepana Štuleca, rođenog 1896. u Samoboru, a koji je poginuo 1. kolovoza 1917. u Schipenitz ili Szypynci. U odgovoru iz Arhiva u Beču saznao je da pradjed nije poginuo kao pripadnik zagrebačke 25. domobranske pješačke pukovnije, nego kao pripadnik sisačke 27. domobranske pješačke pukovnije.

Betrifft: Grablage des Stephen STULEC

(*1895 in Samobor/Gespanschaft Zagreb, t1916), k. u. k. Armeeeingehöriger im Stande des k. u. Landwehr-Infanterie-Regiments Nr. 25

Sehr geehrter Herr Stulec,

in Beantwortung Ihres Schreibens vom 24. März 2015 teilt Ihnen die Direktion des Kriegsarchivs mit, dass nach hiesigen Informationen ein 1896 in Samobor (damals Gespanschaft Zagreb/Kroatien) geborener Stjepan STULEC zuletzt als Honved im k. u. Honved-Infanterie-Regiment Nr. 27 gedient hat. Dieser ist am 1. August 1917 bei Schipenitz bzw. Szypynci (damals Bezirk Kotzman/Bukowina) gefallen und wurde dort auch bestattet. Genauere Angaben zur Grablage sind hier nicht überliefert.

Zahvaljujući odgovoru, pronađeno je mjesto pokopa, što je mladome tragaču omogućilo daljnje istraživanje: „Moja želja je posjetiti pradjedov grob, urediti ga i ako je moguće napraviti spomenik. Trenutno se mučim i tražim na karti gdje je taj grad Schipenitz ili Szypynci.“⁵⁸ Iz ovog primjera uočavaju se neke karakteristične etape za takvu vrstu istraživanja: želja da se pronađe mjesto pokopa, kontakt i odgovor iz arhiva, namjera da se ode u mjesto pokopa i problem identifikacije naziva. Potonje je izrazit primjer ukrajinskog naziva transkribiranog na njemački jezik, s obzirom da je ukrajinska Bukovina bila pod austrijskom upravom. Naziv *Schipenitz* ili *Szypynci* je na ukrajinskome Šypynci (danas se piše na engleskome Shypynsi, Chernivets'ka oblast, Ukrajina); ukrajinski naziv: Шипінці – село Кіцманського району Чернівецької області. Nalazi se u prikarpatskom dijelu Bukovine, na lijevoj obali rijeke Prut, u dolini riječice Sovycja; administrativno pripada Kicmans'kome okrugu Černivec'ke oblasti. Na seoskome groblju nalazi se zajednička grobnica vojnika austrougarske i ruske vojske. U vrijeme stvaranja zajedničkih grobnica 1935. pojedini ostaci preneseni su u zajedničke grobnice. Na groblju u selu Šypynci spomenik palim vojnicima o vlastitome je trošku podigao stanovnik sela Zaharij Symovyč, koji tvrdi da je ondje pokopano do stotinu vojnika. Na spomeniku ispod križa piše: „Zajednička grobnica u kojoj počivaju vojnici koji su poginuli u godinama Prvoga svjetskog rata 1914. – 1918. Tijela su njihova na poljima, a djelo njihovo nije zaboravljeno.“⁵⁹

Nezaobilazni pomagači u traganju za mjestima pokopa su istraživači iz zapadne Ukrajine. Njihov rad potajno je započeo pri kraju sovjetskoga razdoblja i traje do danas, a značajan poticaj dalo mu je obilježavanje 100-godišnjice rata. Međutim, iz Hrvatske do danas nije upućen službeni zahtjev za suradnju na istraživanju ili obilježavanju mjesta gdje se nalaze posmrtni ostaci vojnika s područja Hrvatske. Tijekom istraživanja nailazili smo na spremnost ukrajinskih istraživača za suradnju, čiji bi daljnji rad oko identifikacije vojnika olakšale upute i pojašnjenja iz Hrvatske. Jedan od primjera je pismo Ostapa Kozaka, istraživača iz Drogobyča u Ljivis'koj oblasti. Na upit o ondje pokopanim vojnicima podrijetlom iz Hrvatske odgovara da ga je upravo ovo pismo potaknulo na pregled postojećih popisa poginulih: „Može se reći da se u popisima pokopanih, Hrvati susreću na (lokacijama) Lavov, Mostys'kyj, Gorodec'kyj, Žovkivs'kyj, Drgobyc'kyj povit (općina) nekadašnjega Ljivis'koga vojvodstva predratne Poljske. Ne isključujem da taj popis nije konačan... Ali, budući da nisam kroatist, nisam dovoljno upućen u načine identificiranja. Međutim, skrećem pozornost da u nekim popisima (na žalost ne u svima) postoje čitko obilježena mjesta rođenja. Prema tome je u popisima obilježeno 'Kroatien' ili 'Kroacia'. Također na podrijetlo vojnika upućuju nazivi i brojevi pukovnija. U austrougarskoj vojsci postojale su nacionalno homogene ili

58 Zahvaljujem Denisu Štulecu na dokumentaciji o kretanju hrvatskih (domobranskih) postrojbi u Prvome svjetskom ratu.

59 Володимир Заполовський, Степан Осачук. Слідами забутої війни в Буковині, стр. 34.

mješovite pukovnije. Na primjer, u Mostyc'kom ili Žovkivs'kom povitima (okružima) među poginulima ima mnogo vojnika pješачke pukovnije br. 70 (Peterwardeiner Infanterieregiment Nr. 70). Prema informaciji s interneta, u toj su pukovniji Hrvati i Srbi činili 79% sastava.⁶⁰ U Drogobyc'kome povitu susreću se vojnici iz Otocaner Infanterieregiment Nr. 79. Osim toga, Hrvate sam mogao identificirati prema karakterističnim završecima prezimena na -ić. Bit ću zahvalan ako mi možete pomoći u načinu identificiranja hrvatskih prezimena i imena.“

Može se zaključiti da s ukrajinske strane postoji želja i spremnost za suradnju.

---

60 http://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_k.u.k._Kampftruppen#Nr._61.E2.80.9370

SVJEDOČENJA MIROSLAVA KRLEŽE

Stvaralaštvo Miroslava Krleže na temu rata posebno je važno jer se u njegovim djelima zrcali poimanje hrvatskih intelektualaca o ukrajinskim krajevima u kojima su boravili ljudi iz Hrvatske. To je i prikaz sudbine ne samo hrvatskoga, već i ukrajinskog čovjeka u ratu, traganje za izlaskom iz društvene krize. Mada je boravio na bojištima relativno kratko, Krleža je dao niz svjedočenja koja su iznimno važna za rekonstrukciju kretanja hrvatskih vojnika. Krleža je u ukrajinski ratni prostor bio neposredno uključen kao pripadnik zagrebačke 25. domobranske pješačke pukovnije. Svjedočenja o boravku te vojne postrojbe na ukrajinskome području potvrđena je nizom dokumenata i svjedočanstava, te grobljima s obilježjima 25. domobranske pješačke pukovnije. Prema Stanku Lasiću, „Krleža je iz Zagreba otišao na frontu iz one kasarne iz koje je godinu dana ranije krenuo na rusku frontu Josip Broz Tito“, a krenuo je „za vrijeme Brusilovljeve ofenzive“.⁶¹ Iako nije poznato gdje je točno boravio Krleža, on spominje neka mjesta kao Nadvorna, koja gori u ratnoj ofenzivi, te niz drugih toponima, što su konkretne povijesne činjenice. Nadvorna/Nadvirna jedno je od mjesta u kojem su boravili hrvatski vojnici.

Već naziv drame *Galicija* upućuje na taj prostor, s objašnjenjem da se radi o ukrajinskoj povijesnoj pokrajini.⁶² Pisac upućuje na Galiciju u sklopu Austro-Ugarske, pod poljskom dominacijom: *Desno od peći velika karta austrougarske monarhije s poljskim natpisom, a do nje pokrajinska autonomna karta Galicije sa ćirilicom koja jasno se razabire*. Zamisao, začetak djela, potječe iz ratnih dana, kada se Krleža zatekao na Istočnome bojištu.

Mladi pisac postaje ne samo svjedok, već i analitičar jednog od najkrvavijih događaja u kojima zamišlja buduće djelo, što pojašnjava u podnaslovu: *Zbiva se u Galiciji u jesen godine devet stotina i šesnaeste*. Moralni princip autora izražava jedan od protagonista drame: „Najveća je hrabrost u životu: imati snage pogledati stvarima u oko.“ Bit stvari je apsurdnost rata: „mislim da se nikada nisam toliko

61 Stanko Lasić. *Krleža. Kronologija života i rada*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1982, str. 126.

62 Miroslav Krleža. *Galicija*. Djela Miroslava Krleže. Svezak dvanaesti. Zagreb: Naklada Ljevak, Matica hrvatska, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, MMII.

nasmijao ljudskoj gluposti koliko baš u Galiciji za vrijeme Brusilovljeve ofenzive 1916.“ Polazni kriterij procjene događaja za Krležu je sudbina nevine osobe koja postaje žrtvom zla. Prikazujući različite stavove u poimanju rata, umjetnik razvoj događaja temelji na viđenome neposredno u ukrajinskoj sredini – brutalno nasilje austrijskoga vojnog vrha nad bespomoćnim ukrajinskim seljaštvom. U tome se izražava duboko humanistički svjetonazor autora koji je zgrožen pretvaranjem nedužnih ljudi u žrtve rata. To je jedna od najtežih impresija koja ga prati na putu s ratišta. Važno je istaknuti da je Krleža dao svjedočenja u vrijeme žestoke cenzure pa je čak i nakon rata izvedba drame *Galicija* bila zabranjena neposredno prije zagrebačke premijere 30. XII. 1920. „Skinuta je s repertoara u posljednji čas 'po višem nalogu'.“ Da je njegovo tumačenje rata izazivalo nelagodu i kod sugovornika, indikativna je epizoda susreta s jednim mađarskim piscem: „U Budimpešti (...) na povratku iz Galicije, razgovor u budimskom stanu pjesnika, kad sam mu pričao što se zbiva na fronti i kako se ratuje protiv vlastitih građana Rutena kao veleizdajnika, pretvorio se u nervozni dijalog. Na moju reportažu *ad hoc*, kako se u Galiciji čovjek kreće kroz aleje vješala“, hrvatski pisac, kako priznaje, dobio je grub odgovor o nužnosti pobjede upravo zemlje koja te represije provodi. Na takvo „rodoljubno“ oponiranje sugovornika Krleža mu je odgovorio „da nema domovinu samo on, da imamo i svi mi ostali, drugorazredni građani mađarski“. Dakle, hrvatski je pisac stao na stranu Rutena, odnosno Ukrajinaca i bio je u tome možda jedini hrvatski pravobranitelj ukrajinskih civilnih žrtava austrougarske vojske.

Kroz tekst drame prolazi tema nasilja nad mirnim pučanstvom koje postaje žrtvom upravo vlastite vlasti. U opsežnoj literaturi o drami kao da se zaobilazi činjenica da se cjelokupni dramski rasplet u trima varijantama Krležina djela temelji na liku ukrajinske žene kao žrtve. Prikazivanje represija zasnovano je na stvarnim činjenicama rasprave o ukrajinskom pučanstvu, optuženom za „izdaju“. Scena s galicijskom seljankom je središnja u razvoju radnje: zbog pobune seljanke kojoj su oduzeli kravu, ona je uhićena, pretučena i obješena. Pisac prikazuje brutalne scene kažnjavanja ukrajinskog pučanstva prema naredbi austrijskoga vojnog vrha: *Histerično razbješnjena, potpuno vansebnna Romanowicz-Russcukova, koja se otela rulji konjanika koja je progoni u stopu, stignuši babu kao gruba hajka koja je šćepala, a baba se ne da i, otevuši se rulji i ugledavši barunicu i Horvata u zagrljaju, izbezumila se potpuno.* Monolog ukrajinske seljanke je izraz stanja pučanstva pod vojnom intervencijom: *Lopovi prokleti, divlji zvjerovi, pobio vas Gospod, otimate blago nevinom gladnom svijetu, hajdučijo pogana, ubijate, robite, palite, vješate nevin svijet, koljete, gazite, a ovdje se kurvate pred likom Gospodnjim, ali ima još Boga, pobit će vas on ... otela si moju kravu, vrati mi moju kravu, lopovi prokleti... Prikazuje scenu kažnjavanja bez opravdanja nasilnika: ... su je spopale rutave šape i oborile je čizmama i tu će je gaziti i začepiti joj suludu gubicu bez milosti... batine, mukli udarci, glasne zaušnice, histerično cviljenje babe... Fuj, stidite se, kurve, tu se kurvate, a otimate narodu blago, pustite me, lopovi...; ... čizme, ostruge,*

zveket sablja, oružja, baba je svladana, klupko od mesa u jednoj sekundi oboreno, sputano i vezano na podu, žena je postala predmet.

Uz hrvatske žrtve koje su uvučene u rat, kao simbol ljudskoga stradanja pisac uvodi lik obješene ukrajinske žene. Ona u tekstu figurira kao implicitno, međutim njezin lik na vješalima je središnji u razvoju drame. Polazeći od stvarnosti koju je mogao doživjeti na bojištu, Krleža konkretan događaj pretvara u alegoriju. Lik ima univerzalno značenje: autor groteskno ismijava vojni sud kroz patetičnost sudskih tirada, visokih vojnih činova koji su zaokupljeni postupkom obične starice, kojoj su ukrali kravu, optužili su je u tobožnjoj zavjeri i okrutno ju kaznili. Njezina je sudbina ujedno alegorijska slika patnje ukrajinskoga, slično kao i hrvatskoga seljaštva.

Krleža događaj kažnjavanja prikazuje samo kao jedan u nizu drugih. Nasilje se vrši i nad ostalim predstavnicima civilnoga društva, nad ukrajinskim svećentvom, dakle grkokatolicima. Spominje se Drapčinski Grigorije, svećenik-učitelj, koji je u školi „deklamirao djeci da treba biti pošten, moliti se bogu, ljubiti svoga bližnjeg, raditi, vjerovati u čovjeka, u progres, a onda su ga ustrijelili zato jer je pisao ćirilicom“. Žrtve su i Ukrajinci s druge strane bojišta, dakle Krleža zna za podijeljenost Ukrajine na podaustrijsku i podrusku te za tragediju ukrajinskog čovjeka koji je primoran ratovati s ljudima iste nacionalne pripadnosti. Ukrajinci s istočne i zapadne strane bojišta uvjerljivo su prikazani karakterističnim prezimenima: istočni Ukrajinac u ruskoj vojsci obilježen je tipičnim istočnoukrajinskim prezimenom: seljanka je optužena „da je u svom domu potajno pružila utočište ruskom prebjegu – pješaku Alekseju Jakovljeviču Gordenku i „omogućila mu bijeg“. U krugu žrtava je i židovski kontingent Galicije: „Nadalje je podržavala povjerljive veze s ustanovljenim i na smrt vješanjem osuđenim ruskim špijunom Avramom Samojlovičem.“

Tema nasilja je središnja u svim varijantama drame gdje se spominju žrtve vojske (pop, baba), u nizu epizoda pisac upućuje na stradanja civilnoga stanovništva kao objekta austrijske represije, što dovodi galicijsko pučanstvo u bezizlaznost: „a što je preostalo udovici nego da prereže žile, i to je neka vrsta političkog obračuna, što će biti s tom jadnom djecom, no dobro, pop je pucao, onaj je pisao ćirilicom, žena je presjekla žile, a babi su oteli kravu, preglupo, sve su to politički obračuni. Pop se opro rekviziciji, a baba se pokorila rekviziciji, a onda su joj napakovali onog glupog Rusa s dinamitom, ...njoj su ukrali kravu, i zato će je svejedno objesiti! *Vani plač djece za mrtvom majkom koju prenose u drvnicu.*“

Pisac naglašava da su stradanja ukrajinskoga seljaštva ostvarena uz naredbe više- ga austrijskoga vodstva. Scene brutalnosti prema pučanstvu odvijaju se u nazočnosti generala iz Vrhovnog zapovjedništva, to je ekscelenc Feldmarschalleutnant von Hahnencamp. Upravo je taj predstavnik – inicijator surovoga kažnjavanja: „Čim se doznalo za feldmaršallajntantovu sugestiju, sve je bilo samo formalnost“, „Staroj babi je odzvonilo (...) Nije se dalo na žalost ništa učiniti. Još prije rasprave rekao mi je major Hochnetz, da je izričita želja feldmarschalleutnantova, da se ne uvaži

nijedna olakotna okolnost!“ Vojni vrh je prikazan likom „starog“ feldmaršala koji mrzi pučanstvo, a zbog podizanja morala potonjega naređuje vješanje. Starica je kažnjena čak „osudom divizijskog ratnog suda, ...ekselencija kazala da će sve selo popaliti do temelja. Sve će, veli, porušiti s topovima i zaklati“. Absurdnost optužbi izražena je nizom opažanja obilježenih sarkazmom. Naime, ukrajinska seljanka je optužena da je uvrijedila Njegovo Previšnje Veličanstvo Cara i Kralja. Nizom scena koje se pojavljuju u različitim varijantama djela, pisac prikazuje vojni vrh u negativnome svjetlu, ispunjen amoralnošću, dvorac s vojnom elitom je oslikan kao *pijana antipatična lica, ... njuške i odvratne obraze*.

Upućenost autora u ukrajinsku stvarnost pokazuje korištenje toponima i imena. U različitim varijantama djela ime ukrajinske seljanke javlja se u ukrajinskom obliku, ali napisano prema tadašnjim austrijskim i poljskim oblicima, što govori o dobrom poznavanju lokalnoga konteksta. Za lik seljanke Krleža je izabrao ime koje je čuo i poznao – tipično galicijsko kao Romynovyč, Ruščuk: *Romanowicz-Russcukova, Ivana Romanović Ruščuk, rođena Vinjenko, udovica pokojnog poljodjelca Romanovića Ruščuka Vazula, sa stanom u Vorovki Lesznoj, kuća br. 320*.

Uključivanje mrtvih u popis likova karakteristična je osobina stilskoga postupka pisca, a ima i dramaturško značenje – upravo je obješena seljanka središnji lik dramskoga razvoja: *Na granama lipe, oko dvadeset centimetara iznad zemlje, visi stara Romanovička*. Koliku važnost pridaje autor tome liku svjedoči činjenica da se upravo ispod nevino kažnjene odvijaju događaji drame. Stavom prema žrtvi nasilja pisac prikazuje moralno stanje svojih sudionika – od apologije zločina, preko izživljavanja nad mrtvom (*crna krpa, stara krava*) do osude zločina i moralne apoteoze, vrhunac čega je prikaz žrtve kao *raspeto tijelo*. Upravo Galicija postaje mjesto kajanja, lik žene-žrtve središnji je u kulminaciji finala – kao optužba, osuda visoke komande i hrvatskog oficirstva koji sudjeluju u represijama. Monolozi Horvata su izraz Krležina humanizma, sućuti prema pučanstvu kao patniku. Kažnjena seljanka postaje poticaj za osmišljenije sudbine hrvatskih vojnika koji sudjeluju u zlu, voljom tuđih i za tuđe interese. Autor postavlja pitanje – što rade hrvatski vojnici, oficir Horvat u tome ratu kao izvršitelj tuđe naredbe vrši nasilje nad civilnim stanovništvom, uobličeni starom ukrajinskom ženom. Pisac proširuje moralni aspekt na politički, pitajući se zašto su Hrvati uvučeni u to ludilo, postajući izvršitelji zla. Hrvati su kao i Ukrajinci – žrtve sarajevskog atentata: *što mi imamo od tog njihovog brauninga? Da pred nama visi jedna nevina žena, kojoj su ukrali tele, a onda je osudili na smrt!*

Kroz mučna Horvatova razmišljanja pisac ne opravdava događaje ratnim okolnostima, već prikazuje sudjelovanje oficirstva u nasilju kao „potajno, gadno, sramotno grabežno umorstvo“. Njegov heroj doživljava sebe kao *Ubojica bez olakotnih okolnosti, to, i ništa drugo! Zločinac...* Pokajanje se prenosi s osobnoga na nacionalno: Hrvati su postali oružje u izvršenju zla, hrvatski čovjek mora „*biti vezan kao pas na lancu (...), sam vješati ili biti obješen, to je naš pravi obraz bez obrazine*“. „*Taj (hrvatski – J. P.) logor*“ – je zona poniženja, nasilja – ustvrđuje autor kroz likove oficira (Horvat, Orlović) koji optužuju sebe zbog sudjelovanja u zločinu. Scene

nasilja pretvaraju se u ekspresivnu sliku pokajanja: *Ja sam krvav! Ja sam prljav! Ja nemam karaktera! Ja sam hulja! Ja sam zatajio jednu mrtvu ženu! Nju su tukli kundacima i nogom i zaklali je, a ja sam to gledao i zatajio!* U varijanti drame *U logoru* (1947) lik obješene žene osmišljen je kao simbol europske amoralnosti: „noćas čitava Europa stoji pod vješalima ...“.

Pojava mrtve sjenke u finalu, uz pogrebnu Horvatovu svirku, usred pijane elite u dvorcu, predstavlja idejnu apoteozu drame. Uz pogrebnu pjesmu, nastalu zebnju, paniku, gužvu *u sve dramatskijem porastu, pojavila se na vratima Ruščukovica, voštano blijeda, ona ista Ruščukovica, u svojoj bijednoj crno-bijeloj ukrajinskoj nošnji sa lipove grane, i kao priviđenje, zasljepljena... ona se nalazeći kao u snu, silazi polagano..., kao sjenka koja se javila s onu stranu dobra i zla.* Lik žene pretvara se u oličenje naroda, izraz zločina vojne komande. Autor oslikava patnicu kao raspelo koje vodi prema prosvjetljenju. Ta ukrajinska žena prikazana je kao majka koja donosi oprostaj upravo hrvatskom oficiru u njegovu pokajanju: *Lice joj je potpuno mirno! Kao da ju je netko pomilovao!... Izraz joj postaje blag i svetački miran.* Koristeći se Shakespeareovim modelom povrata ubijene žrtve na scenu, Krleža uzvisuje svog junaka koji izražava moralni aspekt drame. Činjenica da tu ženu vidi samo Horvat, kao da naglašava autorovo viđenje tragedije pučanstva u ratnome zlu koje pada i na izvršitelje kao odgovornost: *zar je ova žena jedina koju ste objesili, i mene ste objesili s njom, vješate svoje vlastite građane kao bijesne pse, paroha u Horovicu objesili ste, a i onog jadnog učitelja Dapczynskoga, jer su učili djecu da mole Očenaš staroslavenski... .*

Poznavanje ukrajinske Galicije

Krležu je zanimalo ukrajinski ambijent, poznao je određene etničke, političke i kulturne osobine pokrajine. Znao je za razlike u onomastici, što naglašava u imenima, odabrao je ime koje je bilo predmet optužbi u proruskoj špijunaži, međutim on zna da je to izrazito ukrajinsko: – Romanovyč, Ruščuk su prezimena zapadnoukrajinskoga stanovništva nastala od osnove davnog etničkog naziva Rusyn, Rus'-čuk i drugih oblika osnova kojih je Rus'. Autor poznaje istočnoukrajinske oblike, upravo su tako prikazani Ukrajinci s istočne strane: Gordenko, Viljenko. Spominje ukrajinsku narodnu nošnju, govori o ulicama Lavova, zna za židovsko stanovništvo Galicije koje također pati. Uvodi i niz židovskih likova: spominje Židova koji se pojavljuje usred noći, razgovara udvorno, alegorijski! Židov kojega su također objesili – Avram Samojlovič je optužen za špijunažu; Židov s antikvitetima iz kakve tužne Lavovske ulice, „jednu sam staru Židovku gledao kako je spasila svoj porculanski noćni lonac i tako je trčala s gorućom svijećom u jednoj, a s nachttopfom u drugoj ruci“.⁶³

63 Miroslav Krleža. *Davni dani. Zapisi 1914–1921*. Zagreb: Zora, 1956, str. 219.

Našavši se u Galiciji, Krleža je osluškiavao ukrajinski jezik i dolazio do zaključka o njegovoj bliskosti s hrvatskim, što se odrazilo u drami govorom jednog od hrvatskih vojnika: *Plače baba, a ti ju sve skoro razumeš, jer govori kao naški. Te je još Stevo Grubićev prevadjo adjutantu u zapisnik, jer je Stevo Grubićev naučio taj galicijski jezik, a adjutant ni slova ne razume, jer je Madjar, pa ne razume ništa.* Zanimajući se za tamošnje političke okolnosti, upućen je u unutarnje razdore galicijskih političara proaustrijske i proruske orijentacije, što se čuje u replikama: *Sve su to ukrajinske finte, denuncirali su ga njegovi vlastiti Ukrajinci, švarc-gelb ausraraili, „Dvor je uz nas“.* Takav razdor piscu je sličan hrvatskim borbama i opredjeljenjima za središta političke moći: *baš kao i kod nas, politički obračuni, kriminal...*

Ukrajinska stvarnost izražena je i toponimijom koju pisac spominje kao maršrute ratnih događaja. Nazivi su u različitim varijantama – češće poljskim ili njemačkim, što je razumljivo s obzirom na političku dominaciju jednih i drugih u toj regiji. Ponekad pisac miješa nazive iz različitih izvora koji se odnose na lociranje bojišta – sve radi stvaranja kolorita Galicije, što svjedoči o njegovoj upućenosti u tamošnje prilike. Osim što je znao ili čuo za te nazive neposredno na terenu, mogao ih je kasnije preuzeti iz novinskih izvještaja, čime se objašnjava različitost pisanja sličnih naziva. Međutim, autor nije težio preciznosti, njemu je naziv važan kao znak regije. U tom se nazivlju očituju ukrajinski oblici koje autor prenosi na više mjesta i u različitim prigodama. U prikazu događaja iz Brusilovljeve ofenzive 1916. on toponimijom obilježava važne događaje kao što je pad središnjega grada regije u kojoj je boravio: „Od devetog augusta kad je pao Stanislavov“; „Nadvornu sam vidio preksinoć gdje gori“; „Palo je Grabovječko uporište, Rusi su ga zauzeli na juriš“, „Tarnovica gori“, „povlačenje na Havrilovku“. Često se, u različitim tekstovima, koristi autentičnom toponimijom za obilježavanje linija bojišta: Rawa-Ruska-Rzeszow-Zydaczow, Zloczow-Brzezany-Grabowiec-Worowka-Leszna; spominje vojni razmještaj u mjestima koje navodi kao: Dobra Noć, Cuciluv, Nadworna, Grabovjec, Tarnovica-Lesna, Havrilowka, Rosulna, Havrilovka. U različitim varijantama dramskoga djela, kao na primjer 1922, nastavlja uporabu toponimije da ocrta marš-rute rata, gdje se uočava već hrvatski način prenošenja ukrajinskih naziva, uz njemačke ili poljske: Zolotinov, Lemberg, Lavovska ulica, Černovice; Vrzezany, Zydaczov, Zloczov, Ravaruska, Vorovka Lesna. U zapisima *Davnih dana* iz 1917. piše: Roznytov, Kolomeja, Delatyn, Munkač.⁶⁴ U finalu drame čuje se ukrajinska toponimija s poljskim elementima pisanja: „Odlazak na Havrilovku, Grabowicz je paol!“

Pisac dočarava vojničku stvarnost prikazom časnika i domobrana. U središtu pozornosti su moral, idejna i etička opredjeljenja visokog staleža oslikanog diskusijama i odnosima između časnika. Prikazuje razmimoilaženja, scene nasilja nad podređenima, okrutnost časnika, kažnjavanje vojnika, što sve zajedno predstavlja moralnu degradaciju visokih društvenih slojeva. Likovi koji izražavaju njegove

64 *Isto*, str. 229.

stavove (Horvat, Gregor, Orlović) su u manjini glede negativnih. Kontrast u položaju vojnika i časnika prikazan je ekspresionističkim slikama blata u logoru, teškim vojničkim noćima ispunjenih patnjama; nasuprot tome je sjaj blistava dvorca, ispunjenoga pijanstvom, licemjerjem i slično. Moralna degradacija likova iz dvorca je u suprotnosti s kontingentom domobrana, koji je ocrtan piščevim simpatijama i kratkim ekspresivnim potezima. Obični vojnici su humanisti, međusobno se drže, podržavaju zemljake, spominju zajedništvo u teškim okolnostima, oslovljavaju se s „kume“, pomažu si, dijele ono malo što imaju, kao duhan i slično; žale se na odnos prema njima: *nas ovi izjelice Magjari sve opuste i okradu, vrag ih odnio*. Kolorit nadopunjuje stvarnost ruske vojske: spominju se puk iz Vologde, „sedam pukova Čerkeza“, žestina neprijatelja koji može ubiti ili zarobiti: *Ako te ne zakolju Čerkezi, žderat ćeš šči* i druge pojedinosti iz vojničkoga života.

Na završetku dramskoga djela Hrvati su prikazani kao pobunjenici, branitelji potlačenih Ukrajinaca, raspravom o kažnjavanju generala i uzvicima iz Vrhovnog zapovjedništva: *Velezdajnička bagra, ti Hrvati!* Razbijanja u dvorcu, posebice svega staklenoga, simbolički označavaju krhkost monarhije koja se neumitno ruši. Završnom scenom kažnjavanja časnika nagovještava se tema izlaska iz „galicijskoga blata“, u smislu rata. Za Krležu je stanje ukrajinskog i hrvatskog pučanstva slično, što izražava uporabom iste formule: taj život, siromašan i bezizlazan, je „blato“, na jednoj i na drugoj strani monarhije. Galicija – „blato“ slično „kao ovdje“. U Galiciji pate i Ukrajinci i Hrvati, što pretvara taj naziv u pojam apsurdnosti rata prikazanog tmurnim pejzažima i ekspresivno ocrtanog uporabom pojmova „galicijsko blato“, „kiša galicijanska“. Sumornu sliku rata otkriva već u početku negativni lik pijanog Waltera: *„Znaš li ti uopće što je to Galicija?“ „Haha! Galicija! Prokleta Galicija. Prokleta Galicija! ... Ti si u Galiciji! Pij! Pij! ... Sve je to prokleta! Jesi li učio Galiciju? Znadeš li ti, što je Galicija? Što? Galicija! ... nikakva specijalna ni generalna karta, ništa na svetu ne može da objasni Galicije! Nego moraš sam da rukama mesiš to prokleta galicijansko blato i da krepavaš u tom tereništu, i da poližeš taj teren – mater mu njegovu – pij – pij!“*

Međutim, taj prikaz je samo uvod u osnovnu ideju: Galicija je „Ta internacionalna klaonica“, ona je potrebna piscu da prikaže put kao izlazak iz klanja. Prikazana kao *blato*, Galicija je za Krležu – zona prebjega „iz imperijalizma u socijalizam“. Tako se kroz lik Kadeta osluškuje sam autor, razvija se apologija boljševičke Rusije, ideja bijega iz „ove Austrije“ u Rusiju kao „spasenje“.

Dramska varijanta pod naslovom *Galicija (Kroaten-Lager)*. Fragment u četiri čina iz ciklusa *Hrvatski bog Mars* upućuje na povezanost teksta s novelama u kojima pisac nadalje razvija svoje ideje.

Spomenik palim vojnicima

Zbirka novela *Hrvatski bog Mars* je snažno prozno svjedočenje o sudbini hrvatskog čovjeka u tome ratu. Za ukrajinski kontekst je posebice važna prva novela, *Bitka kod Bistrice Lesne*. Rad na proznom ciklusu autor je započeo 1916. u jeku rata, s humanističkom idejom da piše o poginulima kao svjedok – „znao sam za masu mladića (mojih bivših drugova iz Ludoviceuma) da su pali mrtvi“. Krleža smješta poginule na lokaciju Bistra Lesna, što je njegov toponimijski neologizam. Naziv Bistrica je prilično rasprostranjen u slavenskoj ojkonimiji, uključuje naselja i hidronime, ali naziv Bistrica Lesna nije poznat u popisu ukrajinske toponimije. Vjerojatno je riječ o autorovu modeliranju zbog metafore, jer Krleža nije težio konkretiziranju, već je stvarao simbole na osnovi toponima, sličnih onima po Galiciji. Ondje su nazivi Bistrica česti: već je grad Stanislaviv smješten između dviju rijeka Bistrica; u blizini se nalazi selo Bistrica i slični toponimi, dosta srodni hrvatskima. Na osnovi tih asocijacija Krleža stvara toponimsku sintagmu *Bistrica Lesna*. U ovome slučaju nije važno konkretiziranje, jer pisac teži i utjelovljuje simboliku sudbine običnoga čovjeka koji je poginuo za tuđe interese. Likovi su svojevrsni spomenici hrvatskome seljaku koji je završio život, pokopan u galicijskome selu, što potvrđuju lokacije pokopa hrvatskih vojnika. Srodni su likovima ukrajinskih seljaka, prikazanih kao žrtve toga rata – u stvaralaštvu istaknutih zapadnoukrajinskih pisaca kao što su Vasylyj Stefanyk, Oljga Kobyljans'ka, Osyp Makovej i dr.

Rat donosi patnje hrvatskome seljaku, slično kao i ukrajinskome. Za pisca je bezizlazno stanje pučanstva u ukrajinskoj Galiciji slično onom u Zagorju, za koje rabi isti pojam „blato“. U noveli *Bitka kod Bistrice Lesne* Krleža svoje likove prikazuje od Zagorja, gdje oni *stoljećima pate na našem blatu* (sv. 7, str. 7), sve do Galicije, gdje je život sličan – *galicijsko blato* kao prokletstvo. Dakle njihova sudbina počinje u domovini, gdje oni „pate na našem blatu“, a završava se na bojištima Galicije, u istome blatu. Oni su, kao i pisac, tuđom voljom dospjeli tamo i ostali su pokopani u zemlji ukrajinske Galicije, što je središnja tema pripovijetke *Bitka kod Bistrice Lesne*. To umjetničko djelo – nije dokument, nije izravan prikaz, već simbol koji se izražava u imenima, nazivima mjesta bitke i likovima sudionika. Osim alegorije, djelo je najznačajnije kao metafora građena na stvarnosti. Događaji se odvijaju na hrvatskom i ukrajinskom prostoru: pripovijetka započinje prikazom onih koji su *živjeli u početku tihim i gorkim životom* u svojoj domovini. Međutim, *sva ta bijedna zagorska, prigorska i kalnička sela i naselja, rasuta po šumama i jarugama, doživjela su u svojoj prošlosti mnogo i mnogo katastrofa...*, (u njihov je život) *ujahao ...taj posljednji habsburški rat*. Umjetnik majstorski opisuje likove – obične seljake koji završavaju smrću. Posebice je ekspresivan završetak s alegorijskim prizorom, gdje mrtvozornik čitanjem pisama poginulih simbolično otkriva njihove intimne osjećaje. Kroz te likove Krleža kao da je podignuo spomenik svima koji su pokopani, čija su imena s vremenom nestala s drvenih, na brzinu izrađenih križeva. Novela je

ekspresivna, neposredna ilustracija završetka opisane bitke – pokop i trivijalna, rutinska procedura koju izvršava mrtvozornik. Međutim, taj finale je alegorija, simboličko uopćavanje brojnih drugih koje su završile grobovima vojnika iz Hrvatske, pokopanih širom Galicije i drugdje na prostorima Istočnoga bojišta.

Internacionalistički slavizam kao utopija

Nakon što je u drami *Galicija* prikazao rat i bezizlaznost stanja te besmislenost žrtava u noveli *Bitka kod Bistrice Lesne*, Krleža u pripovijetki *Kraljevska ugarska domobranska novela* daje vlastitu viziju izlaska iz toga *blata*. Novela je svojevrsna politička i ideološka deklaracija jednoga dijela hrvatskih intelektualaca koji vjeruju u boljševički prevrat u Rusiji kao spas za pučanstvo, pa i hrvatsko. U djelu je majstorski ismijana apsurdnost vojarne kao temelja Austro-Ugarske Monarhije. Autor prikazuje osebjnost hrvatskoga čovjeka, Slavena ponajprije, kojemu je posve tuđa – mentalno, moralno ali i etnički – ta i takva kasarna na kojoj se održava Austro-Ugarska, dakle tuđa hrvatskom etnosu Monarhija. Umjetnik utjelovljuje svoju ideju kao svojevrsnu heroičnu simfoniju. Glavni motiv je *slavjanstvo*, odnosno Internacionala; pisac postupno taj motiv nagovještava i dovodi ga do kulminacije – kao viziju izlaska iz europske krize i spasa koji će doći s istoka.

Krleža vjeruje u pobunu pučanstva, prikazuje nacionalnu osebjnost domobrana koji su svjesni da služe tuđim interesima i sve više prkose vladaru tuđe krvi, jer *sjećaju se kumeki karpatskih galicijskih batina i ne vjeruju u pobjedu*. Ideju prkosa pisac prenosi u likove domobrana, seljaka ponajprije, naglašavanjem njihove pripadnosti etničkom sklopu kojem je posve tuđ austrijsko-ugarski ustroj. Domobrani, odnosno sam Krleža, očekuju osloboditelja koji je upravo njihove krvi i živi tamo, na istoku – slavenskom. Ta Krležina vizija izražena je specifičnim hrvatskim ideologomom – slavizmom, vjerom u slavenstvo kao posebnu etničku, etičku i idejnu formaciju koja će donijeti spas ne samo zagorskim kumekima, već i ljudstvu kroz Internacionalu na čelu koje je slavenski vožd, koji se pojavio na istoku i koji će zaustaviti rat, donijeti mir, blagostanje i ostale dobrobiti. Kao u svojevrsnoj Beethovenovoj herojskoj simfoniji, u tekstu postupno jačaju i ustvrđuju se optimističke note uzvicima *slavjanstvo, slavjanstvo!* Tim snažnim akordima izraženo je uvjerenje u dolazak spasitelja, što se na kraju pretvara u himnu osloboditelju. To je heroj koji nastaje u velikoj slavenskoj zemlji koja će postati pokretač klasnog ujedinjenja, kojemu pripadaju i hrvatski domobrani. Pisac je uvjeren da zajedno s njim taj osjećaj dijeli hrvatski seljak, doživljavajući rat kao bratoubilački. Kod Krleže ta uvjerenja dobivaju izraz internacionalne ideje koja se oslobađa od usko nacionalnih okvira, pretvarajući se u ideju općeljudsku, ali koju predvodi slavenstvo: *Taj osjećaj njihov nikako nije crveno-bijelo-modre boje, i to njihovo Slavenstvo nije Ilirizam, ali to je Slavenstvo instinktivno i javlja se kao osjećaj superiornosti*.

Pred nama je jedna od varijanti mitsko-utopijske legende poznate kao hrvatski slavizam, koji se proteže kroz hrvatsku kulturnu, društvenu i političku misao od renesansnoga razdoblja, kroz barokni i dalje – do secesijskoga slavizma Vladimira Nazora i koji nastavlja 1920-ih Miroslav Krleža u idejno-stilskom obliku pod nazivom internacionalistički slavizam.⁶⁵ Apologija ruskoga boljševizma, posebice Lenjinov lik, različito se izražavala kod Krleže, što je posebna tema. U ovome slučaju za nas je posebice važno doživljavanje ruskoga boljševizma iz perspektive antiratnih novela zbirke *Hrvatski bog Mars*. Pisac je zaokupljen stanjem hrvatskih i ukrajinskih seljaka, ali ne vidi izlaz u njihovim nacionalnim idealima, već u ideologiji internacionalizma slavenskoga podrijetla, što je imponiralo hrvatskom slavizmu.

Međutim, ukrajinska stvarnost opovrgava utopiju koja nastaje iz hrvatske udaljenosti, dakle ne doživljava ruski boljševizam i njegovu evoluciju iz blizine kako ga je doživjela ukrajinska stvarnost. Boljševički prevrat u Petrogradu 1917. bio je „presudan za Krležin život (...) On je u Lenjinu vidio izlaz“ – piše Stanko Lasić. Godine 1924, u godini Lenjinove smrti, čak je krenuo onamo, proživjevši u Sovjetskoj Rusiji nešto manje od pola godine (siječanj-svibanj 1925), dakle manje od Jurja Križanića kojega se Krleža često sjeća u proturječnim razmišljanjima o Rusiji. Za razliku od Križanića koji je također stigao u Moskvu ali je potom prisilno odveden u sibirsko progonstvo koje je potrajalo 15 i još nekoliko godina u mukotrpnim pokušajima da se izvuče iz mitske utopije o Moskovskome spasu⁶⁶, Krleža je boravio samo u Moskvi i bez obzira na različite opaske, u narednim je desetljećima neprekidno potvrđivao odanost boljševičkom vođi. Apologija Lenjina je shvatljiva u okolnostima europske krize i strahota rata. Ideološki je Lenjin za Krležu – obnovitelj internacionalističke ideje. Ako je rat, prema Krleži, razbio ideal Internacionale, uskrsnuo ju je Lenjin. Vjera u ruskog boljševičkog vođu nije nešto novo i bila je jedan od izraza vjere europskih intelektualaca u ruski boljševizam. Krleža je ostao „vjeran jednoj koncepciji koju je kao mladić prihvatio, ali je želi vratiti njezinom čistom izvoru: Lenjin“ – zaključuje Lasić.

U piščevoj vjeri koja bi morala prožimati „široke narodne mase“ osjeća se udaljena nota socijalno-utopijskih legendi folklornoga podrijetla, na čemu se u velikoj mjeri gradi „narodnost“ ruske boljševičke ideologije, koja se u stvaranju mita o pravednosti, dolasku osloboditelja i sličnih ideja orijentirala na svijest s folklornim modelima utopijske vizije budućnosti. Pisac vjeruje toj ideji, on je siguran da i njegovi *kumeki* vjeruju u ideje ruskoga boljševizma kao spas i jako je ogorčen prema onima koji ne vjeruju u njegove ideale. Ako je pučanstvo već prožeto tim vjerovanjem, *Njihovu duboku instinktivnu solidarnost kvvari samo plitka štampa i ideologija glupe i*

65 O hrvatskom slavizmu: Jevgenij Paščenko. *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*. Split: Književni krug, 2010; Isti: „Galicija – ukrajinska i Krležina: suodnos stvarnosti i realnosti“. // *Komparativna povijest hrvatske književnosti*. Zbornik radova XV. (Ne)pročitani Krleža: od teksta do popularne predodžbe. Split-Zagreb: Književni kulturni krug, 2013, str. 84-103.

66 Jevgenij Paščenko. *Juraj Križanić i Ukrajina. Graditelji europske kršćanske unije*. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

nenabražene inteligencije koja ih razdire i sve njihove krvne, moždane i interesne veze kida, a te veze s Rusima, na primjer, ogromne su i tajanstvene – uvjerava Krleža.

Međutim, ukrajinski povijesni kontekst ruši ideal slavenskog internacionalizma, uključujući i apologiju ruskoga boljševizma, vidljivu u djelima hrvatskoga pisca. Sva povijest odnosa između ukrajinskoga i ruskoga prostora, uključujući i razdoblje dolaska boljševičkog „osloboditelja“, predstavlja potonji kao vrlo udaljen od pravednosti prema idealu slavenstva. Apologija slavenstva u sprezi s pojmom internacionale nije bila karakteristična za Lenjinovu koncepciju, boljševizam nije dijelio oduševljenje slavenstvom, povezujući ga s poznatim slavenofilstvom, i smatrajući ga izrazom buržoaske prošlosti. Uporaba slavenske teme u sovjetskoj političkoj propagandi prerasta u kult, u sastavni dio „ideološke borbe“ tek nakon Drugoga svjetskog rata, kada se nastankom *soclagerja* na slavenske zemlje proširila Staljinova ideologija te se poticao razvoj slavistike s uzdizanjem rusistike. Ukrajinska sredina, slavenski srodna, ponajprije seljaštvo, bili su objekt žestokih represivnih intervencija upravo slavenski srodnoga susjeda s njegovim deklariranim internacionalizmom. Ukrajinsko seljaštvo nije prihvatilo ruski boljševizam, zbog čega je platilo istrebljenjem glađu, što je sovjetska ideologija prešućivala.⁶⁷

U Krležinu stvaralaštvu je stvarnost ukrajinske Galicije sastavni dio njegovih idejnih i tematskih preokupacija. Kao svjedok, sudionik i umjetnik, u svoje je tekstone unio ukrajinsku građu koja ima važnu ulogu u djelima ratnoga razdoblja. On se vraća tim *davnim danima* i u sljedećim desetljećima. Koristi se elementima ukrajinske stvarnosti na različitim razinama – za određivanje prostora, u pronalaženju konkretnih likova, sižea, i – kao izraz podloge u stvaranju simbola. Umjetnik se dokazao kao pronicljiv promatrač koji opaža sličnost sudbina hrvatskog i ukrajinskoga pučanstva kao žrtava rata. Upoznat s *Ukrajinskim pitanjem*, Krleža je mogao vidjeti srodnost s hrvatskim težnjama, međutim, on nije dijelio te ideale, stvarajući vlastiti ideal „spasa s istoka“. Ukrajinska stvarnost u odnosu na taj ideal svjedoči o stanju posve suprotnome Krležinim očekivanjima.

Međutim, Miroslav Krleža dubinu svojega humanizma i majstorstvo u slikanju likova stilskim zahvatima nije najsnažnije izrazio u svojem internacionalističkom slavizmu, nego u prikazu nacionalne problematike, ponajprije u prikazu patnji hrvatskoga pučanstva u ratovima na Istočnome bojištu. Svojim djelima podignuo je svojevrstan spomenik nad bezimenim grobovima hrvatskih vojnika koji su ponegdje očuvani zahvaljujući pučanstvu ukrajinske Galicije, i koji je kroz Krležino stvaralaštvo ušao u povijest hrvatske književnosti. Cijelo stoljeće poslije, upravo su likovi sudionika rata koje je oblikovao pisac, pokopani ili preživjeli, ostali jedini spomenik čovjeku iz Hrvatske, a također i Ukrajine – na Istočnome bojištu.

⁶⁷ *Ukrajins'kyj polityčnyj foljklor*. (Ur. Jevgen Paščenko). Kyjiv, 2008; *Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini. 1932-1933. Golodomor/Gladomor*. (Uredio Jevgenij Paščenko). Zagreb, 2008.

VIZIONARSTVO VLADIMIRA NAZORA

Godine 1922. Vladimir Nazor je objavio pripovijetku „Crveni tank“. To jedino djelo pisca na temu Prvoga svjetskog rata, nažalost je ostalo izvan pozornosti tadašnje književne kritike, nije bilo opaženo u narednim godinama, sve do brojnih publikacija, posvećenih stogodišnjici rata, gdje Nazor i nadalje ne figurira kao predstavnik hrvatske književnosti u osvještavanju rata. Međutim, pisac je stvorio vrsnu alegorijsku priču u kojoj je majstorski prikazao ne samo izvore rata i posljedice toga klanja, već je vizionarski previdio budući razvoj događaja koje je pretkazivao završeni Prvi rat, stvarajući preduvjete za onaj Drugi.

U godinama rata Nazor je boravio u Istri, osluškujući ratoborne glasove iz Italije koja će uskoro prijeći na stranu protiv koje su morali ratovati vojnici iz Hrvatske. Pisac nije mogao ne vidjeti i ne osjetiti ratno ushićenje i druga ratoborna raspoloženja koja su harala europskom književnošću ratnih godina. Neophodnost uključivanja svojih zemalja u rat podržavali su mnogobrojni pisci. Gotovo cijela europska književnost ratnih godina, osim ponekih intelektualaca, doslovno je vapila za ratom, izražavajući neizmerno rodoljublje – pozivima na ubijanja. Prvi svjetski rat je otkrio skrivene nagone agresije, težnje koje su se izrazile u nizu nastalih političkih koncepcija, u kojima je nacionalizam bio jedan od glavnih poticaja u stvaranju nacionalnih mitova, političkih utopija. U prepletanju ideja i ideologija rat se smatrao nužnim, neophodnim za utjelovljenje ideala koji se morao ostvariti smrću – ubijanjem drugih. Upravo su u ratu mnogi intelektualci vidjeli glavni put utjelovljenja nacionalnih ideja, skrivenih u društvu i, kako su mnogi smatrali, samo bi ih rat mogao probuditi, izraziti nacionalnu osebujnost i slično. To se potvrđivalo rušenjem monarhija i nastankom novih tvorevina – državnih, ideoloških i estetskih. Modernizam je, deklarirajući nešto novo u odnosu na buržoasku građansku tradiciju, svestrano podržavao rat kao način obnavljanja. U modernizmu je jednim od omiljenih materijala rušenja i stvaranja novoga postalo željezo, koje je oduševljavalo europske umjetnike, kao i tvorce novih vrsta naoružanja – od Londona do Moskve. Važno je bilo svesrdno podržavati rušenje staroga i nastanak novoga, kličući pozdrave ratu i pozivajući na osvajanje susjednih zemalja

u stvaranju novih (vlastitih) velikih država. Modernisti svih zemalja na neki su se način ujedinjivali u izražavanju nacionalnog rodoljublja, uz pozdrave ratu.

Talijanski futurizam je već u prvim manifestima uzdizao pojam Domovine, s kojim se tijesno povezivao militarizam, osvajanje drugih, uz slavljenje nacionalnih generala koji bi morali preporoditi vojni duh nacije, o čemu je, među ostalim, svjedočio Marinettijev govor u Teatro Lirico. S takvim raspoloženjima futuristi su oduševljeno prihvatili rat. Već u prvim ratnim godinama, uz sudjelovanje Marinettija, formiraju se grupe „fašio“, stvorene od ratobornih mladića koje se pozivalo u rat s Austrijom. Kasnije su pristalice tih fašio postali avangarda za potporu Mussolinijevih političkih ideja. U Njemačkoj su brojni umjetnici pozivali u rat, gdje je jedan od istaknutih apologeta militarizma, Ernst Jünger, postao slavan upravo apologijom rata koju je izrazio u djelima, popularnim od 1920-ih. Ideje ratnoga preporoda u njemačkome društvu podupirali su i veliki pisci kakav je bio Paul Thomas Mann, koji je s dočekao rat s nadom u nacionalni preporod. Pogledi i uvjerenja glede rata često su izazvali razmimoilaženja i obiteljske svade pa se i Thomas Mann razišao s bratom jer je Heinrich Mann, koji je već prije emigrirao u Francusku, zajedno s Romain Rollandom, pozivao njemačke intelektualce da osude svoju vladu zbog agresivne politike. Njemački povjesničar i filozof Oswald Arnold Gottfried Spengler, autor djela *Propast Zapada* (1918, 1922), smatrao je Prvi svjetski rat najboljom mogućnošću za ostvarenje preporoda imperije, dok je poraz Njemačke doživio kao najveće poniženje domovine. Bio je samo jedan od brojnih predstavnika europske intelektualne elite koja je prihvaćala Prvi rat kao početak nečega novoga i nužnoga za obnovu društva. Njemački sociolog Max Weber je 1914. pisao da je taj rat u biti trijumf, izvanredan i prekrasan. Slično su razmišljali i ruski modernisti, među kojima je Aleksandr Blok bio ushićen ratom koji će, kako je mislio, u tren pročistiti ustajali zrak. Rat kao željno očišćenje pozdravljao je Stefan Zweig, koji je u ratu vidio omamljujuću i tajanstvenu snagu. Ruska avangarda je ushićena ratom, doživljavala ga je kao nešto sveto: rat je religijski podvig za Nikolaja Gumiljova; rat je ponajprije radost – za Aleksandra Bloka, dok je istaknuti filozof Nikolaj Berdjajev rat smatrao konačnim trenutkom za Rusiju, koja bi upravo sad morala ispuniti svoju misiju prema ljudima, probuditi u sebi skrivenu snagu i preporoditi novu Rusiju. Sličnih primjera ima mnogo u književnostima predstavnika velikih zaraćenih strana...

Oduševljeni ratom, pisci hvale metal koji „pjeva“ kao metak, bomba, tenk i slično, pozivajući da treba dati slobodu tom pjevanju, dakle ubijanju, što je izrazio ruski futurist Aleksej Kručenyh riječima *željezo zvoni, željezo pjeva, dozvolite željezu da poživi* („Железо звонит, железо свистит. Дайте пожить и железу“). Željezo su opjevali mnogobrojni avangardisti koji su svoja djela stvarali upravo od metala i slično.

Jedan od objekata divljenja i slavlja bio je željezni mastodont – tenk, nastao upravo u godinama rata. S tenkom se povezivala pobjeda neprijateljskih snaga i nastanak, na njihovim pregaženim tijelima, novih nacionalnih formacija. Doživljavao se s ponosom kao nacionalni pronalazak engleske vojne industrije u kojoj

je tenk proizveden. Jedan od prvih pisaca koji ga je pozdravio i uveo lik tenka u književnost bio je slavni engleski fantast Herbert George Wells. Kao neumorni pristalica Prvoga svjetskoga rata, a zatim i ruskoga boljševizma, nastaloga kao posljedica rata, pisac je bio dovoljno poznat u hrvatskoj književnosti. Bio je poznat i Vladimiru Nazoru, koji se stvarajući fantastiku već istarskoga ciklusa ugledao i na modele svjetske književnosti. Uveo je također u hrvatsku književnost tenk, osmišljen kao fantastično biće. Međutim, pripovijetka *Crveni tank*, napisana 1922, sadržajem i idejama povezanima s ratnim događajima odudarala je od općih tendencija u europskoj književnosti koja je pozdravljala rat. To je humanistička alegorijska priča o razlozima, posljedicama rata i budućnosti. Prema nastanku djelo pripada drugome razdoblju promišljanja o ratu u europskoj književnosti, koje započinje od 1920-ih godina. Što je mogao donijeti pisac iz prethodnih ratnih i poratnih godina u kojima se formirao njegov doživljaj rata?

Kada je iz istarske perspektive osluškiavao, dakle u susjedstvu s Italijom, pozdrave ratu, posebice talijanski militarizam, nije mogao dijeliti takva raspoloženja. Kada je vidio intelektualce, pisce i filozofe koji su svestrano pozivali u rat, shvatio je kobno značenje intelektualca kao proroka zla, huškača na ubijanja i rušenja, sposobnog povući za sobom gomile. Kada je čuo antihrvatska raspoloženja u susjednoj državi, uključujući bombardiranje Rijeke, nije mogao dijeliti ideale toga rata, tuđega slavenskim narodima. Njegovi su Slaveni, koje je opjevao u *Slavenskim legendama*, krvarili na bojištima za tuđe interese. Nije se mogao očaravati ni ruskim oduševljenjem ratom jer nije dijelio imperijska raspoloženja carizma; za njega je slavenstvo – jedna ravnopravna zajednica kako ju je uvijek zamišljao hrvatski slavizam. Kada se rat završio, vidio je propast monarhija s kojima nije povezivao slavensku budućnost. Na slavenskom istoku je uništavanjem civilizacijskih vrijednosti nastajao ruski boljševizam, predvođen jednim od proroka – Lenjinom, starcem koji je uspio zavesti goleme pučke mase, koje su rušile sve na svojem putu, ugrožavajući civilizacijske temelje ljudstva.

Sve je to nailazilo na ushićenje avangarde koja je slavila rušenje staroga, pozdravljala novo, nastalo na krvi. Željezo je bilo simbol, građa, alegorija, apologija avangarde koja je slavila sve crveno, obojeno crvenom ideologijom s aluzijom na krv, nasilje i ubijanja. Nazor nije prihvaćao apologiju rušenja, nastalu završetkom rata koji je nastavljao kaos, započet ratom. Kao umjetnik, nije se pokazao apologetom modernističke stilistike, zaokupljene željezom, ne može se reći da je dijelio ushićenja europske ljevice ruskim boljševizmom, nego je o tome šutio.

Poratna oduševljenja pobjedom u zemljama-pobjednicama, uzdizanje po europskim prijestolnicama pompoznihi slavoluka i spomenika palim vojnicima Nazor je doživljavao kao sujetno licemjerje. Osluškujući nova militantna raspoloženja u Europi, pisac nije dijelio uvjerenja da je rat zauvijek završen. Više od toga: on smatra da je Prvi rat pripremio naredno zlo, koje će nastati uz nove tehničke dosege ratne industrije, simbolom kojeg je za njega bila novopronađena mašinerija ubijanja – tenk. Pokrenuti ljudske gomile na rušenje i uništenje svega civilizacijskoga

sposobni su voždovi, proroci, što je mogla simbolizirati i potvrđivati revolucionarna i poslijerevolucionarna, krvavim građanskim ratom prožeta boljševička Rusija. Sve je to Nazor izrazio u pripovijetci *Crveni tank*. Međutim, pisac nigdje ne konkretizira naslućivanja, likovi nemaju imena, nego stvara djelo u kojem polazi od stvarnoga stanja u društvu nakon rata i prikazuje daljnji razvoj prelazeći u fantastiku. Središnji lik alegorijske priče je tenk, koji je Wells doživljavao kao izraz snage i ratnih pobjeda; kod Nazora to je simbol zla i smrti. Tog željeznog diva, pravo čudovište od metala, uskoro su prihvatile sve zemlje i on se pretvorio u cilj naoružanja kao uvjet gaženja neprijatelja – susjednog, malograđanskog i drugih atributa prošlosti. S vremenom je postao udarno naoružanje pri uništenju neprijatelja – klasnog i idejnog; njime će crveni istok ugrožavati kapitalistički zapad. Upravo je tenk postao glavni lik Nazorove pripovijetke, kratke ali bogate unutarnjim sadržajem.

Radnja pripovijetke je jednostavna. Napaćeni ratom, stanovnici neimenovanoga gradića, što upućuje na alegorijsku univerzalnost pojmova, pronalaze na nedavnim bojištima oštećen neprijateljski tenk. Željezna grdosija izaziva zebnju izgledom, a zahrđalo željezo dalo je razlog da ga se nazove *crvenim tenkom*.

Odlučeno je pretvoriti ga u spomenik-simbol pobjede nad neprijateljem. Patetičan govor gradonačelnika pred zahrđalim ratnim trofejem ispunjen je uvjerenjima u konačan kraj svih ratova i harmoniju koju ljudstvo očekuje. Međutim, neočekivano, željezni div se budi, kreće se i, slično kiborgu, počinje uništavati sve uokolo. Gradske vlasti i vojska su bespomoćni u pokušajima da ga obuzdaju. Odjednom se pojavljuje netko pod imenom Žuti Prorok, koji slavi ratnu zvijer i poziva ljude povrijeđene nepravdom na osvetu. Ispunjeni mržnjom, huškani prorokom, vođeni crvenim tenkom, ljudi se pretvaraju u razuzdanu gomilu koja juri za željeznim čudovištem. Oni gaze povorku koja slavi Slobodu noseći njezin kip pred sobom kao vjeru u harmoniju i pravdu. Pregaženim kipom, koji začuđeno gleda u podivljale mase pitajući se čemu ta žestina, završava prikaz buđenja zla. Djelo završava vizijom budućnosti – jurnjavom gomile; nahuškana prorokom i predvođena podivjalim Crvenim Tenkom, gomila juri prema prijestolnici, nagovještavajući nova razaranja i žrtve.

Vladimir Nazor je iznio svoja razmišljanja o zlu: rat je nastao kao posljedica društvenoga zla, klice kojega su posijane već prije početka rata. Tenk je izraz ljudskoga nauma u traganju za sve jačim i strašnijim naoružanjima. Opće poslijeratno oduševljenje u prijestolnicama s podizanjem spomenika palim vojnicima, vjera u neponovljivost rata je zabluda. Rat je samo ranjena zvijer koja se pritajila da se preporodi s novom žestinom ubijanja. Za huškanje rata posebice su odgovorni intelektualci, Žuti Prorok uvijek će se naći kao pokretač masa. Probudeni tenk je porođeno u prvome ratu zlo koje priprema nova masovna uništavanja.

Alegorijsku funkciju ima neimenovani grad kao opće mjesto društva, Žuti Prorok – kao oličenje intelektualca u ratu, dok željezo, crvena boja kojima je prikazano preporođeno čudovište može izazivati niz aluzija. Pisac je vidio modernističko oduševljenje rušenjem i pobunama, ali nije pripadao takvim grupacijama. Time

je pokazao raspoloženje hrvatskih intelektualnih krugova koji nisu prihvaćali ljevičarstvo. Nisu se svi umjetnici oduševljavali modernističkom apologijom željeza, crvenom bojom i drugim atributima europske ljevice, na što su imali pravo. Nazor ne konkretizira značenje svoje simbolike, ali treba napomenuti da je apologija crvenoga kao simbola revolucionarnosti i željeza – kao građe izražaja bila jednom od osobina avangarde koje pisac nije bio pristalica.

Vladimir Nazor možda nije ni slutio da je alegorijom, kojom je jasno izrazio svoj stav prema nedavnim ratnim događajima i stanju u društvu, predvidio razvoj budućnosti. Možda je tek asocijativno pomišljao na ruski boljševizam, više je aludirao na funkciju željeza, crvene boje u estetici modernizma s kojim se nije slagao. U svakom slučaju nije dijelio Krležina oduševljenja boljševizmom i njegovim vođom koji je predstavljao jedno od utjelovljenja alegorijskoga lika nazvanoga Žuti Prorok. Pisac je svojom alegorijom, možda i nesvjesno, pretkazao ono što će se razvijati u narednim desetljećima, kada je tenk postao pokretač događaja, a crvena boja – ideološki simbol.

Ruska avangarda je pozdravljala boljševizam koji je postupno preuzimao sve attribute avangardizma – od naziva (partija kao avangarda radničke klase) do građe (željeni lik revolucionara i slično). Poslije lenjinizma nastajao je staljinizam, s odjekom željeza u imenu vođe novih represivnih pothvata. Željezo je postalo još jače – čelik, slavljen u književnosti (*Kako se kalio čelik*, djelo sorealističkog pisca Ostrovsčkog), gdje je čelik (rus. *Stalj*) aludirao na ime diktatora. Crveni tenk je postao simbol naoružanja i novih ciljeva osvajanja – svijeta, kako je to prikazivala sovjetska propaganda.

Ostvarila se Nazorova vizija da je Prvi rat pripremio Drugi. U društvenim potresima kojima je ispunjeno 20. stoljeće, postupno se zaboravljao glavni događaj s početka stoljeća – Prvi svjetski rat. Na dnu stoljeća, ispunjenoga neprekidnim potresima, ostali su ležati zaboravljeni vojnici na krvavim bojištima, ponajprije zapadne Ukrajine. Njihova imena su postupno nestajala iz društvenog pamćenja, groblja su obrasla travom zaborava.

Međutim, sto godina zaborava ne znači potpun zaborav. Imena poginulih pohranjena su u vojnim arhivima, groblja očekuju obnavljanja i obilježavanja. Likove vojnika prikazuju brojne fotografije koje su još uvijek sačuvane.

RATNA ZBILJA ZABILJEŽENA FOTOAPARATOM

U ratnom razdoblju fotoaparat je počeo ulaziti u širu uporabu. Posjedovali su ga najčešće predstavnici srednjega staleža i časnici, a fotografije su slali u domovinu vojnom poštom ili su ih donosili oni koji su imali sreću vratiti se s bojišta te ih čuvati u obiteljskim albumima kao uspomenu. Zahvaljujući tome, stvoren je značajan vizualni fundus o ratu. Hrvatski državni arhiv u Zagrebu čuva zbirku fotografija Prvoga svjetskog rata, u kojoj se nalaze i snimke s Istočnoga bojišta. Snimili su ih predstavnici građanske klase i intelektualci koji su bili na bojištu. Međutim, zbog odredbi o izvještavanju s bojišta, odnosno strogoj cenzuri, one ne prikazuju strahote rata. Zbog bojazni od cenzure snimatelji su sami izbjegavali prikazivati žrtve rata, a ako i jesu, zacijelo su dio takvih snimaka uništili cenzori. Unatoč tim ograničenjima, autori su stvorili bogat istraživački izvor. Prema sadržaju, fotografije iz Arhiva mogu se podijeliti u tri skupine.

Prva je prikaz svakidašnjice na bojištu; uglavnom se odnosi na život časnika, manje – običnih vojnika, jer fotoaparat nije bio dostupan ljudima sa sela kojih je bilo najviše u vojsci. S obzirom da su morali proći kontrolu ili paziti kako snimiti svoju svakidašnjicu, na slikama koje su slali obiteljima snimatelji su se trudili prikazati vojnički život bez rizika. To su scene druženja, obilježavanja blagdana, izgradnja utvrda i slično. Snimljene su kuće u kojima se provodi slobodno vrijeme, na primjer zgrada kina koja je najčešće bila zajednička za vojnike svih nacionalnosti. Međutim, hrvatske postrojbe imale su i vlastite zgrade za okupljanje i kulturne djelatnosti; na snimkama se može vidjeti Hrvatski domobranski dom s obilježjima postrojbi koje su gradile prostorije – Zagrebačka, Osječka i druge pukovnije. S obzirom da je stanovništvo zapadne Ukrajine, posebno Galicije, bilo grkokatoličke vjere, hrvatske su postrojbe gradile vlastite kapelice za vjerske obrede. Niz fotografija prikazuje vjerske obrede, obilježavanje blagdana, mise, pogrebe i slično. One pokazuju koliko je značenje imala crkva u životu vojnika suočenoga sa smrću. Hrvatski vojnici zanimali su se također za ukrajinske crkve, o čemu svjedoče mnogobrojne fotografije, zahvaljujući kojima je sačuvan izgled ukrajinske drvene sakralne arhitekture. Te građevine su poslije nestajale u požaru sovjetskog antiukrajinizma.

Druga skupina prikazuje odnose s lokalnim stanovništvom. Snimke svjedoče o zanimanju za život tamošnjih seljaka i druženju s njima. Pokazuju da su hrvatski vojnici razumjeli teško materijalno stanje stanovništva sela iz kojih su novučeni vojno sposobni i upućivani na mjesta daleko izvan domovine. Pomagali su ljudima, posebno djeci, dijelili s njima hranu. Mnoge snimke prikazuju druženje vojnika i seljaka, posebice mladeži. Hrvatski vojnici nisu podržavali negativan stav austrougarskoga zapovjedništva prema ukrajinskom stanovništvu, nego su mu bili prijateljski naklonjeni. Ukrajinsko je stanovništvo upoznalo Hrvate i doživjelo ih vrlo bliskima.

U etnološkom pogledu posebno su važne fotografije s prikazima narodnih običaja. Te fotografije nisu snimljene u svrhu znanstvenog istraživanja, nego su nastale u ratnim okolnostima. Međutim govore o svijesti i karakteru snimatelja koji se zbog rata našao u ukrajinskoj sredini. Autor je najčešće predstavnik srednje klase, intelektualac iz Hrvatske, koji se može naći i u djelima Miroslava Krleže. Očuvane snimke pokazuju znatizelju ljudi iz Hrvatske prema ljudima iz krajeva u kojima su se našli kao vojni obveznici: prikazuju kuće, obitelji, nošnje, sezonski rad, čak i obrede. Vrijedne su za suvremenu znanost jer daju autentična svjedočenja o životu ukrajinskoga pučanstva: prikaz interijera, zajednički portret obitelji, narodne nošnje, djecu, ljude iz Galicije ili Bukovine, čak i svadbe. Iako zvuči paradoksalno, hrvatski je snimatelj na neki način bio skupljač etnoloških informacija iz zapadnoukrajinskih regija u razdoblju Prvoga svjetskoga rata. Očuvane fotografije svjedoče o ukrajinskome pučkom životu; posebno su vrijedne zbog prikaza ukrajinskih seoskih kuća i nošnji, što je već privuklo pozornost i suvremenih ukrajinskih etnologa.

Međutim, neizbježan dio rata su patnja i smrt, što se odnosilo ne samo na vojnike, već i na lokalno stanovništvo. Fotografije prikazuju preseljavanje seljaka uoči dolaska ruske vojske, što govori o nastojanju da se zaštiti ukrajinsko pučanstvo. Unatoč cenzorskim zabranama, sačuvala su se i fotografije koje svjedoče o kažnjavanjima seljaka.

Posebna i opsežna tema je smrt u redovima hrvatskih vojnika, a od posebnog su značaja za istraživanje ljudskih sudbina fotografije sprovoda i mjesta pokopa vojnika. Budući da je hrvatska strana tek nakon 100 godina od završetka rata pristupila lociranju posmrtnih ostataka vojnika koji su se borili na Istočnome bojištu, nije isključena pretpostavka da, unatoč svim političkim intervencijama, još uvijek postoje očuvana grobišta ili tragovi gdje bi se mogli nalaziti grobovi hrvatskih vojnika. Fotografije su važan putokaz, ali treba uzeti u obzir da su lokacije istih groblja ponekad na fotografijama različito atribuirane, što stvara poteškoće u dokumentiranju. Vjerojatno su opisi na pojedinim fotografijama načinjeni kasnije pa je dolazilo do pogrešaka. U cjelini su fotografije s prikazom mjesta pokopa važan izvor za rekonstruiranje putova obilježenih smrću.

Iz vojničkoga života

U zbirci fotografija iz Prvoga svjetskog rata, koja je pohranjena u Hrvatskome državnom arhivu, izdvajaju se fotografije s prikazima svakidašnjega života na bojištu i u njegovoj neposrednoj blizini. Nažalost, među njima nema fotografija iz Karpata 1915. godine, najvjerojatnije zbog teških prilika i kaotičnog stanja na tome bojištu. Potiskivanje ruske vojske s Karpata usmjerilo je hrvatske postrojbe na istok, prema Prykarpattju, gdje su se napadi izmjenjivali s razdobljima mirovanja. To se jasno odražava i na fotografijama koje su snimljene većinom na prostorima gdje su postrojbe boravile dulje vrijeme – u Galiciji ili Bukovini. Fotografije koje prikazuju naoružanje, osobito ono teže, vrlo su rijetke, što je vjerojatno posljedica sigurnosnih propisa. Za pretpostaviti je da su isti razlozi uvjetovali i sadržaj većine tih fotografija – one prikazuju vojnički duh, junaštvo postrojbi, uredne uvjete života u ratnim prilikama i slične motive. Neke imaju opise na poledini, koje prenosi-

mo doslovno i bez pravopisnih izmjena. S obzirom na terminologiju koja se koristi u zabilješkama na poledini, može se pretpostaviti da su napisane nakon završetka rata; naša je pretpostavka da su nastale krajem 50-ih i početkom 60-ih godina 20. stoljeća. Stoga se u opisu fotografija prvo navodi izvorni zapis s njihove poledine, koji je naglašen kurzivom, a ispravci u nazivima mjesta i dodatni podaci donose se u autorovu komentaru koji slijedi nakon izvornog opisa. Autorov tekst nije posebno naglašavan.

Foto 1. [02244]. *Trubač sa srebrnom trubom koju je grad Zagreb poklonio svojoj pukovnici – okolica Hlebovke, III/25 puk.*

Danas selo Glybivka.

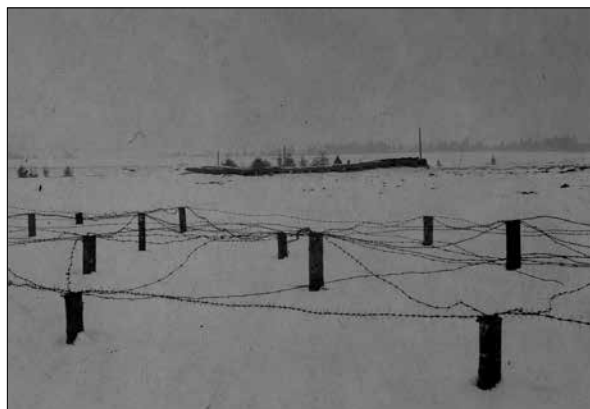
Foto 2. [02195]. 42. Domobranska vražja divizija.

Razglednica prikazuje junaštvo hrvatskih vojnika i često se koristila u dopisivanju s rodbinom u Hrvatskoj. Poslana je obitelji Sertić iz Varaždina.

Foto 3. [01476]. Ruski kozaci zarobljeni kod Kolomeje od 25. puk.

U sastavu ruske carske vojske nalazile su se i nacionalne postrojbe brojnih naroda tog velikog Carstva. Hrvatski vojnici nazivali su Kozake i Čerkezima.

Foto 4. [3008]. Naš bojni položaj gledan sa neprijateljske strane kod Toporoutza 1916. — 25. puk, rusko bojište.

Ravničarski prostori u Bukovini, selo Toporivka.

Foto 5. [01499]. *Stražar u bojnim postavima na rubnom ratištu 16.II.1916. na rijeci Prut.*

Foto 6. [02332]. *OVAKO SE NAPADALO SA TEŠKIM MITRALJEZIMA KOD DOBRE NOĆI 1916. GOD. VOJNICI III BAT. 25 PUK.*

Postav III. bojne, 25. domobranske pješачke pukovnije.

Foto 7. [00831]. *Vojnici u Hlebovki.*

Galicijsko selo Glybivka kraj Stanislaviva (danas Ivano-Frankivs'k) bilo je mjesto gdje se nalazio stožer 25. domobranske pješачke pukovnije, zahvaljujući kojemu su snimljene brojne fotografije tog sela i okolice.

Foto 8. (03840). *Zima, Pohorloutz (Bukovina) 1916.*

Danas selo Pohorlivka.

Foto 9. (01613). *Ovakve peći grijale su naše ratne kućice. III bat. 25 puk — satnik Sertić, okolica Trofanovke.*

Foto 10. (01783). Hlebovka, 1915. –
grudanje snijegom – časnici, 25. puk.

Foto 11. (02177). Zapovjednik jedne
satnije u svojoj nastambi kota 458 blizu
Hlebovke 1915. God. – 25 pukovnja.
„Vila“ ratnoga doba.

Foto 12. [00072] Grb.

Predah u bitkama koristio se za uređenje prostora, podizanje kapelica, pomoć seljacima i druženje s lokalnim stanovništvom.

Foto 13. [3442]. Teške zapreke pred bojnim položajem kod Hlebovke, 1915. god. — sektor 25. puk.

Foto 14. [2977]. Utvrđeni obrambeni položaj 25. puk. Kod Toporovitza, 1916. god.

Današnji naziv: Toporivci.

Foto 15. [3388]. *Rovovi, Hlebovka.*

Foto 16. [02326]. *U ovim se položajima dočekala Brusilova ofenziva 1916. kod Dobre Noći — čuvano od 26. puk. Danas selo Dobrynivci.*

Foto 17. [01717]. *Zimske nastambe.*

Foto 18. [01743]. *Ove su nastambe bile (u blizini) fronte kod Hlebovke. 1915 — III, 25. puk.*

Foto 19. [02305]. *Sa bradom general Matažić zapovjednik brigade (25. i 26. puk.) kod Hlibovke 1916. na pregledu vojnika.*

Autor izvornog opisa pogriješio je pri identifikaciji; osoba za koju je pretpostavio da je Matažić, zapravo je feldmaršal Leopold Bavarski.

Foto 20. (01762). *Dva trojica čekaju zapovijed za patrolu pred vojne položaje. Dobra Noć, 1915. god. 25 puk.*

Foto 21. (00826). *Bukovina.*

Foto 22. (02296). *Kratki predah.*

Foto 23. [04032]. Pukovnik Ivan Mesić, zapov. 28. d p.p. [i drugi]. Svečano otvorenje „Osiječke čuprije“.

Foto 24. [01767]. Doček naših pojačanja za popunjavanje 25. puk. kod Zablatova.

Foto 25. (01756). *Rezerve su stanovale po seljačkim kućama u Zablatovu 1915. god, vojnici 25. puk.*

Foto 26. (02423). *Za uspomenu.*

Foto 27. (02433). *Smotra.*

Foto 28. (02243). U seljačkoj kući u Kolomeji bio je i Hrvatski domobranski dom ꞑ tu se veselilo a i čitalo jer je u Kolomeji većim dijelom vladao pravi mir. To je bila mirna pozadina gdje su seljaci u punom miru obrađivali svoju zemlju. 25 puk.

Današnji naziv: Kolomyja.

Foto 29. (02146). Zagrebački domobranski dom. Kod mjesta Kolomeje postojao je i časnički dom časnika Hrvata, pa kada je bila potreba, tu bi vojnici 25 i 26 puk. [prebivali], mjes. ožujka 1916.

Foto 30. (00258). Pukovnički pobačnik. Stožer 26. pukovnije.

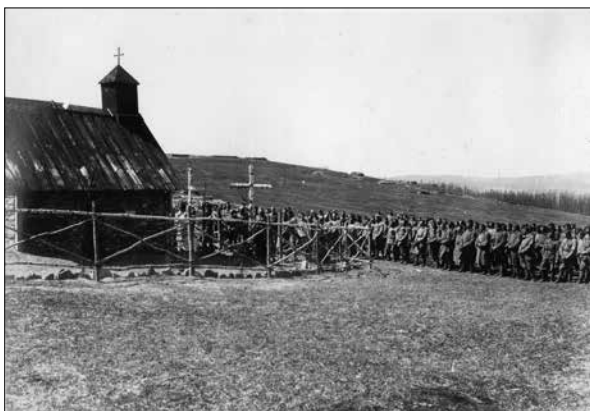
Foto 31. (02057). *Mala kapelica za vršenje bogoslužja kod Trofanovke, satnik Sertić i vojni svećenik Burić, 1917.*
Danas selo Trofanivka.

Foto 32. (3002). *Misa kod Raranče 1916, 25 puk, rusko bojište.*
Danas selo Ridkivci.

Foto 33, 34. [03884, 00830]. *Misa u polju.*

Foto 35. [00815]. *Veliko hrvatsko groblje.*

Foto 36. (00292). *Kapelica iza postave.*

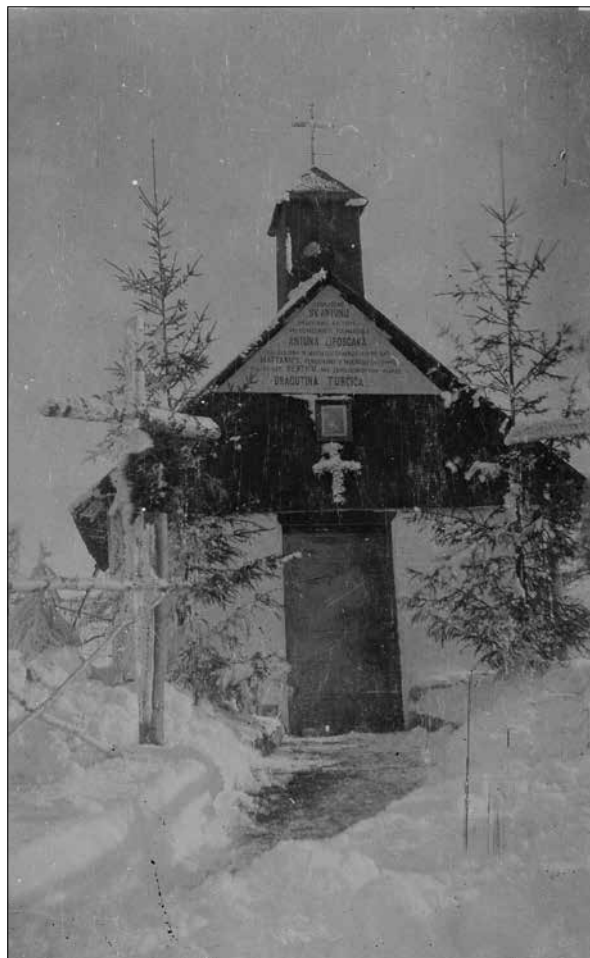

Foto 37. (01759). *Groblje s kapelicom
25. pukovnije kod Hlebovke, 1916. god.*

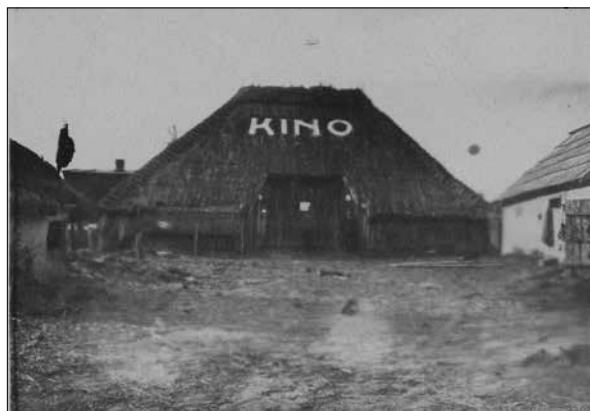

Foto 38. (02284). *Oltaar kapelice u
Hlebovki, Galicija, 1915.*

Fotografija s dopisnice satnika Stjepana
Sertića obitelji u Varaždin.

Foto 39. [01980]. *Vojno groblje 42 divizije, sagradili su vojnici u mjestu Sniatini – rusko ratište iz god. 1917.*

Foto 40. [00224]. *Kino u štali.*

Foto 41. (01757). Selo Hlebovka iz 1915. Vojnici se šišaju, 25 puk.

Foto 42. (00317). Krava.

Foto 43. (01519). Zapovjedništvo III bataljuna u Hlebovki, 1915. god.

Foto 44. [01666]. Pukovnik Turčič pukovn. 25. sa vojnim svećenikom i časnicima izlaze iz groblja nakon sahrane nadporučnika Ljeca – okolica Hlebovke, 1915.

Foto 45. [01508]. Satnik Stjepan Sertić dodjeljuje odlikovanja pripadnicima III. bojne 25. domobranske pješačke pukovnije. Černivci, 1916.

Foto 46. [02088]. Časnici 25. puk. sa dušobrižnikom Jurićem u Kolomeji 1916. god. – nakon konferencije.

Foto 47. (02044). *Pred seljačkom kućom kod Hlebovke † dočekuju se gosti, a to su bili topnički časnici koji su branili položaje III/25. puk. — god. 1916.*

Foto 48. (01399). *Fotografija nepoznatoga domobranskog časnika.*

Foto 49. (01630). *Slavlje Božića 1916. god. kod Hlebovke. Časnici III. bataljuna sa svojim zapovjednikom.*

Foto 50. [02209]. Satnik Sertić u kući u zapovjedništvu bataljuna kod Kolomeje sa časnicima svojeg bataljuna. Žena na slici — galicijanka † ostala u svojoj kući † bila je pralja rublja od časnika.

Foto 51. [01693]. Još malo i došla je Brusilova ofenziva. Kod Hlebovke † časni. III bat. 25. pukov.

Foto 52. [03855]. Ruski pregovarači.

Foto 53. (01755). Ruski časnik i vojnik zarobljeni kod Pohorlovke 1916. god. Zarobljeni od III bat. 25 puk.

Foto 54. (03954). Pregovori predstavnika zaraćenih strana — hrvatskih i ruskih vojnika.

Foto 55. (02424). Slika mjesta „Pohorlovka“ 1915. gdje je 25. puk. imala svoje bojne položaje.

Foto 56. [3295]. *Grad Zagreb poklonio srebrnu trubu 25. zagrebačkoj domobr. pukovniji. 1.XII.1916. u Černovicama.*
Srebrna vojnička truba poslana je iz Zagreba kao izraz zajedništva građana s vojnicima.

Odnos prema ukrajinskom stanovništvu

Vojnici iz Hrvatske po prvi su se put susreli s Ukrajinom u ratnim okolnostima. Kao što je navedeno, austrougarsko vojno zapovjedništvo postavilo se prema tom dijelu svog stanovništva okrutno, naređujući represivne mjere prema građanima ili seljacima, o čemu je pisao i Miroslav Krleža u drami *Galicija*. Da se vojni kontingent iz Hrvatske bitno razlikovao od drugih nacionalnih postrojbi u stavu prema ukrajinskome pučanstvu potvrđuju i fotografije koje svjedoče o dobronamjernosti čovjeka iz Hrvatske prema ljudima iz Galicije i Bukovine. Vidimo izraze prijateljskog odnosa prema lokalnom stanovništvu, koji su bili u suprotnosti sa zapovijedima viših vojnih zapovjedništava – dijeljenje hrane i odjeće seoskoj djeci, pomoć u poljskim radovima, evakuacija stanovništva prije ofenzive ruske vojske i drugo. Fotografije su snimljene uglavnom u selima gdje su postrojbe boravile u pričuvi, izvan neposredne ratne opasnosti, što je pružalo više mogućnosti za međusobno upoznavanje. One su značajne i kao potvrda realističke osnove Krležina humanizma u spomenutom dramskom djelu – u prikazu ukrajinske seljanke kao žrtve represije, dakle kao piščev humani stav prema ukrajinskome pučanstvu. Zahvaljujući pomnom zanimanju za to pučanstvo, stvoren je važan fundus arhivskoga gradiva o tradiciji ukrajinskog sela u tim krajevima. U određivanju nacionalne pripadnosti snimljenih osoba, autori opisa upotrebljavaju nazive koje su čuli od lokalnog stanovništva – to su Galicijani, Galicijanka ili Rusini – kako se nazivalo stanovništvo zapadne podaustrijske Ukrajine, dok su nazivi Ukrajina, Ukrajinci prihvaćeni kasnije. Predstavnici zapadnoukrajinske intelektualne elite, od Ivana Franka nadalje, upotrebljavali su ime Ukrajina kao izraz težnji prema ujedinjenju zemlje podijeljene između dviju monarhija. U nekim opisima javlja se naziv Ukrajinci, a za stanovništvo iz Bukovine Galicijani, ili ih se naziva prema zavičajnim selima.

Na poleđini nekih fotografija nalaze se opisi, a fotografije u fotoalbumima označene su samo kratkim naslovom. Ponekad fotografije s istim motivima sadržavaju različite opise mjesta i događaja. Međutim, svaki opis je značajan jer dokumentira stav i percepciju hrvatskih vojnika o novoj okolini. Stoga opise donosimo u izvorniku i bez izmjena u nazivima mjesta. Izvorni opis napisan je kurzivom, a komentar autora nije posebno naglašen.

Foto 1. [01684]. *Dobra Noć, kuhinja – dijeljenje hrane gladnoj djeci u rujnu 1916. godine.*

Najvjerojatnije se radi o selu Glybivka.

Foto 2. [02587]. *Hlebovka – rusko ratište. Dijeljenje ostataka hrane djeci, ožujak 1916.*

Isti događaj kao i na prethodnoj fotografiji za koje je autor izvornog opisa naveo dva različita naziva mjesta. Obje su fotografije najvjerojatnije snimljene u Galiciji, selo Glybivka, a ne u bukovinskom selu Dobra Noć kako je navedeno na prvoj fotografiji. Obratite pozornost na iste osobe koje se pojavljuju na obje fotografije. Razlike u opisima mogu se objasniti time što su nastali naknadno, po povratku u Hrvatsku. Na snimkama se vidi odnos vojnika prema djeci, čiji su se očevi nalazili na drugim bojištima, najviše na Talijanskomu. Hrvatski su domobrani siromašnoj djeci često darivali vojničke kape i druge dijelove vojničke odjeće.

Foto 3. [01827, 2223]. *Ovo dijete bilo je ljubimac vojnika. Satnik Sertić, zapovjednik III/25. svakog dana ga je dao hraniti. Majka mu je ostala, otac odvezen od Rusa. Okolica Kolomeje.*

Foto 4. (00833). Pažnja prema djeci.

Foto 5, 6. (00322,00323). Žetva.
Hrvatski vojnici pomažu seljacima
Galicije, vjerojatno u selu Glybivka.

Foto 7. [02144]. U Hlebovki 1916. Starac ostao kući čuvati, ostalo Rusi povukli sa sobom. Naši vojnici za vrijeme odmora, III/25 puk.

Foto 8. [02059]. Ovakvo se živjelo iza ratne fronte 20 km kao da rata nema. Žene u polju, Hlebovka.

Foto 9. [03784]. Okna. Slika iz albuma o Bukovini, Osječka 28. domobranska pješačka pukovnija u selu Okna.

Foto 10. (01560). *Iza protjeranih Rusa u Hlebovki civilno se pučanstvo hrani iz vojnih kuhinja 1916. god.*

Slika prikazuje dijeljenje hrane seoskom stanovništvu, uglavnom djeci. Međutim, tekst na drugoj snimci istoga sadržaja govori o pripremi stanovništva za evakuaciju prije dolaska ruske vojske. Oba slučaja svjedoče o blagonaklonu stavu Hrvata prema tamošnjem seljaštvu.

Foto 11. (00811, 1919). *Hlebovka – civilno stanovništvo napušta svoje domove – evakuira iz ratne zone 18.IX.1916. Uz njih oficiri sa kapetanom Sertićem pomažu evakuaciji žena i djece.*

Foto 12. [3386, 3384]. *Groblje sa crkvom kod Kolomeje 1916. god. Stari civili ostali sa djecom i ženama — položaj 25 puk.*

U opisima se često susreće naziv „kod Kolomeje“, prema tadašnjem izgovoru naziva mjesta (danas — Kolomyja), jednog od središnjih gradova prikarpatske Galicije. Na snimkama su često prikazani objekti koji su s vremenom nestali, što fotografiji daje dodatnu vrijednost. Uz crkvu su pokopani poginuli, što govori o odnosima lokalnoga stanovništva i vojnika iz Hrvatske; predstavnici drugih nacionalnosti — austrijske ili mađarske, obično su pokopani izvan ukrajinskih crkvenih središta.

Foto 13. [3068]. *Crkva u Hlebovke.*

Ista crkva je na drugoj fotografiji obilježena kao crkva u Kolomyji. Vjerojatno se radi o crkvi u selu Sadžava, ali je nalik na onu u selu Glybivka. Bez obzira na stvarnu lokaciju, fotografija je važno svjedočenje o crkvenoj arhitekturi.

Foto 14. (00375). *Sadžava.*

Sadžava je selo kraj Glybivke, gdje su boravile hrvatske postrojbe. U Sadžavi su također pokopani poginuli u bitkama, međutim za razliku od Glybivke, gdje je bio smješten stožer, fotografije iz Sadžave nisu česte. Na fotografiji vidimo hrvatske časnike u razgovoru s ukrajinskim svećenikom. Crkva je važan spomenik drvene sakralne arhitekture.

Foto 15. (03820). *Služba Božja u grkokatoličkoj crkvi u Sadžavi, 1917.*

Na sličnoj fotografiji (3171) je potpis: *Crkveno groblje u Kolomeji, 1915. godine, vojnici čekaju na misu, 25 puk (Glybivka).* Fotografija prikazuje odnos vojnika prema Ukrajinskoj grkokatoličkoj crkvi. Interijer i obred potječu iz bizantske tradicije, ali je crkva podređena katoličkoj biskupiji. Vojnici doživljavaju misu u toj crkvi bliskom svojoj vjeri.

Foto 16. [00272]. Interijer seoske grkokatoličke crkve u Galiciji.

Foto 17. [00075]. Fotografija je iz albuma, bez potpisa, prikazuje crkveni blagdan u selu.

Foto 18, 19. [3237, 3238]. *Crkveno proštenje, Bogojavljenje, 1917, Besarabija.*

Fotografija se odnosi na rubno područje Bukovine s Besarabijom (Moldavijom), gdje su se vodile borbe hrvatskih i ruskih postrojbi.

Foto 20. (02379). Vjenčanje, Hlebovka, 1917.

Mnoge fotografije sadrže motive vjenčanja u selu Glybivka, na koja su bili pozvani i hrvatski gosti.

Foto 21, 22. (01586, 01997). *Svatovi u Hlebovki, 1917, Galicija.*

Djeca na fotografiji nose dijelove vojničke odore — kape, obuću i jakne koje su im darovali hrvatski vojnici.

Foto 23-24. (00361, 02574). *Mladenci i svatovi.*

Foto 25. (00125). *Rusinska narodna nošnja.*

Pod tim se nazivom u albumu s Istočnoga bojišta nalazi niz fotografija nastalih radi prikaza narodne nošnje stanovništva Galicije i Bukovine. Obično su to žene s djecom, dok su njihovi muževi na bojištima. Odjeveni su u svečanu odjeću koja je privukla pozornost snimatelja. Domicilno stanovništvo zapadnih pokrajina Ukrajine sebe je nazivalo Rusinima (русин).

Foto 26. (02076). *Narodna nošnja u okalici Černovica.*

Fotografija je vjerojatno nastala za vrijeme blagdana, seljaci Bukovine odjeveni su u svečane nošnje.

Foto 27. (00362). Fotografija s bojišta, bez opisa. Seoska djeca u narodnoj nošnji.

Foto 28, 29. (00327, 00128). *U selu, Rusini, narodna nošnja.*

Foto 30. {00419}. *Ukrajinska narodna nošnja.*
Jedan od rijetkih primjera naziva „ukrajinska“;
autor je vjerojatno časnik, upućen u nastojanja
Ukrajinaca da upotrebljavaju zajednički naziv za
svoj narod.

Foto 31. [3151]. *Baba sa unukom ostala – sve ostalo odveli Rusi, kod Sadagore 1917, sektor 25 puk.*

Sadagora je predgrađe Černovica u Bukovini, gdje se nalazila Zagrebačka 25. domobranska pješačka pukovnija.

Foto 32. [03697]. *Seljanka i sin.*

Žena je odjenula sina u svečanu odjeću, vjerojatno od muža koji nije s obitelji, već negdje na bojištu.

Foto 33. (03789). 1916.

Premda je zabilježena samo godina nastanka, sadržaj fotografije je bogat motivima i dobro prikazuje svakidašnjicu i interijer seoskoga domaćinstva. Obično su takve fotografije popraćene komentarom kako su u kućama ostali samo djeca i žene, dok su muškarce odveli Rusi koji su tu prije boravili.

Na drugoj istoj slici je potpis: *U sobi seljačke kuće, „Okno“, 1917. Bukovina.*

Foto 34. (01677). *Ostavljene Galicijanke – jer su im muževe pobrali Rusi kod svojeg povlačenja. Okolica Hlebovke, 1916. god.*

Na sličnoj fotografiji potpis: *Galicijanka sa djetetom, ostavljena nakon povlačenja Rusa koji su joj odveli muža † mjesto Hlebovka, 1916.*

Foto 35. (02160). *Narodna nošnja u okolici Černovica, 1917 god.*

Foto 36. [03700]. *Mlada obitelj.*

Foto 37. [02292]. Album, bez opisa.
Žene u ukrajinskoj narodnoj nošnji.

Foto 38, 39. [00320, 00321]. *Ukrajinski tipovi.*

Niz fotografija prikazuje seoske obitelji, što svjedoči o zanimanju vojnika s hrvatskih prostora za to stanovništvo. Takve fotografije posebno su zanimljive za etnoantropologe i njihova istraživanja.

Foto 40. [02062]. *Seljačka kuća iza bojne linije kad Dobre Noći 1917, blizu Černovica.*

Foto 41. [03788]. Fotografija iz Bukovine, bez potpisa. Obitelj s majkom i četvero djece; otac je odsutan.

Foto 42. [01950]. Seljaci kraj crkve, vjerojatno u Bukovini.

Foto 43. [03679]. Pred svojim stanom u Pohorloloutzu.

Foto 44. (02378). Druženje sa seoskim obiteljima, vjerojatno u Glybivki: usporedi vojnika s fotografijom 02341.

Foto 45. (00828). Okna. Muški su odvedeni po Rusima i žene ostale 1917. god, sektor 25. puk.

Foto 46. (00326). Druženje sa seoskim obiteljima.

Foto 47. [00324]. Jedna od rijetkih fotografija s građanskom obitelji.

Foto 48. [01993/2806]. 1917. god. ♯ civilno pučanstvo se oprašta od vojnika 25. puk, koji odlaze sa ruskog bojišta.

Foto 49. [03893]. Sadžava, 1917. Čest motiv su zajedničke fotografije vojnika i mjesnog stanovništva pred crkvom. Potpis je na njemačkome, selo Sadžava.

Foto 50. (03698). Fotografija iz Bukovine, bez potpisa. Muškarac sa sela.

Foto 51. (3346). Narodna nošnja iz Kolomeje, 1915.

Foto 52. [03787]. *Ukrajinke u Sadžavi.*

Znatan broj fotografija posvećen je mladim ženama i djevojkama sa sela. Većina fotografija je iz albuma, bez opisa i navođenja mjesta gdje su snimljene. Neki opisi upućuju na narodnu nošnju ili imena djevojaka.

Foto 53, 54 [03800, 02421]. *Rusinska narodna nošnja.*

Foto 55. (03696). Majka s odraslim kćerima.

Foto 56. (00130). *Ganda i Marunja*.

Foto 57. (00763). *Glybivka, narodna nošnja*.

Foto 58. (00420). Narodna nošnja.

Foto 59. (00422). Ukrajinska narodna nošnja.

Foto 60. (02117). *Narodna nošnja u Bukovini. Galicija, 1916 god.*

Iz opisa je razvidno da poneki hrvatski vojnici nisu dovoljno poznavali prostore u kojima su boravili. Galicija se doživljava kao središnja pokrajina, a Bukovina se smatra njezinim dijelom.

Foto 61. (01617). *Djevojka u narodnoj nošnji iz god. 1915. — Galicija.*

Foto 62. (02131). Slika civilnog stanovništva i vojnika kod Hlebovke iz 1915. god. Tu je bilo i zapovjedništvo III bat. 25. pukovnije.

Foto 63. (02188). U mjestu Raranča, slika vojnika i galicijanskih žena. U toj je kući bilo prebivalište ranjenika III bat. U god. 1915.

Ridkivci su u Bukovini; autor opisa naziva seoske žene galicijankama.

Foto 64, 65. (00764, 00402). Narodna nošnja u Hlebovki.

Hrvatski vojnici rado su se slikali sa seoskim ženama, što ilustrira niz narednih fotografija.

Foto 66. [00325]. *U selu, Rusini, nošnja.*
Druženje sa seoskim ženama
predstavljeno je prikazom narodne
nošnje.

Foto 67. (02302). *Lijepo uspomene na rehabilitaciju. Bukovina, 1918.*

Foto 68. (3093). *Seoska kuća u Hlebovki 1915 god. Nakon zauzeća od Rusa — 25 puk.*

Foto 69. [01735]. U Kolomeji se uvijek našao po koji civil koji se teško rastajao sa svojom kućom. To su obično bile žene i djeca – 25. puk.

Foto 70. [01674]. Galicijanka sa djetetom, ostavljena nakon povlačenja Rusa koji su joj odveli muža – mjesto Hlebovka, 1916.

Foto 71. [01683]. Mlada Galicijanka daruje vojnika jabukom. Kod Hlebovke, 1915. god. – sektor 25. puk.

Foto 72. (00405). Druženje, najvjerojatnije u Bukovini.

Foto 73. (00792). Druženje s djevojkama.

Foto 74. [02341]. *Ovaj je vojnik uzeo za ženu jednu iz Hlebovke – galicijanku. On je dalje ratovao, ona ostala kod kuće – ostao je živ u ratu. Služio je kod III bat. 25. puk. 1916.*

Na drugoj fotografiji istoga sadržaja [2878] je opis: *Oženjen. Čestitka zapovjednika III. bataljuna 25. puk. na sretnom braku.*

Hrvatski vojnik na slici vratio se po završetku rata svojoj ženi u selo Glybivka. Njihovi potomci i danas žive u Glybivki.

Foto 75. [2882]. *Na Dnjestru ≠ seljačka kuća sa stanovnicima, ostali od Rusa iz 1917. god. 25 puk ≠ rusko bojište.*

U Bukovini, kao i u drugim pokrajinama, bojišnica je prelazila iz ruke u ruku. Dolazak hrvatskih postrojbi ukrajinski stanovnici su rado dočekivali i doživljavali su ih kao osloboditelje.

Foto 76. (02165). *Kod Trofanovke ž u prazne kuće ušli su vojnici, dok ih je rat pošteditio. U ovoj kući vršila se prva pomoć ranjenicima 1916. god.*

Fotografije s prikazom zgrada i njihovih namjena predstavljaju i svjedočanstvo o vrstama kuća u tadašnjim selima.

Foto 77. (02112). *Galicija. Seljačka kuća u Hlebovki. Za svrhe vojničke 1916 god. Hlebovka, 18.9.1916.*

Foto 78. (02349). *Kraj seoske kuće.*

Foto 79, 80, 81 (02142, 03845, 03950).
Panoramski prikazi sela.

Foto 82. (01940). Hlebovka. Spomenik Franca Josipa I. pod Rusima srušen, koji je podignut na 60 god. njegove vladavine.

Natpis na njemačkome upućuje da je najvjerojatnije riječ o Bukovini, gdje su prevladavali austrijska uprava i njemački jezik, dok je u galicijskome dijelu prevladavao poljski jezik.

Foto 83 (00851/ 3364). Prirodni izvor uređen vojnicima 25. puk kod Hlebovke 1915. god. I civilno pučanstvo služilo se tim izvorom.

Prema usmenim informacijama stanovnika, hrvatski vojnici su gradili bunare i uređivali izvore u selima gdje su boravili.

Sprovodi, groblja...

Smrt kao neumitnost rata prikazana je na fotografijama uglavnom motivima s groblja, a rijetke snimke prikazuju bojišta i ljudske patnje. Fotografije pogrebnih obreda, posjeta groblju i slično značajne su kao putokaz u traganju za mjestima gdje su pokopani hrvatski vojnici. U biti, duž Istočne bojišnice nalaze se posmrtni ostaci vojnika pokapanih u različitim okolnostima – od masovnih grobnica nastalih prigodom asanacije bojišta do svečano organiziranih. Niz fotografija svjedoči o neminovnosti brzoga nestanka grobova, koji su iskapani po šumama, brdima, uz obilježja načinjena od drveta, najčešće breze, koja su većinom brzo nestajala. Značajne su fotografije koje svjedoče o rijetkim grobljima na kojima su službeno podignuti spomenici već tijekom rata. Poznata su dva takva spomenika s hrvatskim obilježjima – u Galiciji i Bukovini. Oni svjedoče o hrvatskim grobljima, od kojih je ono u selu Glybivka očuvano, dok groblje u bukovinskome selu Dobrynivci propada, mada su ostaci spomenika još uvijek vidljivi. Važno je istaknuti postojanje vojničkih groblja kraj ukrajinskih crkava, što upućuje na odnos seljaštva prema vojnicima iz Hrvatske. U Hrvatskome državnom arhivu nalazi se nekoliko fotografija s prikazom represija nad civilnim stanovništvom, od kojih se samo jedna odnosi na ukrajinske pokrajine. Fotografije su najčešće bez opisa ili sadrže kratku bilješku o mjestu sahrane i drugim događajima. I u ovome slučaju fotografije s istim motivima ponekad sadrže različite opise mjesta i događaje. Ispravci takvih opisa navedeni su u autorskom komentaru.

Foto 1, 2. {01714, 03921}. *Poginuo vodnik Ptičar – kod Milovke 1915. god. Bio je zapovjednik mitraljeznog odjela - pogođen u trbuh i brzo izdahnuo. Služio kod 2. sat. III bat. 25. puk.*

Foto 3. (03918). *Ranjenik.*

Foto 4. (02027). *Ovom nagnutom u stavu plača poginuo je brat kod Hlebovke 1915. – 25. puk.*

Foto 5. (00220). Groblje.

Foto 6. (03941). Pokop nakon bitke.

Foto 7. (00023). Groblje II/26 batal.

Foto 8. [00219]. *Pogreb*

U pogrebnoj povorci nosili su križ i crkvene zastave iz seoske grkokatoličke crkve.

Foto 9. [03798]. Pogrebna povorka uz vojnoga kapelana. Grob se nalazi uz seosko groblje, vjerojatno negdje u Bukovini.

Foto 10. [00758]. Fotografija bez potpisa, najvjerojatnije selo Glybivka.

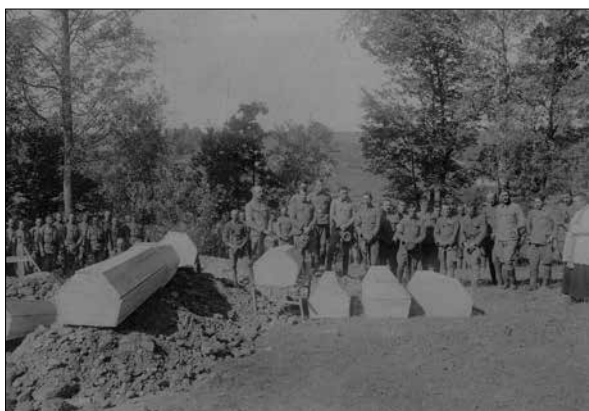

Foto 11. (3232). *Sahrana narednika Horvata 4 satnija, III bat. 25 puka kod Sadagore, 1916 god.*

Sadagora je predgrađe mjesta Černivci, Bukovina.

Foto 12. (02444). *Groblje u selu Glybivka.*

Foto 13. (01503). *Najteži (osjećaj) na ratištu — pokapanje i opraštanje zauvijek od svojih dragih i milih drugova. Pokop palih u Hlebovki 1915. pripadnika III bat. 25. puk.*

Foto 14. [02573] 17.IX.1916. — Pokop vojnika poginulih od IV sat. III bat. 1916.

Foto 15. [01741]. Nakon pokopa svojim domobranima dne 17. 9. 1916. Kod s. Chlebovka.

Foto 16. [03712]. Fotografija bez opisa, na poledini se nalazi pečat: Zapovjedništvo 28. Osječke domobranske pješačke pukovnije. Najvjerojatnije u Bukovini.

Foto 17. (03920). *Pogreb poručnika Čaića u Rožnjatovu 15. VII. 1917.*

Foto 18, 19, 20. (02082, 3171, 03934).
Odavanje počasti poginulima.

Foto. 21. (01844). *Grblje u Černovki. Grob nadporučnika Tureka poginulog od pogodaka granate 1. VII. 1915. u Černovki – bio je zapovjednik 2. satnije 25 puk.*

Foto. 22. (01437). *Veliko groblje kod Trofanovke 1916. god. Groblje je od 42. divizije domobrana.*

Fotografija je važna jer svjedoči o postojanju groblja u selu Trofanivka, danas Ivano-Frankivs'ka oblast.

Foto 23. (00221). Fotografija bez opisa. Niz fotografija s prikazom posjeta nedavno sahranjenima upućuje na postojanje velikih ili manjih groblja, posjednih humaka koji su s vremenom nestali.

Foto 24. (01457). Na grobu prijatelja satnik Sertić i Herenčić u Zablatovu, 1916. god.

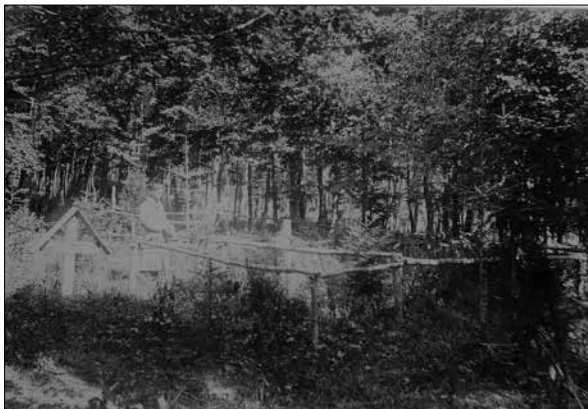
Foto 25. [01493]. *Natporučnik Kovačić moli se za svojeg dragog prijatelja pobočnog zastavnika poginulog u Pohorlovu 1916. god – sektor 25. puka.*

Foto 26. [01596]. *Nakon pokopa.*

Foto 27, 28. [01947, 02016]. *Posjet grobu i srušenoj kapelici nakon što je ovo područje ponovno zauzeto.*

Foto 29. (02083). *Drug svojem pokojnom drugu došao na grab kod Trofanovke 1916. god., 25 puk.*

Foto 30. [02021]. Posjet grobu u šumi.

Foto 31. [02323]. Groblje domobrana 4. satnije 3. bat. 25. puk. koji su svi jedan dan poginuli kod Dobro Noći, 1915. god.

Foto 32. [02371]. Pojedinačni grobovi u poljima.

Foto 33. (02230). *Vojničko groblje Zlota Lipa 1917. god. Dušobrižnik 27. puk. Jurić — posjet groblju za molitvu grobova 25. i 26. puk.*

Danas Zolota Lypta. Jedno od značajnih svjedočanstava o grobljima u Galiciji.

Foto 34. (3014). *U ovom groblju počiva 18 vojnika kod Dobrenoci 1916. — 25 puk, rusko bojište.*

Jedan od brojnih zajedničkih pokopa u Bukovini.

Foto 35. (03844). *Skupni grob 25. domobranske puk. U kojem su zakapani 143 poginulih na 29. srpnja 1917. kod Ušća nad Prutom (Galicija).*

Foto 36, 37. [02138, 03888]. Neki od brojnih pokopa s vremenom su nestali.

Foto 38. [03922]. Fotografija iz albuma o Bukovini.

Foto 39. (03925). *Grob nadr. Taborčaka [Bukovina] pao 1.VIII. 1917.*

Foto 40. (03926). *Pokopani je Stjepan Vrbanjac, major, 25. puk.*

Foto 41. (03939). *Zajednički grob domobrana 28. puk., pali 4.1917.*

Foto 42. [03952]. Pokopan poručnik Miler Ljudevit, 28. puk, pao 6.V. 1917.

Foto 43. [03729]. Strij, Galicija, groblje.

Foto 44, 45. [3846, 3848]. Groblje,
Bukovina.

Foto 46. [03919]. *Grob poručnika Čaića u Rožnjatovu; pao 14. VII. 1917 kod Sadžavy.*

Oko sela Rožnjativ u Galiciji vodile su se teške borbe u kojima je poginuo velik broj pripadnika austrougarske vojske.

Foto 47. [03924]. *Skroman vojnički grob, vjerojatno na starome mjesnom poljskom groblju u Galiciji.*

Foto 48. (01539). *Groblje okićeno za Dan sviju svetih 1915. god. kod Kolomeje. Grabovi palih vojnika 42. dom. div.*

Foto 49. (01883). *Uređeno groblje 25 puk. kod mjesta „Okno“ nedaleko Kolomeje iz god. 1917.*

Naselje Okno pripada pokrajini Bukovina, a mjesto Kolomyja susjednoj Galiciji.

Foto 50. (2810). *Groblje, pali 1915, okolica Hlebovke, 25 puk.*

Foto 51. [01517]. Najveće groblje naših vojnika bilo je u Kolomeji ✝ po ovoj slici. Sagrađena je po našim vojnicima crkva na groblju 42. divizije 1917 god.

Opis fotografije sastavljen je naknadno, stoga pogreške pri identifikaciji osoba i mjesta nisu neuobičajene. Snimljena je zapravo u Glybivki, kraj mjesne crkve i groblja.

Foto 52. [2996]. Groblje kraj crkve, vjerojatno u selu Glybivka.

Foto 53. (02215). *Vojničko groblje kod Zlata Lipa 1917. Groblje 25. i 26. puk.*
Na slici je zapravo groblje u selu Glybivka.

Foto 54, 55. (01581, 01459). *Spomenik palim domobranima kod Kolomeje, rusko ratište u 1916 god. Vojni svećenik Milić.*

Fotografija prikazuje novopodignuti spomenik u selu Glybivka, 1917.

Foto 56. [01592]. *Pohorlovitz.*

Pogrešno se upućuje na selo u Bukovini.
Fotografija prikazuje veliko vojno groblje
u mjestu Stryj, Galicija.

Foto 57. (02133). Groblje sa spomenikom kraj sela Dobrynivci.

Foto 58. (01448). Spomenik palim domobranima kod Kulačkova, okolica Kolomeje veljača 1916. Pripadnici III bat. 25 puk.

Spomenik je pogrešno lociran i nalazi se na groblju kraj sela Dobrynivci.

Foto 59. [01449]. *Veliko groblje nedaleko Kolomeje gdje su sahranjeni poginuli vojnici 25. puk. u god. 1915 i 1916.*

Groblje i spomenik u bukovinskom selu Dobrynivci. Kolomyja je jedan od središnjih gradova u susjednoj Galiciji, zato se često spominje kao orijentir.

Foto 60. [3217]. *Sahrana narednika Zelenčiča kod Kolomeje, 4 satnije III bat. 25 puk.*

Hrvatsko groblje kraj sela Dobrynivci, Bukovina.

Foto 61. [3214]. *Podignut spomenik palim vojnicima Hrvatima 25. puk, 1916. Dobrinoutz, 18.5.16.*

Spomenik je do danas očuvan, iako u zapuštenu stanju.

Foto 62. (00782). Jedna od rijetkih fotografija koja prikazuje kažnjavanje seljaka.

Foto 63. (01516). *Molitva na groblju — drug se moli za svojeg dobrog druga. Groblje kod Pohorlovitza. 1917. Tu je držala frontu 25. puk.*

Nad grobovima poginulih vojnika tugovali su samo njihovi suborci, a s vremenom su ta groblja nestala.

DODATAK 1.

Poginuli u karpatskim bitkama

Popis poginulih osoba s područja Like u Prvoj karpatskoj ofenzivi, 23. siječnja – 26. veljače 1915, sastavljen je prema istraživanju Nikole Tominca.⁶⁸ Napominjemo da se popis poginulih i nestalih u ovim borbama ne može smatrati potpunim, a izrađen je prema listama gubitaka koje se nalaze u austrijskim arhivima. Izvor: **Österreichisches Staatsarchiv (ÖeStA) – Kriegsarchiv (KA), Wien, (ÖeStA/KA), Verlustliste IR 79. broj 1 i 2/1915, kutija (fascikl) 52.**

---

68 Nikola Tominač. *Ličani u „Velikom ratu“*. *Zimska bitka za Karpate, siječanj – travanj 1915*. Zahvaljujemo pukovniku Nikoli Tomincu na svim dobivenim podacima, str. 16.

Agžić Mate, Sv. Juraj
Ajduković Luka, Donji Lapac
Aleksić Anton, Otočac
Asančajić Ivan, Perušić
Babić Jakov, Senj
Bačić Nikola, Karlobag
Balen Pave, Jablanac
Baretinčić Stipe, Sušak
Basarić Rade, Gračac
Benčić Marko, Kosinj
Bićanić Ivan, Dabar
Biga Đuro, Vrhovine
Biga Petar, Vrhovine
Biljan Nikola, Lički Osik
Blažević Stipan, Lovinac
Blečić Stipe, Brinje

Bogdanić Mile, Ledenice
Borić Nikola, Brinje
Borovac Jakov, Jablanac
Božičević Joso, Jezerane
Bručić Ivan, Grižane
Bucalo Nikola, Srb
Budisavljević Jovo, Korenica
Burić Josip, Krivi Put
Burić Luka, Kraljevica
Butković Ivan, Ledenice
Butković Mate, Ledenice
Butorac Božo, Ledenice
Butorac Metod, Ledenice
Car Slavko, Crikvenica
Cvetković Pero, Gračac
Cvitković Joso, Vališselo

Čop Emil, Senj
Čorak Mile, Vrhovine
Čubrić Todor, Medak
Čulumović Joso, Perušić
Čurčić Jovo, Udbina
Ćopić Nikola, Srb
Deanović Stipan, Zavalje
Delač Ivan, Kosinj
Devčić Andrija, Karlobag
Devčić Mate, Karlobag
Došen Mate, Smiljan
Dragičević Pave, Jablanac
Draženović Nikola, Brinje
Draženović Tomo, Brinje
Dukić Jovo, Gračac
Dumenčić Luka, Jezerane
Eror Mihovil, Otočac
Filipović Ivan, Pazarište
Galetić Mile, Jezerane
Gerovac Ivan, Otočac
Gerovac Petar, Otočac
Gostović Todo, Brinje
Grgić Tomo, Grižane
Grubić Đuro, Korenica
Hajdin Nikola, Grižane
Hinić Ferdinand, Brinje
Hodak Anton, Drežnik
Holjevac Jure, Brinje
Horvat Marko, Rakovica
Ivančević Mate, Zavalje
Ivančević Roko, Vrhovine
Ivanušić Ivan, Lovinac
Jagatić-Žganac Imbro, Dugo Selo
Jakšić Bonaventura, Sinac
Jerbić Ivan, Sinac
Jerbić Josip, Sinac
Jovanić Filip, Srb
Jurčić Marijan, Senj
Jurić Ilija, Crikvenica
Jurković Tomo, Brlog
Katić Jakov, Smiljan
Klobučar Ivan, Kosinj

Kolak Franjo, Sinac
Kolaković Tomo, Otočac
Komadina Grga, Krmpote
Kostelac Ivan, Otočac
Kovačević Nikola, Lovinac
Kovačević Tomo, Lovinac
Kranjčević Milan, Sinac
Kršulj Grga, Selce
Krznarić Pave, Jezerane
Kulaš Stjepan, Perušić
Kušanić Mijo, Brinje
Lončar Baltazar, Brinje
Lukanović Mate, Jablanac
Majerović Joso, Gospić
Majetić Nikola, Otočac
Malac Dane, Vališselo
Maljković Mate, Rakovica
Mandekić Nikola, Jablanac
Mandić August, Bribir
Mandić Jovan, Srb
Maršalija Ivan, Grižane
Milinković Ivan, Pazarište
Milinković Joso, Pazarište
Milković Đuro, Rakovica
Mirić Nikola, Korenica
Mlinac Jure, Slunj
Mlinarić Jure, Zavalje
Naglić Tomo, Bunić
Narančić ?, Škare
Nikšić Mato, Sinac
Ogrizović Stevo, Brlog
Pađen Joso, Ledenice
Papić Josip, Senj
Pavičić Jakob, Lovinac
Pavičić Nikola, Škare
Pavlović Ivan, Jezerane
Pavlović Jure, Jezerane
Pečarić Nikola, Ledenice
Perković Joso, Jezerane
Perković Mijo, Jezerane
Perlić Luka, Jezerane
Pernar Ivan, Gospić

Pernar Marko, Jezerane
Petričić Milan, Korenica
Plečaš Dane, Bruvno
Pleša Ivan, Sinac
Počuča Vojo, Donji Lapac
Požega Franjo, Slunj
Prica Stevan, Brlog
Prpić Ivan, Krivi Put
Prpić Stipe, Krivi Put
Prša Ivan, Kosinj
Prša Jure, Zavalje
Rajković Luka, Jezerane
Rendulić Mate, Rakovica
Ribar Mihajlo, Primišlje
Robić Đuro, Drežnik
Ropac Ivan, Drvenik-Crikvenica
Rubčić Mile, Lovinac
Rubčić Stipan, Smiljan
Rukavina Frane, Brlog
Rukavina Leopold, Sv. Juraj
Sekula Ivan, Otočac
Sertić Stjepan, Jezerane
Sertić Tomo, Jezerane
Sinac Franjo, Bribir
Smojver Blaž, Karlobag
Smolčić Ivan, Krmpote
Stanić Kosta, Brinje
Stojković Vjekoslav, Jezerane
Suša Rade, Gračac
Šaban Nikola, Gospić
Šebal Filip, Dabar
Šijan Todor, Zrmanja
Šimac Ivan, Bribir
Šprajc Petar, Jezerane
Štimac Martin, Perušić
Toljan Pave, Jezerane
Tomičić Jure, Lovinac
Tomljenović Joso, Krivi Put
Trtanj Ivan, Jezerane
Trtanj Juraj, Jezerane
Vicić Pave, Jezerane
Vičić Luka, Brinje
Vid Pavlak, Jezerane
Vidaković Mato, Jezerane
Vidaković Mile, Jezerane
Vranješ Đuro, Smiljan
Vrban Mihajlo, Sv. Juraj
Vučetić Ivan, Jezerane
Vučetić Stipan, Brinje
Vujnović Dane, Gospić
Vuković Nikola, Brinje
Zagorac Todor, Medak
Žegarac Manojlo, Lovinac
Živanović Josip, Novi
Žubrinčić Nikola, Otočac
Žubrinčić Tomo, Otočac
Župan Ludvig, Crikvenica

Druga karpatska ofenziva u proljeće 1915. donijela je nove žrtve. Popis poginulih s područja Like u Drugoj karpatskoj ofenzivi, 27. veljače – 31. ožujka 1915, sastavljen je prema istraživanju Nikole Tominca.⁶⁹ Izvor: **Österreichisches Staatsarchiv (ÖeStA) – Kriegsarchiv (KA), Wien, (ÖeStA/KA), Verlustliste IR 79. broj 1 i 2/1915, kutija (fascikl) 52.**

---

69 Nikola Tominac. *Isto*, str. 16.

Abramović Marko, Kosinj
Anić Danijel, Senj
Antonović Jakob, Pazarište
Bačić Luka, Klanac
Bakarčić Vinko, Sušak
Balić Petar, Gračac
Barac Nikola, Podlapac
Baretić Ivan, Sušak
Barić Franjo, Vališselo
Barković Miko, Otočac
Bendelja Viktor, Crikvenica
Bionda Nikola, Slunj
Biondić Joso, Brlog
Biondić Jure, Brlog
Blažević Tomo, Ledenice
Bolješić Antun, Jezerane
Borčić Petar, Staro Petrovo Selo
Botic Dušan, Primišlje
Božičević Anton, Vališselo
Brajdić Stipe, Rakovica
Brdar Fabijan, Grobnik
Bukvić Marko, Brinje
Bulj Đurađ, Bruvno
Butina Pavao, Slunj
Butković Tomo, Ledenice
Butorac Martin, Pazarište
Car Marko, Crikvenica
Cindrić Luka, Drežnik
Cindrić Mile, Slunj
Conjar Ante, Drežnik
Conjar Franjo, Drežnik
Cvitković Mihovil, Grižane
Čandrić Grga, Bakarac

Čubelić Ivan, Gračac
Dasović Ivan, Perušić
Delić Ljubomir, Vrhovine
Delić Stevo, Korenica
Devčić Stipe, Karlobag
Diklić Stevan, Otočac
Divjak Vojislav, Bruvno
Domazet Đuro, Medak
Domjan Mato, Drvenik
Došen Petar, Rakovica
Dragosavac Filip, Medak
Draženović Ivan, Jezerane
Draženović Vid, Brinje
Drča Mile, Srb
Dujjić Jure, Pazarište
Erega Eduard, Gospić
Fadljević Mijat, Kosinj
Finz Stipe, Gospić
Gašparović Petar, Rakovica
Glumac Mane, Korenica
Gobac Božo, Pazarište
Golac Mijo, Gospić
Grbčić Ivan, Crikvenica
Grozđanić Milivoj, Otočac
Grozđanić Milorad, Otočac
Grozđanić Rafael, Otočac
Grubišić Dane, Zrmanja
Grubišić Ilija, Zrmanja
Gržanić Stjepan, Senj
Hinić Gajo, Bunić
Hlača Petar, Grobnik
Hlača, Grobnik
Hodak Ivan, Drežnik

Ilić Petar, Sinac
 Ilić Teodor, Primišlje
 Ivanišević Rade, Korenica
 Jakšić Maksim, Gračac
 Jelić Nikola, Jezerane
 Jević Stevan, Korenica
 Josipović Josip, Zavalje
 Jovanić Đuro, Srb
 Juretić Baltazar, Jelenje
 Jurić Janko, Začretje
 Jurić Mihovil, Drvenik
 Kalanj Franjo, Brinje
 Kaluđer Petar, Bruvno
 Kasumović Mile, Rakovica
 Keser Ilija, Rakovica
 Klenkar Martin, Stubica
 Klobučar Josip, Slunj
 Knez Martin, Crikvenica
 Knežević Dane, Škare
 Kontić Pero, Gračac
 Kostelac Petar, Otočac
 Kovač Jakov, Kašina
 Krajačić Vladimir, Bribir
 Krmpotić Ivan, Krivi Put
 Krmpotić Mile, Krivi Put
 Krpan Martin, Donji Lapac
 Krznarić Mate, Jezerane
 Kukić Mile, Srb
 Ladišić Frane, Sinac
 Ličina Mile, Bruvno
 Lokmer Stjepan, Brinje
 Lončar Đuro, Brinje
 Luknaić Nikola, Pazarište
 Lulić Ivan, Perušić
 Lužajić Jovo, Dabar
 Ljubobratović Nikola, Brlog
 Majsec Petar, Začretje
 Mandić Stevan, Gračac
 Maoduš Petar, Medak
 Maras Blaž, Karlobag
 Maratović Josip, Brlog
 Maričić Dane, Zrmanja
 Maričić Đuro, Brinje
 Maričić Rade, Brinje
 Mašić Petar, Udbina
 Matrljan Petar, Sušak
 Medved Pavao, Slunj
 Mesić Ivan, Drežnik
 Mesić Marko, Jezerane
 Mesić Miko, Jezerane
 Mesić Tomo, Jezerane
 Milaković Luka, Jezerane
 Milaković Rade, Otočac
 Milaković Stipan, Jezerane
 Milošević Ilija, Rakovica
 Modrić Stjepan, Jablanac
 Mraović Ivan, Gospić
 Mrdalj Stevo, Zrmanja
 Nikšić Jure, Lički Osik
 Nikšić Stipe, Lički Osik
 Njegomir Glišo, Medak
 Obajdin Tomo, Jezerane
 Obradović Stevan, Gospić
 Obrovac Jure, Cetingrad
 Ognjenović Stevan, Korenica
 Orlić Jovan, Rakovica
 Orlić Nikola, Korenica
 Ostović Ivan, Sinac
 Paulić Pave, Slunj
 Pavičić Ivan, Donji Lapac
 Pavlak Anton, Jezerane
 Pavlić Ivan, Rakovica
 Pejić Stevan, Srb
 Pejinović Nikola, Smiljan
 Perišić Anton, Gračac
 Perković Ivan, Brinje
 Perković Jure, Stajnica
 Perković Stipe, Jezerane
 Petrak Pavao, Gračac
 Petrović Alojz, Jezerane
 Petrović Ivan, Jelenje
 Pezelj Franjo, Smiljan
 Pilipović Filip, Pazarište
 Podrnjak Petar, Gospić

Radeka Andrija, Podlapača	Šugnetić Fabijan, Zlatar
Rašeta Ilija, Donji Lapac	Tankosić Tomo, Srb
Rebić Radoslav, Slunj	Tarnik Josip, Bregi-Dugo Selo
Rogić Jure, Otočac	Teslić Krizman, Lički Osik
Rukavina Marko, Pazarište	Tićak Mile, Jablanac
Sabljak Petar, Rakovica	Tomaš Nikola, Medak
Sabljak Tomo, Rakovica	Tomljenović Jure, Ledenice
Salopek Mile, Rakovica	Tomljenović Nikola, Karlobag
Sekulić Joso, Lovinac	Travica Sava, Medak
Sertić Ivan, Jezerane	Trbojević Nikola, Rakovica
Sertić Mijo, Jezerane	Trtanj Franjo, Jezerane
Sertić Petar, Jezerane	Trtica Petar, Bruvno
Sertić Stjepan, Podlapac	Trtica Rade, Vrhovine
Sertić Stjepan, Drežnik	Turić Joso, Perušić
Skukan Jure, Slunj	Valentić Bartol, Vališselo
Smiljanić Milan, Rakovica	Validžija Mate, Gračac
Smolčić Ivan, Pazarište	Večaj Ljudevit, Belovar Moravče
Smolčić Juraj, Brinje	Večerina Srećko, Sušak
Sokolić Franjo, Novi	Vitas Teodor, Medak
Stanić Mane, Brinje	Vlaisavljević Petar, Ličko Petrovo selo
Stanić Pave, Brinje	Vlastelić Josip, Bribir
Stanić Rade, Brinje	Vranješ Đuro, Brinje
Starčević Simo, Zrmanja	Vrban Gavre, Sv. Juraj
Stepić Franjo, Slunj	Vukelić Juraj, Staro Petrovo Selo
Stubičan Vid, Marija Bistrica	Vukmirović Vajo, Vrhovine
Sužnjević Roko, Korenica	Vukobratović Mile, Korenica
Svilar Bude, Bunić	Vukobratović Stojan, Korenica
Šebalj Mijo, Jezerane	Vuković Mihovil, Drežnik
Šegulja Frane, Crikvenica	Wenger Anton, Arad
Šerić Ivan, Lički Osik	Zoretić Martin, Jelenje
Šijan Luka, Zrmanja	Zoretić Vicenc, Jelenje
Šikić Mato, Karlobag	Zorić Mile, Smiljan
Šikić Nikola, Gračac	Zubčić Jovo, Brinje
Šimunić Petar, Brlog	Žgela Josip, Slunj
Škorić Rade, Bruvno	Živković Franjo, Zavalje
Šorak Ilija, Ličko Petrovo Selo	Žnelar Mate, Veljun
Špoljarić Ivan, Drežnik	Žunić Mijo, Čazma

Imena iz popisa poginulih i nestalih, prema listama gubitaka⁷⁰ za travanj 1915.

---

70 Nikola Tominac. *Isto*, str. 29-30; izvor: ÖeStA/KA, Namentliche Verlustliste IR 79, No 2, Ev. broj: 4448, kutija 52.

Amić Božo, Gospić
 Amić Ivan, Otočac
 Amić Josip, Sv. Juraj
 Anić Franjo, Brlog
 Babić Jeronim, Senj
 Bakarčić Rajmund, Crikvenica
 Balen Jure, Lovinac
 Balenović Luka, Pazarište
 Banjeglav Spasenija, Bunić
 Barić Mile, Karlobag
 Barković Grga, Švica
 Basić Stojan, Medak
 Belić Milan, Korenica
 Benić Ivan, Brinje
 Bićanić Franjo, Dabar
 Bićanić Franjo, Brinje
 Bićanić Mile, Jezerane
 Bićanić Stipe, Brinje
 Bilen Mate, Jablanac
 Biškupić Mile, Brinje
 Blažević Marko, Krivi Put
 Blažević Tomo, Krmpote
 Blečić Vid, Brinje
 Bogdanić Anton, Sinac
 Bogdanić Franjo, Sinac
 Bogdanić Ivan, Otočac
 Bokal Dragutin, Petrovaradin
 Bolješić Mate, Jezerane
 Borić Ivan, Jezerane
 Borić Pave, Jezerane
 Borić Tomo, Jezerane
 Brajković Matej, Otočac
 Brajković Stjepan, Otočac
 Brkljačić Franjo, Karlobag
 Butković Petar, Lički Osik
 Cvitković Joso, Otočac
 Damjanović Ilija, Srb
 Dasović Nikola, Otočac
 Devčić Petar, Sv. Juraj
 Draženović Franjo, Jezerane
 Dujmović Tomo, Sinac
 Fajdetić Vid, Brlog
 Fumić Ivan, Brinje
 Galović D Mitar, Brinje
 Garša Juraj, Otočac
 Gašparović Lovro, Grižane
 Glavaš Petar, Sv. Juraj
 Gostović Ilija, Brinje
 Grba Jovan, Plaški
 Grba Nikola, Plaški
 Grčević Franjo, Sinac
 Hajdin Mihovil, Grižane
 Hervoj Nikola, Senj
 Holjevac Anton, Jezerane
 Jerković Nikola, Gospić
 Jurjević Mile, Gospić
 Kalafatić Martin, Bribir
 Karakaš Marko, Brinje
 Kljajić Stjepan, Lovinac
 Kokotović Josip, Zavalje
 Kolak Jure, Perušić
 Kosanović Đuro, Drežnica
 Kovač Ivan, Lički Osik
 Kričković Đuro, Gospić
 Krmpotić Dane, Krivi Put
 Krmpotić Ive, Krivi Put
 Krpan Joso, Lovinac
 Krznarić Jure, Dabar
 Kušanić Grga, Brinje
 Levar Mate, Brinje
 Lisac Anton, Smiljan
 Lokmer Joso, Brinje
 Lokmer Jure, Brinje
 Lončar Nikola, Brinje
 Lovrić Juraj, Crikvenica
 Lulić Stjepan, Klanac
 Lulić Tomo, Perušić
 Lužičić Josip, Grižane
 Majer Jure, Otočac
 Majerović Nikola, Gospić
 Majetić Ivan, Otočac
 Maljković Ilija, Brinje
 Maljković Ilija, Brinje
 Maljković Marko, Brinje

Mandić Anton, Rakovica
Marelj Iso, Bunić
Marinčić Robert, Crikvenica
Marinelin Ivan, Kosinj
Marinić Ivan, Otočac
Matasić Tomo, Sinac
Matijević Nikola, Jablanac
Mesić Juraj, Brinje
Mesić Mate, Jezerane
Mesić Tomo, Jezerane
Miletić Mihajlo, Krmpote
Milinković Mijat, Pazarište
Milinković Stipe, Pazarište
Milinović Toma, Karlobag
Miškulin Franjo, Sv. Juraj
Movrić Pave, Jezerane
Mršić Mihajlo, Jablanac
Muhar Joso, Pazarište
Murgić Božo, Perušić
Nekić Ivan, Brlog
Nekić Stjepan, Sv. Juraj
Obradović Pajo, Donji Lapac
Orlić Lazar, Brinje
Orlić Stevan, Brinje
Osterman Tomo, Jezerane
Palijan Matija, Modruš
Papić Krunoslav, Grižane
Pavičić Blaž, Karlobag
Pavičić Pero, Smiljan
Perković Marko, Jezerane
Perković Mate, Jezerane
Pernar Mile, Jezerane
Pešut Simo, Plaški
Petrić Mane, Perušić
Pezelj Ivan, Smiljan
Pipinić Josip, Bribir
Piškulić (?) Ferdinand, Novi
Plečaš Mane, Gospić
Plečaš Petar, Bruvno
Pleša Božo, Zavalje
Plišić Ivan, Crikvenica
Pocrnić Mijat, Perušić
Potkonjak Jovo, Dabar
Prpić Josip, Lovinac
Prpić Tomo, Krivi Put
Prša Ivan, Kosinj
Radotić Joso, Brinje
Rajković Mate, Dabar
Rajković Stjepan, Brinje
Rukavina Ivan, Smiljan
Rukavina Mile, Brlog
Rumenović Pavao, Brinje
Samardžija Joso, Sv. Juraj
Sertić Ivan, Gospić
Sertić Ivan, Jezerane
Sertić Jure, Jezerane
Sertić Marko, Jezerane
Sertić Mato, Jezerane
Sertić Mile, Jezerane
Sertić Toma, Jezerane
Sertić Tomo, Jezerane
Simac Marko, Bribir
Smolčić Jure, Brinje
Smolčić Karlo, Ledenice
Smolčić Luka, Dabar
Smoljanović Milan, Primišlje
Srbljanin Miloš, Sokolovac-Koprivnica
Stanić Stanislav, Bribir
Starčević Ivan, Jablanac
Stipetić Marko, Slunj
Sužuković Vaso, Lički Osik
Svetić Milan, Gospić
Svetić Mile, Jezerane
Šebalj Ivan, Jezerane
Šebalj Jure, Jezerane
Šegačić Ivan, Bribir
Šepac Nikola, Otočac
Šojat Mile, Krivi Put
Španić Antun, Senj
Tomljanović Mato, Krivi Put
Tomljanović Petar, Krivi Put
Tomljenović Grga, Krivi Put
Tonković Franjo, Bribir
Trninić Ilija, Srb

Trošelj Nikola, Gospić
Trtanj Ivan, Jezerane
Tuković Marko, Gospić
Turina Pave, Senj
Tus Toma, Bribir
Ugrin Rjmund, Bribir
Urli Mate, Crikvenica
Uzelac Ivan, Karlobag
Vidaković Marko, Jezerane
Vidaković Mile, Jezerane
Vranić Mile, Brinje
Vučetić Jure, Brinje
Vučetić Stipan, Brinje
Vujić Jandre, Sinac
Vukelić Mijat, Krmpote
Vukelić Mile, Sv. Juraj
Zubčić Ilija, Lovinac
Žarak Petar, Perušić
Živčić Stevan, Slunj
Živković Jure, Zavalje
Žubrinić Joso, Brlog

DODATAK 2.

Pokopani na groblju u selu Glybivka

**Ime i prezime, godina i
mjesto rođenja**

Badnjun Blaž, 1890, Križevac
Bubanko Stjepan, 1895, Stubica Donja
Bukovac Marko, 1898, Križevac
Buntak Martin, 1886, Kašina, Sv. Ivan
Zelina
Burić Franjo, 1897, Pregrada
Dragosavljević Juro, 1880, Gudovec
Frketić Josip, 1891, Karlovac
Gačez Tomo, 1897, Ludbreg
Gerendjer Mijo, 1886, Grubišno Polje
Gredelj Vjekoslav, 1896, Zlatar
Gudić Andro, 1872, Novi Marof
Jovanović Ivan, ?, Senj
Jurec Andro, 1874, Zlatar
Kahlina Franjo, 1896, Klanjec
Kalanj Stjepan, 1873, Brinje
Kelin Ivan, 1886, Dugo Selo
Kišur Franjo, 1885, Klanjec
Koški Nikola, 1894, Ivanec
Kovačić Stjepan, 1894, Ludbreg
Kranjčec Franjo, 1890, Pregrada

Liktar Ivan, 1879, Samobor
Ljubanović Petar, 1896, Jaska
Mesar Mio, 1897, ?
Milek Jakob, 1895, Stubica
Perić Stjepan, 1876, Zlatar
Požgaj Andro, 1887, Zlatar
Radočaj Josip, 1898, Slunj
Radošić Andro, 1896, Varaždin
Rožman Andro, 1895, Križevac
Rukavina Gjuro, 1897, Perušić
Stipčić Mijo, 1897, Klanjec
Sudec Šimun, 1879, Ludbreg
Šafran Juraj, 1890, Novi Marof
Šargač Izidor, ?, Ludbreg
Škrtić Tomo, 1879, Ogulin
Štih Ivan, 1896, Zagreb
Štrok Juraj, 1895, Desinić
Tanber Alojz, 1881, Sisak
Turčić Vid, 1896, Sesvete, Zagreb
Večerić Stjepan, 1896, Sv. Klara, Zagreb
Zimak Stjepan, 1895, Pušča, Zagreb
Zrinski Andro, 1883, Sv. Ivan Zelina

Dokumentacija je pronađena u austrijskim arhivima. Izvor: Sterbe Bücher, Nr. 924, 927. Kriegsarchiv Wien.⁷¹

---

⁷¹ Zahvaljujem dr. Ivici Pančiću na svim dobivenim podacima.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Sudar dviju monarhija, europske Austro-Ugarske i euroazijske Ruske, odvijao se na bojištu koje je zahvaćalo i područje zapadne Ukrajine. Narod Ukrajine, podijeljen između dva zaraćena bloka, doživljavao je posebno tragičnu sudbinu jer su obje suprotstavljene strane iskazivale podjednaku sumnju u njegovu odanost. Unatoč tomu, tijekom ratnih i u prvim poratnim godinama, oživjela je vjekovna težnja ukrajinskih rodoljuba prema neovisnosti, što je posebice podupirala Njemačka. Afirmacijom oslobodilačkih težnji, širila se predodžba o jedinstvenoj zemlji, narodu, povijesti, kulturi, a ta su nastojanja odjeknula i u Hrvatskoj.

U neposredan dodir sa zapadnom Ukrajinom ljudi s hrvatskih prostora došli su tijekom Prvoga svjetskog rata. Hrvati su sudjelovali u svim najžešćim bitkama koje su se vodile na prostoru zapadne Ukrajine, od Zakarpatja, Karpata i Galicije do Volynja i Bukovine. U tim ratnim godinama dolazi do svojevrsnoga hrvatsko-ukrajinskog zbližavanja, što se očitovalo u neposrednoj nazočnosti hrvatskih vojnika na ukrajinskome području do širenja vijesti s Istočnoga bojišta kroz osobne priče povratnika s bojišta ili kroz tisak i književno stvaralaštvo. Novinstvo je pomno pratilo zbivanja i donosilo vijesti s područja o kojima je hrvatska javnost čula prvi put, a zahvaljujući pobornicima neovisnosti u informacijski prostor ulazi i naziv Ukrajina, koji se sve više upotrebljava pri označavanju jedinstva ukrajinske zemlje i naroda.

Međutim, prostor zapadne Ukrajine imao je i svoj tragičan prizvuk. U Hrvatskoj su se s tih prostora iščekivale vijesti o svojim bližnjima i njihovu povratku s bojišta ili su se zapimala izvješća o zarobljavanju, nestanku i smrti, najčešće bez obavijesti o mjestu gdje su i kada pokopani. Cijeli je taj istočni smjer od Zakarpatja, preko Karpata i prikarpatskih regija Galicije, Bukovine te sjeveroistočne pokrajine Volynj obilježen pogibijom vojnika iz Hrvatske. Pokapanja su se vršila u različitim uvjetima: prigodom asanacije terena, pri čemu se grobnice često nisu adekvatno obilježavale ili na grobljima organiziranim od strane vojnih službi, smještenim po selima i gradovima ili po šumama, poljima i uz ceste. Zbog velikih ljudskih gubitaka austrougarsko zapovjedništvo je ustrojilo poseban odjel (9. Kriegsgräberabteilung) sa zadaćom da vodi statističke podatke o poginulima, skrbi o njihovoj sahrani, uspostavljanju vojničkih groblja i njihovu izgledu. Zahvaljujući radu te službe zabilježena su mnoga imena poginulih te mjesta na kojima

su pokopani, a na nekima su podignuta i spomen-obilježja. Međutim, znatan dio stradalih, posebice onih iz karpatskih bitaka 1915. godine, ostao je neidentificiran jer su se te bitke vodile u teškim vremenskim okolnostima i s čestim pomicanjem bojišnice. Stanje s obilježavanjem mjesta gdje su pokopani poginuli vojnici poboljšalo se nakon 1916. godine.

Poslijeratna podjela zapadnoukrajinskoga područja između Poljske i Rumunjske ogledala se i u različitim pristupima u obilježavanju vojničkih groblja. U poratnom razdoblju ulagalo se dosta truda u uređivanje grobišta i njihovo dostojanstveno obilježavanje, posebice od strane Njemačke početkom 30-ih godina 20. stoljeća. U takvim okolnostima nastalo je nekoliko spomen-područja na prostoru Bukovine i Galicije; također su obilježena pojedina mjesta gdje su pokopani stradali u karpatskim bitkama vođenima tijekom 1915. godine. Prema trenutnim spoznajama, posmrtni ostaci s područja Bukovine bili su 30-ih godina preneseni u zajednička spomen mjesta u selima Zvenjačyn i Valja Kuz'myna.

Nakon pripajanja zapadne Ukrajine 1939. godine, sovjetske vlasti nisu iskazivale nikakav interes za obilježavanjem vojnih grobišta, a nakon Drugoga svjetskog rata poticao se kult sovjetskog (ruskog) osloboditelja, što se odrazilo i na održavanje groblja iz Prvoga svjetskog rata. Ona su najčešće devastirana, a spomen-obilježja su prenamijenjena ili su zanemarivana. Ovakvom odnosu prema spomen-obilježjima pridonijela je i antiukrajinska politika sovjetske vlasti, koja je nastojala iskorijeniti bilo kakav trag ukrajinske neovisnosti, koja je posebice izražena tijekom Prvoga svjetskog rata. Nakon pada sovjetskoga režima i nastupom nacionalnog preporoda, postupno se i sve snažnije aktualiziraju teme vezane uz Prvi svjetski rat, čemu je znatno pridonijelo obilježavanje 100-godišnjice izbijanja Prvoga svjetskog rata. U zapadnoj su Ukrajini znanstvene ustanove i društvene organizacije razvile živu djelatnost, ponajprije vezanu uz istraživanje djelovanja ukrajinskih postrojbi u borbi za neovisnost zemlje. Rekonstrukcija ranije marginaliziranih i zanemarivanih groblja Ukrajinske vojske nadovezala se na istraživanje događaja iz Prvoga svjetskog rata. Pronađeno je i obnovljeno niz vojnih groblja, a traganje za zaboravljenim grobištima, posebice po Karpatima, nastavlja se i dalje. Pomoć u istraživanju i obnovi spomen mjesta poginulima pružile su zemlje nekadašnjih Centralnih sila, ponajprije Njemačka, Austrija, Mađarska i Poljska, ali i Rumunjska. Ta suradnja najčešće se ogleda u obnavljanju zapuštenih vojnih groblja.

Hrvatska je javnost tijekom 20-ih godina 20. stoljeća iskazivala znatno zanimanje za mjesta gdje su se vodile bitke u kojima su sudjelovale i hrvatske postrojbe. Organizirani su obilasci tih područja i podignuta su spomen-obilježja poginulima, posebice u Galiciji, a ta je pokrajina ostala ovjekovječena i u književnom stvaralaštvu Miroslava Krleže. Svjedočenja o Istočnome bojištu, mjestima gdje su se vodile žestoke bitke i gdje su pokopani stradali vojnici zabilježena su i u memoarima sudionika događaja. Često se nastojalo ublažiti surovost ratnih zbivanja, a analitički pristup počinje prevladavati u radovima povjesničara nakon 30-ih godina. Bukovina je privlačila znatno manju pozornost i najčešće je taj kraj posjećivala

samo najbliža rodbina stradalih. Hrvatska strana nije sudjelovala u ekshumaciji i prenošenju posmrtnih ostataka u zajedničke grobnice podignute u selima Zvenjačyn i Valja Kuz'myna, tako da nema dovoljno zabilježenih imena poginulih hrvatskih vojnika na području Bukovine.

Dramatični događaji koji su uslijedili, od ulaska sovjetskih snaga na ovaj prostor 1939. godine i Drugoga svjetskog rata pa do sovjetsko-jugoslavenskoga sukoba i razdoblja socijalizma, znatno su otežali svaki oblik komunikacije i hrvatska obilježja iz Prvoga svjetskog rata postupno je prekrivio zaborav. Od identificiranih mjesta pokopa hrvatskih vojnika do danas su ostala sačuvana vojna groblja u galicijskome selu Glybivka i bukovinskome selu Dobrynivci. Groblje i spomenik u galicijskome selu su u potpunosti očuvani, dok je u bukovinskome selu ostao samo spomenik.

Fotografije snimljene na Istočnome bojištu Prvoga svjetskog rata važno su svjedočanstvo o sudbinama hrvatskih vojnika. Iako svjesni cenzure koja je priječila prikazivanje ratnih stradanja, autori fotografija uspjeli su stvoriti vrijedan informativni fundus o zapadnoj Ukrajini. Za povijest književnosti to gradivo je iznimno važno jer vizualno obogaćuje Krležino svjedočanstvo o ratu. U svojim antiratnim djelima vezanim uz događaje na području Ukrajine, Krleža se iskazao kao dobar poznavatelj ukrajinskih prilika, ali se u promišljanjima o budućem tijeku društvenih zbivanja previše oslanjao na ideje ruskoga boljševizma, koji se pokazao suprotan humanističkim idealima, što su potvrdili događaji u Ukrajini tijekom narednih desetljeća. Predviđanja Vladimira Nazora pokazala su se puno bliža stvarnosti. On u svojoj pripovijetci *Crveni tank* kao da najavljuje dramatične događaje i gaženje tradicijskih vrijednosti koji će nakon revolucije pogoditi ukrajinski narod, čime se Nazor doista pokazao vizionarskim piscem.

Suvremeno ukrajinsko društvo nije pobliže upoznato s činjenicom da su na području zapadne Ukrajine bili prisutni i vojnici iz Hrvatske, jer se austrougarska vojska uglavnom poistovjećivala s Austrijancima i Mađarima. Međutim, da su stanovita sjećanja ipak ostala sačuvana pokazuju očuvana groblja u nekim selima, gdje je još živa usmena predaja o boravku Hrvata u tim mjestima. Fotografije koje su snimili hrvatski vojnici na tom području svjedoče o njihovu zanimanju za tamošnje stanovništvo i važan su izvor etnolozima za izučavanje pučkoga života u godinama Prvoga svjetskog rata.

Ova knjiga je tek začetak opsežnoga rada koji je pred nama, jer potrebno je temeljito rekonstruirati ratni put hrvatskih postrojbi na Istočnome bojištu, obilježiti mjesta gdje su se vodile bitke i gdje su pokopani njihovi posmrtni ostaci, kao što je primjerice Užoc'kyj prijevoj na Karpatima. Potrebno je zatim obnoviti postojeće groblje u selu Glybivka te identificirati imena vojnika iz Hrvatske na poratnim spomen-područjima Galicije. Neophodno je obilježiti imena hrvatskih vojnika pokopanih na terenima Bukovine (Zvenjačyn, Valja Kuz'myna) i na drugim lokacijama te na osnovu dokumenata pohranjenih u arhivima izvan Hrvatske nastaviti traganje za grobnicama širom Istočnoga bojišta.

Summary

During World War I on the Eastern Front, which passed through the territory of Ukraine, army troops from Croatia were part of the Austro-Hungarian army. Newspapers regularly informed about the development of military events, the participation of their regiments in various armed operations. Through the contemporary media perception of western Ukrainian villages, cities and regions become well known in the Croatian public. The Croats were friendly to local people, they were interested in the language, culture, as evidenced by the photos taken there, their memoirs and literary works. Miroslav Krleža, who himself participated in the fighting on the Eastern front and eventually became the greatest national writer, wrote works based on his experience in the Ukraine. Through his drama *Galicia*, this name entered the public consciousness as a symbol of the war in Ukraine. Croatian troops were known as capable soldiers who repelled Russian troops, they took part in all the battles in the Carpathians, Galicia Bukovina and Volyn. However, in military cemeteries there are almost no Croatian surnames. The only preserved cemetery is in the village Glybivka in Ivano-Frankivsk region, some individual graves are present in Bukovina. The search of Ukrainian war researchers gradually recovered the forgotten graves. They need to restore the names of Croatian soldiers. The fund of war photography in the Croatian State Archive in Zagreb is of great importance. Photos taken by Croatian officers represent an important testimony to the attitude toward the Ukrainian population, their life, the way of life of peasants during the war.

Резюме

Упродовж Першої світової війни на Східному фронті, що проходив через територію України, у складі австро-угорського війська перебували військові підрозділи з Хорватії. Газети регулярно повідомляли про розвиток військових подій, участь своїх полків у різних збройних операціях. Уявлення про західноукраїнські міста, регіони, інші назви були широко представлені в тодішній пресі. Завдяки ініціативам українських патріотів, назва Україна замінила попередню імперську термінологію. Хорвати дружнє ставилися до місцевого населення, цікавилися мовою, культурою, про що свідчать зроблені там фотографії, мемуари, літературні твори. Демобілізований на фронт Мирослав Крлежа, який з часом став найбільшим національним письменником, написав твори, побудовані на українському матеріалі. Завдяки його драмі Галичина, ця назва увійшла у свідомість суспільства як символ перебування хорватів на Східному фронті. Хорватські підрозділи були відомі як здібні вояки у відсічі російському війську, брали участь у всіх битвах по Карпатах, Галичині, Буковині й Волині. Проте на військових цвинтарях майже нема хорватських прізвищ. Єдиний цвинтар зберігся у селі Глибівка на Івано-Франківщині, окремі поховання відомі в Буковині. Завдяки пошукам українських дослідників, поступово відновлюються забуті поховання. Вони потребують відновлення імен хорватських військових. Велике значення має фонд фотографій часів війни у Хорватському державному архіві Загреба. Зроблені хорватськими офіцерами фотографії становлять важливе свідчення про ставлення до українського населення, показують життя, побут селянства в роки війни.

